

Հայկական գիտահետազոտական հանգույց Armenian Research & Academic Repository

Սույն աշխատանքն արտոնագրված է «Ստեղծագործական համայնքներ
ոչ առևտրային իրավասություն 3.0» արտոնագրով

**This work is licensed under a Creative Commons Attribution-NonCommercial
3.0 Unported (CC BY-NC 3.0) license.**

Դու կարող ես.

պատճենել և տարածել նյութը ցանկացած ձևաչափով կամ կրիչով
ձևափոխել կամ օգտագործել առկա նյութը ստեղծելու համար նորը

You are free to:

Share — copy and redistribute the material in any medium or format

Adapt — remix, transform, and build upon the material

7-53

Ռ. Յ. ՊԵՐՊԵՐԵԱՆ

ԴԵՍՏԻԱՐԱԿԻ ՄԸ ԽՕՍՔԵՐԸ

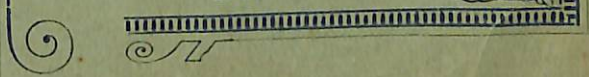
1.3

ՎԵՐՋՈՒ խօսքեր - ՀԱՆԴԻՍԱԿԱՆ ԽՅՆՔԵՐ -
ԿԻՐԱԿՆԱԿՈՒՐ խօսքեր - ՀՐԱԺՆՇՏԻ խօսքեր

(ՄԵԾԱԳՈՅՆ ՄԱՍԱՄԲ ԱՐԴԷՆ ԼՈՅՍ ՏԵՍԱԾ
ԹՈՒՐԱԿԱՆ ՄԱՍՆՈՅՆ ՄԻՋՈՑԱԿ, 1886-1901)

ՎՐԵՆՆԱ

Մ Ի Թ Ա Ր Ե Ա Ն Տ Պ Ա Ր Ա Ն
1901.

22 JUL 2013

44.703

37

MAR 2010

7-53 Ռ. Յ. ՊԵՐՊԵՐԵՍԵ

ՊՍՏՏԻԱՐԱԿԻ ՄԸ ԽՕՍՔԵՐԸ

Վերջին խօսքեր-հանդիսական խօսքեր-
կիրականավոր խօսքեր-հրատեչտի խօսքեր.

| Մեծագույն մասամբ արդեն Լոյս տեսած
Թուրքահայ մամլոյն միջոցաւ, 1886-1901 |

53806-66

ՎԻԵՆՆԱ
Մ Ն Ի Թ Ա Ր Ե Ս Ե Տ Պ Ա Ր Ա Ն
1901

ԱՌ

ԱՄԵՆԱՊԱՏԻԻ

Տ.Տ.ՄԱՂԱՔԻԱ ԱՐՔԵՊ.ՕՐՄԱՆԵԱՆ

ՊԱՏՐԻԱՐԷ Կ.ՊՈԼՍՈՑ

ԵՒ

ՆԱԽԱԳԱՀ

ՅԱՆՉՆԱԺՈՂՈՎՈՑ 25 ԱՄԵԱՑ ՅՈՐԵԼԻՆԻ

ՊԵՐՊԵՐԵԱՆ ՎԱՐԺԱՐԱՆԻ

20Ն

ՀՆՈՐՀԱԳԱՐՑ ԶԳԱՑՄԱՆՑ

Ռ. Յ. Պ.

ԱՆԿԱՄՔ

ՅԱՆՉԵՆԱԺՈՂՈՎՈՅ 25 ԱՄԵԱՅ ՅՈՒԵԼԻՆԻ

ՊԵՐՊԵՐԵՆՆ ՎԱՐՃԱՐԱՆԻ

Տեաք

Արշակ Իսահան

Գրիգոր Ֆերհասեան

Եղուարդ Գարակէօղեան

Երուանդ Գարայեան

Կարապետ Խորասանձեան

Մէհրան Սարրաֆեան

Պետրոս Կարապետեան

Սիմոն Գայսէրեան

Առ Ամենապատիւ Տ. Տ. Մաղաքիա Սրբազան Արքեպիսկոպոս Պատրիարք Կ. Պոլսոյ եւ Նախագահ Յանձնաժողովոյ Յորեկինի Պէրպլերեան Վարժարանի.

Ամենապատիւ Սրբազան Հայր.

Դուք, մեծ վարդապետ եւ Ռւսուցիչ, - ոչ միայն վասն զի հմուտից եւ խամդաւից չքնադ պերճահօտութեամբ ամէն օր հոգեւոր ու քարոյական կենաց ճշմարտութիւնները կը քարոզէք Եկեղեցւոյն մէջ գումարուած գունդազունդ հայ ժողովորդեան, այլ նաեւ վասն զի ուսուցած էք միշտ դպրոցական զբասեղաններու վրայ նստած ուսանողներու եւ մանաւանդ փառքն ունեցած էք մեր գերագանց վարդապետարանը, Արմաշու Դպրեմանքը, կազմակերպելու, որոյ եւ ստաճին սերունդներն ինչնին մարզած ու պատրաստած սպասաւոր Աստուծոյ Սեղանին ու քարոզ նորա բանին - կը հաճիք Ձեր բարձր հաւանութիւնը նուիրել խոնարհ դաստիարակի մը նախկին Սամուց սիրայորդոր զգացման, որով նորա կը փափայքին յիշատակել իրենց վարժարանին հիմնարկութեան քանսեւեհաճամայ տարեդարձը, ու առ ազգն ուղղեալ ինքնագիր յատուկ Կոնդակաւ ազնուօրէն գնահատելով իրենց ուսուցչին կրթական համեստ գործունէութիւնը՝ պատուել եւ խրախուսել իրենց ձեռնարկը Ձեր նախագահութեան պայմանի հովանաւորութեամբ:

Երախտագիտութեամբ լցուած Ձեր Բարձրաշնորհ Սրբազնութեան առ իս համակրանաց այս մեծ ցոյցին հանդէպ, որուն արժանաւորութեան տիտղոսներու անբաւականութիւնը կը ճանչնամ, եւ որուն մէջ անհատական արդէնքէ մ'աւելի կրթական գործոյն ընդհանուր աւագ կարեւորութեան բարձրէն մատուցուած յարգանքի մ'առիթը պէտք է տեսնել անտարակոյս, ինչպէս նաեւ խորապէս զգածուած եւ ազնուահոգի նախկին Սամուց ցոյց տուած կենդանի սէրէն ու անմոռաց յիշատակէն, կուգամ ինդրել Ձեր Ամ-

Նպատուութեան որ հաճիր թոյլ տալ հնձ Զեր վե՛ր եւ սի-
րելի Անուան ձօնել, իբրեւ Նախագահի Պէրպլեռան վար-
ժարանի Բսանեւհինգամեայ Յոքեկանի Յանձնաժողովոյն,
«Դաստիարակի մը խօսքերը», վերնագիրը կրող հաւաքածոյ
մը մեր դպրոցական հանդէմներուն մէջ իմ Սանուցոյ ուղ-
ղուած նրատական քանակութեանց, որոց կցած եւ՛ ինչ
ինչ ուրիշ նիւթեր եւս, որք, թէ եւ տարբեր առիթներով
խօսուած կամ գրուած, ոչ նուազ առարկայ ունին մի եւնոյն
բարոյական գաղափարները, միննոյն ըզձանշն ու յորդորքը
դէպի ճշմարիտը, բարին ու գեղեցիկը:

Կրկնապէս շնորհապարտ պիտի կացուցանէք զիս,
Ըմենապատիւ Սրբազան Հայր, ընդունելով այս Զօնն իբրեւ
խոն առաջադրութիւն իմ նրախտագիտական եւ որդիա-
կան զգացմանց, եւ իբրեւ ժամանակի հոսանքին մէջ դրուած
փոքրիկ յիշատակարան մը Զեր բարձր Սրբազնութեան եւ
սիրեցեալ Սանուցոյ պատուասիրական ձեռնարկէն կրած
անջնջելի խոր տպաւորութեանս, որով անհուն եւ գերա-
զանց վարձատրութեան մը զգացմամբ տոգորուած կ'զգամ
ինքզինքս արդէն փոխարէն բոլոր ծգանցս զոր ծգնած
եմ ցարդ դաստիարակի պաշտօնիս մէջ:

Համբուրելով Զեր Հայրական սուրբ աջն եւ խնդրե-
լով Զեր օրհնութիւնը, մսամ ամենախոնարհ ակնածանօր

10 Յունիս 1901
Իսկիւտար

երախտագէտ որդի Զեր
Ռ. Յ. Պէրպլեռան

Համար 9339

Ազնուամեծար Ռեթէոս Էֆէնտի Պէրպլեռան
եւն եւն եւն

Գերագնի եւ Գերազանց Սիրելի,

Ընտիր արդիւնքներովդ գերազանց հանդիսացած էիք
արդէն, — ինչպէս համարձակաբերան վկայած էի Մարտ
12ի Կոնդակովս, — փափկանկատ մտազրութեամբ գերագ-
նիւ լինելնիդ կը յայտնէք, փափաքելով իմ անուան ձօնել
«Դաստիարակի մը խօսքերը», եւ Բսանեւհինգամեակիդ
Յանձնաժողովոյն հանդէպ ազնուութեամբ մըցել:

Անհար է հնձ բացասել առաջարկի մը, որ այսպիսի
գեղեցիկ իղձերէ ծագում առած է, եւ որ եւս գեղեցիկ նպա-
տակներ կը դիտէ: Եորհրդաւոր է որ Բսանեւհինգամեակդ
տօնախմբող աշակերաներ իրենց յիշողութեան մէջ վերա-
տօնողն այն խրատներն ու յորդորներն, զորս դպրութեանց
ու գետութեանց դասերուն հետ Զեզմէ ստացան, եւ շա-
րունակ աչաց առջեւ ունենան այն բարձր ու ընտիր սկզբ-
բունքները, որովք կենաց ասպարէզին պատրաստուեցան:
Դաստիարակիդ խօսքերը, որք թէ առանձինն եւ թէ հրա-
պարակային առիթներու մէջ սաներուն ուղղուեցան, թէ եւ
ժամանակին այս ու այն կերպով հրատարակութեան տրուած
են, այլ ջրիւ հրատարակութիւններ կը ցորոին, իսկ ամփոփ
ձեւի տակ հաստատուն եւ մայրուն կերպարանք կ'առնուն,
նոր գօրութիւն կ'զգենուն եւ բոլոր հայ մանկութեան ուղե-
ցոյց կը դառնան: Պատիւ է ինձ այդ նպատակին եւ այդ
օգտին խառնել անունս Զեր հրաւիրանօր, բայց մեծագոյն
պատիւ կ'զգամ, տեսնելով որ առաւել ուսուցչի եւ դաստիա-
րակի կոչմանս կը յենուք Զեր ձօնին առթիւ, որ հաստա-
տուն աշխատութեանց հետ համեստ արդիւնատրութեան
զօհունակութիւնն ալ կը զբաղէ յիս:

Ը

Դուք ընտրելագոյն եւ արդիւնաւ ասպարէզին
բարեամտէք աշխատող էք, այդ մասին գրածներս կրկնել
չեմ ուզեր: Աստուած նոյն ասպարէզին մէջ պահէ ու պահ-
պանէ, օրհնէ ու գօրացնէ, յաջողէ ու փառաւորէ Ձ՛ր պատ-
ուական Սիրելութիւնը:

Ողջունիւ Հայրական սիրոյ եւ օրհնութեամբ

Առօթարար
Պատրիարք Կ. Պոլոսյ
ՄԱՂԱԲՈՒ ԱՐԲ.

Ա.

Վ Ե Ր Զ Ի Ն Խ Օ Ս Գ Ե Ր Դ

(Հուսկ բանք առ շրջանաւարտս Պէրպլերեան վարժարանի)

1. Ե Ր Զ Ա Ն Կ Ո Ւ Թ Ի Ի Ն 1886

Երջին անգամ, սիրելի ու-
սուսնաւարտ Սա-
նունքիմ, այս յար-
կին տակ ուր այն-
քան անգամներ իմ
ձայնս հնչեց ձեր
ականջին, ունկն
դրէք ձեր դաս-
տիարակին խօս-
քերուն:

Ամէն մարդկային էակի ըզձիցն ու ձգտումնե-
րուն առարկայն այս աշխարհի մէջ՝ երջանկութիւնն

¹ 1882 եւ 1883 տարիներու երկու Հասկ Բանք տպուած
են «Մարդիկ եւ Իրրոյն» ի մէջ:

է. ձեր ալ բաղձանաց եւ հետամուտութեանց առարկայն՝ մաներով յաշխարհ՝ նոյնը պիտի լինի: Երջանկութիւն պիտի երազէք, երջանկութիւն պիտի խնդրէք: Բայց ո՞ր պիտի գտնէք զայն:

Երջանիկ էիք, մինչ մանուկ էիք անգէտ: Ձեր ճակատն էր միշտ անամպ, ձեր հոգին անվիշտ: Կման թռչնոյն՝ կը ճռուողէիք, նման զեփրուին՝ կը խաղայիք, նման թիթեռնին՝ կը թռչտէիք ծաղիկէ ի ծաղիկ. վճիտ առուակն էիք որ կը սահէ փափկիկ խոտերու եւ ծաղկանց մէջէն՝ կարկաջելով հեզիկ եւ իւր յստակ ջուրց մէջ ցողացնելով լոյսն եթերին: Թէ մերթ մանկային ցաւ մ'արցունք խլէր ձեր աչերէ, իսկոյն կը ցամքէր այն եւ արցունքին կը յաջորդէր շոյա ծիծաղն: Թէ դժբախտութիւնն իսկ գայր զարնել զձեզ, հետք մը չէր թողուր այն ձեր սրտին մէջ որ նման էր աւաղուն որ չի պահէր զինք կոխող ոտքին զրոշմն: Երջանիկ էիք, վասն զի մտածութիւնն չէր սկսած ձեր մտքի մէջ, եւ վասն զի զգայնութիւնն այլազան ձեւերու տակ դեռ չէր զարգացած ու նրբացած ձեր սրտի մէջ:

Բայց արդէն այդ անգիտութեան օրեր վաղուց հրաժեշտ տուած են ձեզ. պատանիներ էք, եւ ընդ հուպ պիտի կուգիք երիտասարդ: Մանկութեան զրախտէն դուրս էիք ելած, եւ այժմ դուրս կ'ելնէք դպրոցական զրախտէն ալ: Մտածութիւնն ոչ միայն արթնցած է ձեր մտքին մէջ, այլ եւ զարգացած ուսմամբ. ձեր զգայնութիւնն ոչ եւս ունի տղայութեան պարզութիւնն, եւ արդէն իսկ, մեծ հոգիներու հետ շփում մ'այնպիսի փափկութիւններ տուած է նմա որոց անծանօթ էր ցարդ:

Խոհուն եւ զգայուն, կը նետուիք կենաց կուռոյն մէջ, այսինքն վերաւորելի ամենուստ, զի մանկային անգիտութիւնն վահան մ'էր որ այլ եւս չի պաշտպաներ զձեզ: Կենաց փուշերն ոչ եւս պիտի թաքչին ձեզ համար ծաղկանց ներքեւ. ձեր սիրտն ուղղակի պիտի մտնեն նետք բախտին, եւ ոչ եւս գերեզմանաց դալարիքը միայն պիտի տեսնէք՝ այլ եւ մոտ թարհաւորքը:

Այս ըսել է թէ խոյս ապա տուաւ ի ձէնը առ յաւէտ երջանկութիւնը՝ կենաց վարդագոյն արշալուսոյն հետ, որպէս, ըստ պուէտից, մարդկային սեռին մանկութեան օրերուն հետ անհետացած է ոսկեղէն դարն ալ: Ո՛հ, կենաց տագնապներուն մէջ, երբ տրտմութիւնը թանձր մառախուղի նման մածնու ձեր ճակտին վրայ, երբ ցաւն իւր սուր ըզունգներ մոցնէ ձեր սրտին խորն, երբ պատրեալ յոյսեր, ի գերեւ ելած փափաքներ մոնչիւններ հաննն ձեր վերաւոր հոգիէն, գուցէ պիտի դուչէք վշտագին, ո՞ր էք աւուրք մանկութեան, դարձէք եւ տուէք մեզ վերստին ձեր երանաւէտ անգիտութիւնն:

Բայց մանկութիւնը չպիտի դառնայ ու չի կրնար դառնալ. մարդ չէ ստեղծուած յաւէտ տղայ մնալու համար, որպէս մարդկութիւնը չէր ստեղծուած մնալու համար ընդ միշտ զրախտային կենաց պարզմտութեան մէջ: Անհատն աշխատելու համար եղած է, եւ մարդկութիւնն յառաջդիմելու: Աշխատիլ եւ յառաջ դիմել՝ երկոքին եւս կը նշանակեն կուռիլ, այն է կրել:

Ուրեմն պիտի կրէք, եւ սակայն, այսուհետեւ երջանկութիւնն ունայն բառ մը չպիտի լինի ձեզ

համար, ոչ բացարձակ երջանկութիւնն, որ գուցէ մաթիւթեան բաժինն է միայն, եւ զոր ոչ ուրեք պիտի գտնէք երկրի վրայ, այլ յարաբերականն:

Բացարձակին, այո՛, մի՛ ակն ունիք յաստիս. դանն պիտի լինի յոյժ պատրանքն: Այս անցաւոր, այս աղցաւոր, այս սահմանաւոր աշխարհին մէջ կրնայ լինել երջանկութիւն բացարձակ: Երբ յոր յառած ես բիբո՛ կը խաւարի. վարդը ձեռացդ մէջ կը թառամի. կ'ուզես սիրել սիրով անվերջ, եւ սիրածդ է վաղանցիկ. կ'ըզաս ըզձիւք հրատենչ եւ կը կարծես իրականացեալ տեսնել բազմանացդ առարկայն. այլ, աւա՛ղ, երեւոյթ մ'է այն պատիր որ ահա կը խուսափի, որ ահա կը ծածկի հորիզոններու անորոշութեան մէջ. բաց աստի, ո՛ւր է վերջին կէտն-ըզձից. երբ կը մերձենաս անոր զոր վերջինն կը համարէիր՝ մի այլ կէտ երեւան կուգայ աւելի հեռուն որ հրաւեր կը կարգայ քեզ ժամագին եւ որ անշուշտ վերջինը չէ:

Ո՛չ, մի՛ ակնկալէք բացարձակին:

Այլ յարաբերական երջանկութիւն մը ներկելի է մարդուն այս աշխարհի վրայ, միայն թէ գիտնայ մարդ թէ յորում կը կայանայ այն:

Բազումք կը կարծեն գտնել զայն փարթամութեան մէջ եւ ոգի ի բռին կը ջանան գիզել հարբստութիւն: Չեմ խորհուրդ տար ձեզ արհամարհել հարստութիւնն որ, երբ օրինաւոր է, արգար վարձքն է աշխատութեան, բայց կ'ըսեմ ձեզ թէ ոչ ի նմա իսկ կը կայանայ երջանկութիւնն, եթէ երբեք ստանաք իսկ զնա որ չէ ամենուն բաժինը. այն ատեն հարկ էր որ ամէն ճոխ անխտիր լինէր երջանիկ, այլ քանի՛ քանի՛ ոսկեձեղուն յարկեր

օթեփանն ի՞ թշուառութեան. յաճախ լուսավան է սրահն, այլ մութ է հոգին, յաճախ ճոխ է սեղանն, այլ թափուր է սիրտն, եւ փետրայից անկողնոյն վերայ անքուն է մարդն:

Ոմանք փառաց մէջ որոնեցին երջանկութիւնն. պատիւներու սիրահար, հուշակի խենդ եղան, բարձրանալ՝ իշխել ցանկացան. փառասէր ոգի է լարուած՝ նետուեցան արգելից ու խոչընդոտներու դէմ, զոհեցին իւրեանց հանգիստն, բայց եղան միշտ երջանիկ: Փառքն, այո՛, մին է մարդկային կեանքի հրապոյրներէ ու նորա տենչն՝ բնական մարդկային սրտին, եւ երբ մարդ չի գործածեր ծայրայեղ եւ ապօրէն միջոցներ յայն հասնելու համար՝ արհամարհելի չէ այն, մանաւանդ թէ աղնիւ վայելք մ'է: Բայց փառքն ինքնին բաւական է տալու երջանկութիւն. — ոչ, նախ՝ նման հարբստութեան՝ չէ հաւասարապէս մերձենալի ամենուն. ոչ միայն կը պահանջէ բնատուր փայլուն հանգամանքներ որք հասարակաց չեն, այլ եւ կախում ունի պարագայներէ որք միշտ ու նմանապէս նպաստաւոր չեն: Եւ յետոյ, որչափ ապերջանիկներ փառաց դափնիներուն վրայ. դուրսը շուինդ փառաց, ներսը տխուր հոգիի մ'ամայութիւնն ու լուութիւնը:

Այլք աշխարհային հաճոյքներու բաժակին մէջ յուսացին գտնել զայն. ըմպեցին անյագ, միշտ փնտռելով զայն, եւ երբ յատակն հասան՝ տեսան որ մրուր կար լեղի: Աւա՛ղ, մաշած էին մարմնով, ծեր յերիտասարգութեան, յաճախ կրելով մահը իւրեանց մէջ, եւ հաճոյից զգացումն իսկ բթացած: Այս է պատկերն այն երիտասարդաց որք՝ անժոյժ եւ անզգոյշ՝ անձնատուր եղան զուարճու-

Թեանց. նման մանկան, թուփէ ի թուփ ջանացին
բռնել թիթեռնիկն ու վիրաւորեցին փուշերէն
իւրեանց մատներ, անթառամ կարծեցին երիտա-
սարդ տիոց վարդն, ու առողջութիւնն անդ ծելի
վահան մը թուեցաւ իրենց: Թօթափեցին ուժգին
կենաց ծառն երբ լի էր ծաղկամբք. անկան ծաղ-
կունք տարածամ, եւ երբ աշուն էր չգոյր պտուղ,
եւ տխուր էր տեսիլ ծառոյն այնորիկ:

Ննտարակոյս կեանքն ունի սուրբ վայելքներ,
որք մարմնոյն ու մտաց կ'ընծայեն հանգիստ ու կ'առ-
թեն քաղցր հաճոյք եւ յորոց ճաշակելու փափաքն
է կարի բանաւոր. ի բնէ մարդն կը խորշի ցաւէն
ու կը խնդրէ հաճոյն: Քայց ընկերական, ընտանե-
կան եւ մտաւորական հեշտութիւններէն իսկ չի
ծնիր յաճախ թշուառութեան պատճառն: Արտի
կապերը սիրող ու փնտուող մը պիտի ունենայ ան-
շուշտ առաւել քաղցրութիւններ, բայց այդ կա-
պերն իսկ՝ խորտակուելով՝ կրնան առթ դառնալ
դառն վշտաց: Կրրացեալ միտքն զգայուն է ան-
շուշտ ուսմկին անծանօթ հեշտութիւններու, բայց
այդ իսկ կը բազմապատկէ յաճախ մեր մտատան-
ջութիւնները, կը սրէ նաեւ մեր կրելու՝ վշտակրե-
լու կարողութիւնն, ու մարդ իւր հետաքրքրու-
թեանց մէջ իսկ կը գտնէ տխրութեան անթիւ
պատճառներ:

Ո՛ր ապա պէտք է խնդրել ճշմարիտ երջան-
կութիւնը:

Ճշմարիտ երջանկութիւնն, ինքն իր մէջ ան-
խառն հեշտութիւնն, ո՛վ իմ ուսումնաւարտ Սա-
նուկըս, պիտի փնտուէք զայն ձեր խղճին անդորրու-
թեան մէջ, որ պտուղը պիտի լինի ձեր առաքինու-

Թեան: Առաքինի ըլլալ կը նշանակէ կատարել իւր
պարտքերն առ Աստուած, առ նմանս եւ առ անձն
իւր: Ճանչել զՆստուած ու համակերպիլ նորա կա-
մաց, ո՛չ այնպէս որպէս տգէտը կը կարծէ ճանչել՝
յեղյեղելով նորա անունն եւ անգիտանալով նորա
օրէնքներն զորս կը բացատրէ բնութիւն, այլ ուս-
նելով հետզհետէ աւելի նորա գործերն ու նոցա
մէջ որոնելով նորա կամաց յայտարարութիւնն. —
չառնել չար եւ ոչ ումէք, այլ եւ զանց չառնել
ծառայութիւնքն զորս կարող է մարդ մատուցանել
այլոց, իւր նմանեաց, իւր ազգին, մարդկութեան.
— պահպանել իւր անձն բարոյական ու ֆիզիքա-
կան քայքայման պատճառներէ, այլ եւ ջանալ յար
բարձրացնել, կատարելագործել, տակաւ աւելի
յարմար գործի մ'ընել բարիք արտագրելու. ահա՛
մարդոյն պարտականութիւնք: Նա որ զայնս կա-
տարած լինելու գիտակցութիւնը կ'ունենայ՝ տիրա-
ցած է այն ճշմարիտ երջանկութեան որում կարող
է եւ պարտի մարդ էակն հետամտիլ: Ոչինչ կրնայ
կապտել զայն ի նմանէ. պարագայներէ ու բախտէ
կախում չունի այն, իւր գործն է, յինքեան է, իրմէ
կը բղխի: Թէ այլուստ բախտը հալածէ զինքն, նորա
մէջ պիտի գտնէ գերագոյն մխիթարութիւնը. թէ
վայելք գան զինք գանել, այնու պիտի ստանան
սուրբ քաղցրութիւն մ'ու նուիրագործում մը.
պիտի կրնայ արգահատանօք նայիլ իւր թշնամեաց
կատաղութեան վերայ եւ ծիծաղել անխռով նոցա
դաւանաց վերայ. չպիտի խրտուցանեն զինքն իւր
քայլից առջեւ յարուցեալ դժուարութիւնք, որոց
յաղթելու համար կարեւոր արիութիւնն չպիտի
պակսի իրեն. չպիտի տագնապի ի տեսիլ ապե-

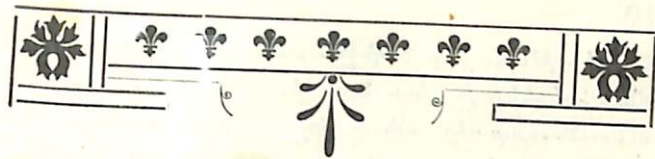
րախտութեան, իւր մեջ ունի իւր առաքինութեան
վարձքն, իւր պարտքը կատարած լինելու գիտա-
կցութեան վսեմ հեշտութիւնը. պիտի քննայ ար-
դարին քնով, պիտի զարթնու անմեղութեան ծի-
ծաղով. առաքինի պիտի ապրի, սուրբի մը պէս
պիտի մեռնի:

Ահաւաստիկ ապահով, ստոյգ երջանկութիւնն
այս աշխարհի վրայ եւ որ կրնայ լինել ամենուն
բաժինը, եթէ ամէն ոք գիտնայ ստանալ զայն:

Չայն ձեզ ապահովել ջանացէք դուք, ո՞վ Սա-
նունք իմ սիրեցեալք:

Երթայք բարեաւ:

(Երկրագործ, 1886)

2. ՀԱՒԱՏՔԻ, ՅՈՅՍ ԵՒ ՍԷՐ

1887

Հա՛ զձեզ ալ, ո՞ Սանունք
իմ ուսումնաւարտք,
Պէրպէրեան վարժա-
րանը դուրս կը հանէ իւր
ծոցէն եւ կ'ընծայէ ի լոյս
ընկերական կենաց. զձեզ
ալ կը նուիրէ Ազգին եւ
մարդկութեան, որպէս
նուիրեց ցարդ ոչ սա-

կաւ քաջակիրթ պատանիներ:

Աստա՛հ է ձեր տնօրէնն թէ, ձեր անդրանկաց
նման, եւ դուք յար պատիւ պիտի բերէք ձեր գոր-
ծերով վարժարանիս որ կազմեց ձեր բարոյական
էութիւնն, եւ թէ քաջապէս պիտի պայքարիք կե-
նաց պայքարն ուր կը մտնէք այս վայրկեանէս: Ի ձեզ
եւս պիտի զգայ այն բարոյական խորին հեշտու-
թիւնը զոր կը պատճառէ իրեն տեսիլն աղնիւ գոր-

ծունէութեան իւր նախկին սանուց, եւ պիտի հըր-
ձուի անսնելով ձեռք նոր փայլ ու նշոյլ ստացած
ուսումնաւարտից այն շքեղ պսակն որ շուրջ կը
պատէ արդէն զայս հաստատութիւն: Այդ հեշ-
տութիւնն, այդ հրձուանք իւր միակ վարձքն են,
գիտէք:

Աը նետուիք ահա կենաց ասպարիզին մէջ
յուսալից, հաւատալից, սիրալից: — Ձեր սիրտն
լի է յոյսերով, այո՛, այդ հասակի մէջ ամէն ինչ
յոյս է. կենաց հորիզոնն ոսկեփայլ կը շողայ ձեզ ի
հեռուստ, եւ կը կարգաք անդ երանութեան ան-
թիւ խոստումներ. ապագան կ'ընծայի արդ ձեր ա-
չաց իբրեւ թուփ մի կոկոններով բեռնաւորեալ որբ
մի որ՝ գեղափթիթ ծաղկանց փոխուած՝ պիտի նուի-
րեն ձեզ, կը յուսաք, իւրեանց թոյրն ու բոյբ: Աը
հաւատաք. կը հաւատաք կեանքին որոյ սահմանք
հեռաւոր կ'երեւին ձեզ, եւ կը սիրէք կեանքը. կը
սիրէք արեւն որ կը տածէ կեանքն յաշխարհի, եւ
որ այնքան կը գեղեցկացնէ երկինքն ու երկիրը: Աը
հաւատաք երջանկութեան, եւ կը հաւատաք առա-
քինութեան որ կ'իրագործէ զերջանկութիւն: Խան-
դավառ կը գիմէք ի ճշմարիտն եւ ի գեղեցիկն, եւ
չէք երկմտիր թէ նորա կը բարձրացնեն կենաց ար-
ժէքը: Յառաջդիմութեան ալ հաւատացողներէն
էք դուք, այն է տակաւ կատարելագործման մարդ-
կային բնութեան եւ ընկերային կազմաւորութեան,
այն է՝ բարոյական աշխարհին մէջ՝ տակաւ աճման
լուսոյն եւ նուազման խաւարին, բարւոյն յաղթու-
թեան եւ չարին պարտութեան, հետեւապէս կը
դաւանիք աշխատութեան զօրութիւնն, որ միակ
լծակն է անհատական ու ընկերային բարձրացման:

Հաւատալ յառաջդիմութեան ձգտիլ է յԱս-
տուած, որ Պրատանի սահմանով, որպէս գիտէք,
գաղափարն իսկ է կատարելութեան, բարւոյն, եւ
որ կը ձգտի յԱստուած՝ կը հաւատայ յԱստուած:
Եւ ամենայնի՛ որում կը հաւատաք՝ սէրն ունիք ի
ձեզ: Սէր ունենալ կը նշանակէ արեւ մ'ունենալ
հոգւոյն մէջ. սիրող էակին աչքին կ'այլակերպի,
կը լուսակերպի ամենայն: Սէրը զօրութիւն եւ
կեանք է. նա որ կը սիրէ՝ կ'ապրի, նա որ կը սիրէ՝
կը գործէ. սիրողին համար աշխարհ ներդաշնա-
կութեան ովկէան մ'է, կեանքը երգ մ'է: Ու սէրը
ձեր պատանեկան եռանդուն սրտին մէջ հուր մ'է
սաստկավառ. հզօր կապերով կ'զգաք զձեզ կա-
պուած ձեր ընտանեաց անդամներուն, ձեր բարե-
կամաց ու բարեբարաց հետ. ճշմարտութիւնը ձեր
մտքին համար սնունդ մը եւ ձեր հոգւոյն համար
կիրք մ'է. խանդավառ հիացում ի ձեզ կը վառէ
տեսիլն առաքինութեան, եւ գեղեցկին բացա-
տրութեանց առջեւ, գիտեմ՝ ծունր դրաւ այնքան
անգամ ձեր հոգին, արտասուալից եւ խորայոյզ:

Աը յուսաք, կը հաւատաք, կը սիրէք, ահա
ինչպէս կրնայ մարդ յինքեան ունենալ դրախտը.
ունիք զայն դուք, այդ է որ այդ հասակի հրապոյրը
կը գործէ. եւ կը մաղթեմ որ յարակայ ի ձեզ
մնայ այն: — բայց անկարելի չէ՞ այդ: Անփորձ է
այժմ ձեր սիրտ. երբ բաղնի կենաց իրականու-
թիւններուն, որք տխուր են այնքան յաճախ, չպիտի՞
խորտակուի որպէս նաւ մ'ընդհարեալ ծովու խու-
թերուն եւ եզերց ապառաժներուն, եւ ի նմանէ՞
որպէս օրն մի ձեղքեալ օդագունտէ՞ չպիտի ցնդին
կորնչին ոսկեղինիկ յոյսերն, հաւատը միամիտ ու

աներկեան, սէրն եռանդագին եւ անձնուէր, երբ տակաւ մտնեաք ի հեռուստ զիտեալ ակնաստիղ տեսիլներուն եւ անապատ ու դատարկութիւն միայն նշմարէք, երբ հասնելով աղբիւրներու քով՝ որոց կը զիմէիք տենդախանձ, անոնց խոխոջուն ջուրերուն մէջ սիրոյ կամ երջանկութեան պապակի մը զովացումը գտնելու յուսով, անոնց ցամաքութիւնը հաստատէք, վհատ. երբ բարւոյն կամ արդարութեան մաքուր տեսլականին դէմ գործնականին ամէն օր արձակած աղտոտ հերքումները տեսնելով, բերուիք արտասանել Քրուտոսի դառն խօսքը, «Առաքինութիւն, անուն մի եւեթ ես դու», երբ ճշմարտին շուրջ ընդդիմախօս հեղինակութեանց պայքարման հանդէպ Բաքալի նման խորհիք «Ճշմարտութիւն Պիւրէնեաններէն ասդին, ստու-թիւն Պիւրէնեաններէն անդին», եւ երբ, անձնասիրութեանց ցուրտ մարմարին հանդիպելով, սառիւն մահանան մարդասիրական հրաջերմ զգացմունք ձեր, եւ Հոպպէսի պէս դայք մտածել եւ ըսել «Մարդ մարդու դայլ»:

Անտարակոյս, Սանունք իմ հոգեհատորք, կենաց դառն փորձերը պիտի փոխեն յոյժ զձեզ եւ ձեր սիրտը: Աշխարհ տարբեր հասակաց մէջէ տարբեր երեւոյթ ունի, եւ, դիտեմ, փորձառութիւնը՝ որ կը հրահանգէ՝ կը յապաւէ ալ շատ: Ո՞ր կենաց դաշտին մէջ երիտասարդութեան ծառն մնաց յար նոյնքան տերեւներով, ծաղիկներով, ստաց վրայ նոյնքան բոյներով ու ճոռուողումներով: Երիտասարդութիւնը բանաստեղծութիւնն է, այլ անկէ յետոյ կուգայ արձակն որ գետնի վրայ կը քալէ, փոխանակ, ոտանաւորին պէս, զուգաբախ

թեւերով կապոյտին մէջ թռչելու: Սակայն ո՞չ, արձակն ալ, թէ եւ լեզու բանականութեան, ունի իւր բանաստեղծութիւնն, եւ կեանքն ո՞չ երբեք զուրկ է անտի իսպառ: Ո՞չ, մի երթաք ծողովողին հետ գոչել վաղ «Աւայնու թիւն ունայնութեանց, ամենայն ինչ ընդունայն է», մի երթաք Յօբին պէս անիծել «օրն որ ծնաւ զձեզ եւ, գիշերն յորում ասացին թէ ահա արու», մի վարակուիք այն Պայրընեան, Շորէնհատուէրեան տխուր փիլիսոփայութեամբ ում այնքան շոյտ կը յարին ներկայ դարուս մէջ ազնիւ այլ հիւանդագին հոգիներ, եւ որով, յոսետես եւ սկեպտիկեան, շփոթելով ամենայնի սահմաններն, կը խառնակեն բարին ու չարն, առաքինութիւնն ու մղու թիւնն, հաճոյքն ու ցաւն, սուտն ու ճշմարիտն, եւ կեանքը չարիք մը եւ զաշխարհ Արարչին մի սխալն համարելով՝ անէութեան կ'անձկան, Նիրվանային ետեւէն կը հառաչեն իրենց եւ համայնից համար: Ո՞չ, մի, մի. կը սխալին նոքա. կեանքը շատ աւելի լուրջ բան է քան զոր նոքա կը կարծեն. աշխարհ սին ստուեր մը չէ եւ չի կրնար լինել: Ո՞ւր կ'երթայ ամենայն, չգիտենք, բայց կը տեսնենք թէ անձնիւր բան վախճանի մը կը զիմէ անընդդիմակ: — Մահուան, պիտի ըսէ յոսետեսը. բայց ո՞չ ապաքէն մահն ալ ի կենսո կը զիմէ: Հիւլէն առ հիւլէ կը ձգտի բնագոբէն, բոյսն ի լոյս կը դառնայ, մարմինն ի հաճոյս կը դիմէ, հոգին ի լոյս, եւ ընկերութիւնն՝ ի սէր: Յայտ է թէ էից օրէնքն են այդ բնագոգմունք, եւ չունենանք յիմար յաւակնութիւնն ի վեր քան զօրէնս բարձրանալու: Այեանքը մեր օրէնքն է, մարմնաւոր՝ մտաւոր եւ ընկերային ներդաշնակեալ ե-

նապատիկ կեանքը: Պէտք է որ ապրինք, պէտք է որ պահենք, զարգացնենք եւ յառաջ բերենք կեանքը, եւ առ այս հարկ է ունենալ Յոյս, Հաւատ, Սէր, այս երեք առաքինութիւններն զորս Արօնքն ալ առաջին օրէն մարդոյն անհրաժեշտ պէտքը կը հռչակէ: Առանց յուսոյ դժոխք մը կ'ըլլայ հոգին, զի անդ միայն, ըստ Տանգէի, չունի այն մուտ. երբ չի վառեր զմեզ հաւատք մը, մեր կեանքն առագաստն է զոր չուռուցաններ բնաւ հողմ մի. առանց սիրոյ՝ ճառագայթ մ'է որ կը կորսուի անհուն մթութեան մէջ:

Հակառակ դառն փորձերու, հակառակ վճատեցուցիչ դժուարութեանց, հակառակ մահարցյր վարդապետութեանց, պահեցէք միշտ ի ձեզ յոյս, հաւատ եւ սէր: Այնու պիտի մնայ միշտ ձեր հոգին առոյգ եւ զօրեղ: Պահեցէք ձեր հաւատքը կեանքին վրայ, ու այն բնագոյումներուն վրայ որք կը մղեն զմեզ կեանքին բարձրնպատակ մը տալու. — Հաւատացէք լուսոյ, սիրոյ եւ գեղջի իտէալին որ այդ նպատակը կ'ուրուագծէ ձեր բանականութեան ու ձեր սրտին առջեւ, ու բարոյական պարտաւորութիւնը կը մատնանշէ ձեր կամքին. հաւատացէք հոգիին ու անոր խորհրդաւոր բարձրատենչ ձգտումներուն: Շարունակեցէք հաւատալ մարդկային յառաջգիւմութեան, ու գիշերոյն մէջ ալ հաւատացէք արշալուսոյն: Սիրեցէք, ու հաւատացէք սիրոյ: Սիրեցէք սիրել. սէրն ինքնին գեղեցիկ ու բարի է. մեծ դաստիարակն է ան մեր հոգիներուն, մեծ ներշնչողը: Սիրեցէք ձեր ընտանիքը, ձեր ազգը, ձեր եկեղեցին, ձեր երկիրը, ձեր նմանները, քաղցրանայ ձեզ բարին գործել, անձնուիրել, ձերով-

սանն նպաստելու համար նիւթական ու բարոյական չուռութեան նուազման, հոգւոյ եւ մարմնոյ վէրքերու բուժման. սիրեցէք միշտ գիտութիւնը, ջանացէք միշտ ճշմարտին ծանօթութեան մէջ յար ի վեր բարձրանալ եւ յար հեռուն արշաւել. — սիրեցէք ազնուագոյն վայելքներն որք ի նմանէ կուգան, եւ ի գեղեցիկէն, ի ճշմարտագէտ գեղեցիկէն, այսինքն յայնմանէ որ բնութեան եւ ընկերութեան եւ արուեստին մէջ կը պատասխանէ հոգւոյ բղձիցն առ իտէականն, առ կատարելութիւն, առ Աստուած:

Ու թող երբեք չծռի ձեր գլուխը վճատութեան ծանրութեան տակ: Գժուարութիւնը կենաց զձեզ պիտի լքուցանեն, վիշտք եւ արգելք ձեր արիւթիւնը պիտի բեկանեն. ո՛հ, ջանացէք միշտ փորձէն դուրս ելնել յաղթական, յաղթել բախտին քան մատնտու լինել պարտին. փուշերու մէջ եւս առաւել գեղափայլ կը շողայ վարդը, եւ քանի վե՛հ է արեգակն երբ ամպերու սեաւ պատուարները խորտակելով կ'երեւի զերգ երկնային հըսկայ մեծապայծառ: Արգէն երբ ոք հաւատ մ'ուսէր մ'ունի իւր սրտի խորն, ո՛չ երբեք յոյսն ի սպառ կը թողու զայն սիրտ, որչափ ալ մթագնի հորիզոնը, միշտ նշոյլ մի կը նշմարէ անդ լաւագոյն երկնից աւետաւոր.

J' aime, il faut que j'espère

կ'երգէր Վամարթին իւր Անմահութեան այն անմահ տաղին մէջ զոր գիտէք:

Ահա՛ յայնժամ պիտի լինիք գործօն անդամներ մարդկային ընկերութեան, ու ձեր կեանքը պիտի

լինի բեղմնաւոր օգտաւէտ՝ շինիչ՝ պատուալիր գործերով: Այն ատեն պիտի կարէք անցնիք անդեդե կենաց այլ եւ այլ հասակներն. տեսիլն ու յուշն այն գործոց զոր պիտի թողուք ձեր ետեւ՝ պիտի հրճուեցնեն յար ձեր սիրտը, եւ վսեմ սիրտիանօք պիտի մխիթարեն ձեր վիշտերը: Ծերութիւնը, յոր պիտի յառաջանաք յետ բազմաձաղկի մի երիտասարդութեան եւ բազմահունձայրութեան, չպիտի լինի ձեզ համար անկում մի, քայքայում մի, մահուան սկզբնաւորութիւն մի, այլ բարձրացում մի յետ պայծառ տեսութիւն ճշմարտութեանց, այլ նահապետական արժանապառ հանգիստ մ'ընդհանրեալ ծառոց զոր մարդ ինքն իսկ է տնկած, այլ մերձեցում մի յանմահութիւն, վասն զի անմահութիւնն ապահովապէս վարձքն ու պսակը պիտի լինի մի այդպիսի առաքինաւէտ, օգտաւէտ կենաց:

Այսպիսի կեանք մը կը բաղձամ ձեզ ապրիլ, Սանունք իմ՝ սիրեցեալք, կեանք լուրջ, արի, գործօն, արդիւնարար, անմահարար, ունեցող թէ եւ անշուշտ ցաւեր, այլ եւ ոչ զուրկ ի հաճոյից, յաղնիւ վայելմանց, եւ վստահ եմ թէ պիտի ապրիք այնու, քանի որ բնութիւն եւ կրթութիւն տուին ձեզ կարեւոր հանգամանքներն առ այդ:

Երթայք բարեաւ:
(Երեւան, 1887)

Յ. Տ Ե Ս Լ Ը Կ Ա Ն Ը
1888

1202-78

ուման նրափետուր թռչուններու, այս կրթութեան բոյնին եղերաց վրայ կանգ առած, ո՞ Սանունք իմ ուսումնաւարտք, ահա՛ կը պատրաստուիք պարզել ձեր թեւեր՝ երթալու մտուելու համար այն

ընդարձակ միջոցին մէջ որ կը տարածուի ձեր առջեւ եւ որ կը կոչուի աշխարհ: Թռչունն ունի իւր բնազդում որ կ'առաջնորդէ զինքն օդոց տարածութեան մէջ. անցնիւր մարդ ալ, կենաց ասպարիզին մէջ, ունի իւր տեսլականն որոյ համեմատ կ'ընտրէ իւր շաւիղներ, կ'որոշէ ուղղութիւնն իւր քայլից եւ իւր գործոց: Բազումք կ'երազեն ոսկւոյ կոյտեր, սպասարկուաց դասակ, կառք ու դեսպակ, կամ

երկար շար մ'աղնուականութեան տիտղոսներու, բարձ աւագութեան, անուն մեծահնչուն, փայլ ու շուք կամ բազմահնչտ աւուրց մի պար անընդհատ: Այս է նոցա տեսլականն, ու աշխարհ յաճախ իրաւունք կուտայ անոնց, բայց ամէն մարդու տեսլականն կը կազմի ըստ իւր ճաշակացն ու սկզբանց, ըստ իւր բարոյական բնութեան: Հիմայ որ դուք, մտաւորական ու բարոյական մեծախնամ կըթուութեան մը հիւթովն սնած, կը մտնէք յաշխարհ, ինչ պիտի լինի ձեր տեսլականն, աստղն յոր յառած ձեր աչեր պիտի ընթանայք երկրի վրայ:

Ո՛հ, դուք ամէն բանէ յառաջ ու վեր մարդ ըլլալ, կատարեալ մարդ ըլլալ պիտի ցանկաք, ամէն բանէ յառաջ ու վեր ձեզ սեփականել, ի ձեզ իրացնել պիտի ջանաք գերագոյն բարին, բուն բարին յորմէ կը բղխին ի մարդիկ եւ յաշխարհի ամէն իրական ու ճշմարիտ բարութիւնք: Մարդոյն կատարելութիւնը կը կայանայ հոգւոյն կատարելութեանց մէջ, հոգւոյն մեծութեան մէջ, եւ հոգին այնքան աւելի մեծ ու կատարեալ է որքան նորա կարողութիւնքն կը հասնին բարւոյն յոր կը ձգտին իբրեւ յիւրեանց նպատակ, իմացականութիւնը՝ ճշմարտութեան, զգայնութիւնը՝ սիրոյ, եւ գործունէութիւնը՝ խորհրդածուած ինքնակամ ձեւին. իսկ հոգւոյն բարին է անտարակոյս մարդոյ բուն բարին, զի մարդ հոգւովն, իւր իմացական ու բարոյական տարերբն է մարդ, մարմինն լինելով ի նմա գործի մ'ի ձեռս հոգւոյն, եւ իւր ճշմարիտ ճոխութիւնն ու արժանիք իւր հոգւոյն ճոխութիւնն ու արժանիքն են:

Աճա՛ ինչ որ պիտի լինի ձեր տեսլականը, կը յուսամ. դուք արդէն ստացած էք մղումն դէպ ի յայն, շնորհիւ դաստիարակութեան փրկաւէտ զօրութեան իրացուցած մասամբ ի ձեզ բարին զորմէ կը խօսիմ. հարկ է ձեզ յարատեւել շաւղին մէջ յոր մտաք, ընթանալ անխոտոր, անվեհեր, եւ տակաւ առաւել, միշտ առաւել տիրանալ ճշմարիտ բարւոյն ու սիւնել զայն առաւել ձեր շուրջ:

Չմարդ անասնոց մէջ որոշող յատկութիւնը բանականութիւնն է. — այդու մարդը, հիւլէ աննշան տիեզերաց անբաւութեան մէջ, մեծ է քան զարեգակունս, զի մարդն արեգականց ծիրը կը չափէ ու արեգակը չի ճանչեր ուղին ընդ որ կը քայլէ. այդու մարդն, որ ափ մը հողու վրայ կը ծնի ու կը մեռնի, քաղաքացին կը լինի տիեզերաց, կը հաղորդակցի տիեզերական կենաց որոյ օրինաց կը թափանցէ, եւ անցեալ ու ապագայ յաւիտենականութեանց մէջտեղ վայրկենի մը կեանք ունենալովն հանդերձ՝ կ'ապրի ժամանակաց անբաւութեան մէջ, խորհելով զսկիզբն եւ զվախճանն իրաց: Նա է միանգամայն մեր առաջնորդն երկրի վրայ. նա մեր նաւուն ղեկավարն է, նա մեր քայլեց լուսատու ջահն է, նա մեր առաքինութեան պայմանն է, առանց անոր կ'իյնանք քան զանբանս ի խոնարհ, զի գէթ հիանալի բնազդով մ'ի չգոյէ բանին կը վարէ զանասունս, ու մարդն՝ առանց բանականութեան որով միայն կարող է որոշել իւր ճակատագրի ուղին՝ անթափանց մթութեան մը մէջ պիտի կորնէր մոլորահետ: Ապա ուրեմն մարդոյն մեծութեան մէկ ճշմարիտ տիտղոսն է բանականութիւնը. որքան զարգանայ այն ի մեզ, այնքան կը

մեծնամբ մեր ճշմարտապէս. — Ինչով կը զարգանայ այն. — Ճշմարտութեամբ. այս է իւր բարիքը, զայս կ'որոնէ, յայտ կը ձգտի, այսու կը սնանի: Գերագոյն բարիք. աստուած պիտի լինէր ով որ ստանար զայն կատարելապէս. գիտնալ ինչ որ էն եւ ինչ որ չէն՝ ինչ զօրութիւն եւ ինչ կատարելութիւն. ոչ ապաքէն յանգիտութենէ կը ծնանին չարիք, եւ յաճախ նաեւ մեր հետք եւ վրէժխնդրութիւնք, ըստ բանին Տիկին տը Ստալի թէ. «Ով որ ամէն ինչ գիտնար՝ պիտի ուզէր ամենայնի ներել»: Բայց Աստուած միայն Աստուած է, եւ մարդն արարած. միայն թէ մարդոյն, էակ ստեղծեալ ի պատկեր Աստուածութեան, ներելի է ստանալ մասամբ զճշմարտութիւն, ու այդ մասը կրնայ երթալ ու աճիլ, կրնայ մարդը ձգտիլ միշտ ի տակաւ պայծառագոյն տեսիլ ճշմարտին, ու այնու տակաւ աղնուցնել ու բարձրացնել իւր կեանքը: Գաստիարակութիւնն ամէն ուսանողի աւանդելով կարեւոր ճշմարտութիւններու գումար մը՝ կ'օժտէ զնա գերագոյն բարիքով մը, կը շնորհէ նմա մեծագոյն հարստութիւնն, հարստութեանց աղբիւրն, ու բարձրագոյն աղնուականութեան տիտղոսն, — մտաց աղնուականութեան: Այսպէս եւ դուք ուսար բազում ինչ բնական ու բարոյական աշխարհաց, նիւթոյն ու հոգւոյն, տարերց ու յօգուածոյց, իւրաց ու մարդոց, անցելոյն ու ներկային վրայ, ձեր բանականութիւն, զարգացեալ այն ճշմարտութեամբ զորս իւրացնել տքնեցաք, այժմէն զձեզ վեր կը բարձրացնէ տգէտ ու խաւարամիտ մարդերէ, որքան սոքա գոռոզանան արտաքին առաւելութեանց վրայ: Բայց հարկ է որ միշտ յառաջ

ընթանաք ճշմարտին ծանօթութեան մէջ, միշտ առաւել լոյս ընէք ձեր մտաց մէջ, խորհելու ոյժը յար աճեցնէք ի ձեզ, նորանոր ճշմարտութեանց խելամուտ լինելու բուռն փափաքանօք բորբոքիք յաւէտ: Այսու ոչ միայն ձեր միտքը պիտի լինի միշտ աւելի խորաթափանց ու աւելի կարող գործոց ու վարմանց լաւագոյն եւ օգտակարագոյն ուղղութիւնքն որոշելու, այլ եւ պիտի վայելէ յար զբարձրագոյն եւ զանխառն հաճոյս գիտասէր իմացականութեան առաջի յայտնեալ անծանօթին, փարատեալ տարակուսանաց, լուսաւորեալ խաւարին: Եւ ճշմարտութիւնը ոչ միայն պարտիք ստանալ ձեզ համար, այլ ծաւալել զայն ձեր շուրջն. էր չսփռել այդ բարիքն, չտեղացնել այդ անձրեւն արդիւնարար. քարոզեցէք ճշմարտութիւնը, բուժեցէք վրէպն ու նախապաշարումը, ուսուցէք, ամէն եղանակ լաւ է, գրի թէ խօսքի, արձակի թէ քերթութեան. ամէն բեմ լաւ է, ընտանեաց սեղանը լինի այն կամ եկեղեցւոյ, դպրոցի ամպիոնը լինի այն կամ մի օրաթերթի. քարոզեցէք ճշմարտութիւնը, պիտի սերմանէք իմացականութեանց ու ժողովոգոց մէջ լաւագոյն հնձոց սերմունքն: Գաղափարի ու սկզբունքի ու գիտութեան մարդ եղէք, եւ թող ձեր ճակատը նման լինի լուսափառ փարոսի. թող տղայն ու ծերն, այրն ու կինն, նայելով ձեզ, գաղափարներու ելեկտրական հասանքի մ'արշաւն զգան իրենց մէջ. փառասիրեցէք այն ճոխութիւնն զոր գերազանց մտքերի գործ կը դնեն ստորին մտաց վրայ՝ բարշտով զայնս իրենց ձգողութեան սահմանին մէջ, եւ զոր Բասքալ սյնքան աւելի բարձր կը գտնէր ի վերա՛

մարմնոց ի Կործ դրուած ճոխութենէն որքան ոգին բարձր է մարմինէն: Իսկ հարկ է ըսել թէ ճշմարտին այդ պաշտօն միշտ պժգալի պիտի ընէ ձեզ սուտն, այդ թոյնն, այդ ծուղակն իմացականութեանց, եւ թէ ոչ միայն ձեր մասին խորշելով պիտի խորշիք ի նմանէ, այլ եւ պիտի մարտնչիք նոցա դէմ որք կամայ թէ ակամայ հոգիները կը մոլորեցնեն: Ճշմարտութեան հետամուտ եւ անձկատենչ ոգին կը լինի անկեղծ, ու դուք անկեղծ պիտի լինիք. գիտէք, քանի ուրիշ բարեմասնութեանց առաջնորդն է անկեղծութիւնը, եւ ինքնին ինչ պահապան առաքինութեան. անհատին արժանապատուութեան ու իր շուրջ ազդած պատուաբեր վստահութեան անհրաժեշտ պայմանն է:

Որպէս ճշմարտութիւնն այն բարին է յոր կը դիմէ մեր իմացականութիւն, սէրն ալ այն բարին է զոր կը խնդրէ մեր զգայնութիւնը. գաղափարով կ'ապրի միտքը, սիրով կ'ապրի սիրտը: Ճշմարտութեամբ կը մեծնայ բանականութիւնը, սիրով կը մեծնայ սիրտը: Ա՛րնդւայնի, կ'ընդարձակի հոգին ընդգրկելով եւ զգալով յինքեան այլոց Էան ու իրենին նման եւ նոցա Էան երջանկութեան տենչալով եւ յաճախ նոցա երջանկութեան համար մոռնալով եւ զոհելով իւրն, բայց փոխարէն բազմապատկելով իւր էութիւնն նոցա էութեամբ, իւր կեանքն նոցա կենօք: Այս զգացում կը ջնջէ ի մեզ կոյր ու անձուկ ետութիւնը, նախանձը, ատելութիւնը, որք խուժարուժ դարերու մնացորդն են մարդկային զգայնութեան մէջ: Բայց որպէս խաւարը տակաւ կը փարատի հոգիէն, որքան սա բարեշրջական սանդղէն վեր բարձրանայ, նոյնպէս

եսամոլութիւնն տեղե կու տայ անձնութիւնութեան, ատելութիւնը՝ սիրոյ: Եսական ատելութեան մտնչիւնին կը խառնուի որ մ'ընտանեկան սիրոյ միջիւնն ու կը կակղէ ու կ'ամբքէ մարդկային վայրագութիւնն. որ մ'ալ կը գոյանայ քաղաքի, հայրենեաց սիրոյ զգացումն, ու մարդ միմիակ փափաքի մէջ կ'ըմբռնէ բիւրաւոր էակաց բարւոյն իղձն միանգամայն. եղաւ որ մ'ալ — մեծ որ մ'էր այն — ուր վսեմ հոգիներու մէջ կը ծագէր մարդկութեան սիրոյ աստղն. եւ վսեմագոյն ձայն մ'ալ կը հռչակէր մարդկութեան եղբայրութիւնը, եւ խտիր չդնելով հրէին եւ հեթանոսին մէջ՝ սիրոյ կրօնին կը հրաւիրէր ու կը պատուիրէր իւր աշակերտաց հրաւիրել երկրի բովանդակ ազգերն: Այսպէս հոգին իւր բարձրացման մէջ կ'ընդարձակէ տակաւ իւր սէրը. կը տարածէ զայն մարդոցմէ ալ անդին, անասնոց ու բուսոց վրայ. կը գուրգուրայ ամենայնի վրայ որ կեանք ունի. կը փափաքի նպաստել կենաց ամենուրեք, վստն զի կ'զգայ թէ ապրող էակը ցաւ կ'զգայ յամենայնէ որ կը խափանէ իւր կեանքը. կ'ուզէր ցաւը ջնջել, ջնջել իսպառ. կը փափաքի երջանկութիւնն ամենուր համար, բարին ամենուն համար, զի սէրը, իւր ընդարձակ իմաստով, մեծագոյն բարւոյն, ընդհանուր բարւոյն զգացումն է զորաւոր: Ի նմանէ կը յառաջանան խաղաղութիւն, ներդաշնակութիւն, համերաշխութիւն ի մարդիկ եւ յազգս. նուաւ կը լռեն կագք եւ կոհիք արիւնարբուք եղբայրասպանք, սուսերք եւ սուհիք եւ թնդանօթք կը ձուլին կը փոխարկին ի գործի եւ ի մեքենայ արդիւնարար, եւ մահարար բազուկներ կը միանան յաշխատութիւն կենդանարար, եւ անի-

ծող շրթունք կը միանան միաբարբառ հնչեցնելու
 զերգն տիեզերական գոհունակութեան, զերգ
 հրեշտակաց, «Փանք ի բարձունս Աստուծոյ, եւ
 յերկիր խաղաղութիւն, ի մարդիկ հաճութիւն»,
 փոխան այն Te Deumներուն յորս խունկին կը խառնի
 ծուխն արեան եւ երգոց՝ բողբոջն բիւրաւոր թշուա-
 ոաց, հեծութիւնք որբոց եւ այրեաց: Սէրն ան-
 հատին սրտին մէջ բարին է անհատին լինելով մի-
 եւնոյն ատեն բարին այլոց. սիրտը սիրոյ մէջ գոհ
 է. սէրը վայելում մ'է, ատելութիւնը՝ նախանձը
 տանջանք են. այլասիրութիւնը կը փթթեցնէ հո-
 գին իրրեւ ծաղիկ գեղեցկաթերթ, բազմաթերթ.
 եսամոլութիւն կը սեղմէ, կը պնդէ, կը հեղձուցանէ
 զայն: Հաճոյքը ատեցող նախանձարեկ հոգւոյն
 համար կրնայ թոյն մ'ըլլայ, վիշտը սիրող սրտին
 համար կրնայ քաղցրութիւն մ'ըլլայ, զըկման մէջ
 կրնայ նա վայելում գտնել: Ուստի դուք, սանունք
 իմ աղնուասիրտք, ունեցէք միշտ հոգի սիրող,
 գորովալից. ցաւեցէք անոնց վրայ որոց համար ա-
 տելը մի պէտք է կարծես իրենց մութ հոգւոյն,
 որոց սրտին մէջ նախանձը կ'ոգորի վայրագ. —
 քանի թշուառ են անոնք: Սիրեցէք զմարդիկ, զե-
 ամէն մարդիկ եղբայր են, փափաքեցէք եւ օգնեցէք
 որ երջանկութիւնը ծաւալի ամենուրեք եւ ամենուն
 վրայ, ձեռն տուք թշուառին ու տկարին, արգա-
 հատեցէք չարին, զմայլեցէք բարւոյն, արժանաւ-
 որին վրայ: Սիրեցէք ինչ որ զմարդիկ կը զօդէ,
 ինչ որ համակրութեան զգացումն ու համերաշխու-
 թեան ոգին կը զօրացնէ ի մարդիկ: Եթէ զամէն
 մարդիկ սիրէք, որչափ առաւել պիտի սիրէք ձեր
 ընտանիքը, ձեր ազգը. բայց ընտանիքն ազգին, ու

ազգն մարդկութեան մի մասն է, ու ամբողջին բա-
 րին առաւել է քան մասին. ապա չպիտի յօժարիք
 երբեք ընտանեաց շահն ազգին վնասուն մէջ խնդրել
 ու չպիտի համակրիք բնաւ այն տեսակ քաղաքա-
 գիտաց որք իրենց ազգին մեծութիւնը խորհին
 կանգնել այլ ազգերու անկումին վրայ, որպէս
 դուք չպիտի ուղէք բնաւ յաջողիլ ի վնաս այլոց,
 վայելել այլոց զըկմամբ. մանաւանդ թէ դուք
 յօժարակամ յանձն պիտի առնուք զըկողութիւնն՝
 զօհողութիւնն ում կարող էք, երբ այն կը նպաստէ
 այլոց բարւոյն: Այլասիրութիւնն լաւագոյնս պիտի
 իմանալ տայ ձեզ ձեր անձնական շահը, եւ պիտի
 հասկնաք թէ թերեւս, ըստ բանին Հանրի Թօլի,
 առ անձն պարտականութիւնքն կատարելու լաւա-
 գոյն եղանակն է կատարել իւր պարտականու-
 թիւնքն առ այլս: Այդ պարտականութիւններէ
 չպիտի խուսափիք դուք, նոյն իսկ անկարողութեան
 պատճառաւ. ձեր տեսլականը պիտի լինի կարող
 լինել, եւ երբ ուղէք՝ յաճախ պիտի կրնաք: Չպիտի
 նմանիք Եպիկուրեանց որք իմաստութիւն կը հա-
 մարէին մնալ ամուրի անընտանիք, ու ձեռնթափ
 հանրային իրերէ, վայելելու համար կեանք մ'ըստ
 կարի անվիշտ անխուզ, որպէս ոք որ ծովեզեր վրայ
 նստած դիտէ յապահոյն ծովն արեւոյն. ոչ, պէտք
 է մտնել փոթորկին մէջ, ձեռք առնուլ նաւին թի
 ու թեւձակ, ոգորիլ, վայելել, կրել, բայց միշտ
 ջանալ իրագործել բարին զոր կրնանք, այս է
 կեանքը: Յոգնիլը հանգչելու իրաւունքն է, կրելը
 վայելելու պայմանն, ու ոչ միշտ յոռի է վիշտ:

Գործունէութիւնը կեանքի պայմանն է ու
 մարդը՝ որ կ'ապրի՝ պարտի գործել: Բայց մարդուն

գործունէութիւնն ո՛չ բոյսին գործունէութիւնն է
 ո՛չ անասնոյն: Բնազգական կեանք մը կ'սկսի տուն-
 կին մէջ ու կը զարգանայ կենդանւոյն մէջ՝ իմա-
 ցականութեան ինչ ինչ նշոյլներով խառնուած այս
 վերջնոյն բարձր դասուց մէջ. բայց մարդը միայն կը
 կամի, նա միայն կամք ունի: Կամքով գործել կը
 նշանակէ որոշողութեամբ, գիտակցութեամբ, բա-
 նիւ գործել, կշռելով վախճանն ու միջոցներն, ըն-
 տրելով աղիկամի հետեւելի այլ եւ այլ ճամբայ-
 ներու մէջէ, առնելի այլ եւ այլ գործոց մէջէ.
 Կամքով գործելն է խորհրդածեալ անբռնազբօս
 գործունէութիւն: Այս պայմանաւ մարդն է բարոյ-
 ական էակ, պատասխանատու իւր գործոց. այսու
 նա մի անձն է: Երբ յախուռն անխորհուրդ կը
 գործէ, երբ ի բնազգմանց կամ ի կրից կը վարի,
 երբ արբեալ մտակորոյս է, երբ այլոց քմահաճոյից
 հըռ գործին է, կը մերկանայ իւր անձնաւորութիւն,
 կը կորուսնէ իւր բարոյական արժանապատուու-
 թիւն: Մարդ այն ատեն իբրեւ մարդ կը գործէ,
 երբ կամօք կը գործէ, երբ կամք մ'ունի, հետեւ-
 ապէս գործելու սկզբունքներ, նկարագիր մ'ունի:
 Քանի ստորին են անսկզբունք, աննկարագիր, մար-
 դիկ ոքը չեն գիտեր ո՛ր կ'երթան, ո՛ր կը տատա-
 նին. թերեւս կամք մ'ունին, որ կը խորհրդակցի
 բանականութեան հետ, բայց քանի՜ սկար. այն
 կիրքն կամ այն բնազգն որ հզօր է ու տիրապետող
 այս ինչ վայրկեանին՝ կ'առնու յանկարծ ու կը տանի
 գործունէութիւնը: Մարդանք հարկ է կամօք, բա-
 նավարութեամբ գործելու. հարկ է որ դուք, լինե-
 լու համար կատարեալ մարդեր, ընէք այս մար-
 դանքն, ջանաք պահել ձեր աղիկամութիւնն ներ-

քին կամ արտաքին ճնշմանց մէջ, տիրապետել
 տաք ձեր բանականութեան ի վերայ փոթորկի կրից,
 որոշելու համար սպասէք կրից լուութեան, զգոյշ
 կենաք որ եւ է կերպիւ նուաղեցնելէ բանականու-
 թեան ջահը: Այս տեսակ գործունէութեամբ մը
 պիտի կրնաք ընտրել լաւագոյն վարմունքն, ազնւ-
 ւագոյն եղանակն գործելու, գէթ որչափ կը դատէ
 ձեր միտքն, հետեւիլ ձեր խղճմտանաց ձայնին, որ
 իրաւամբ կոչուած է Աստուծոյ ձայնն ի մեզ, զի
 բանին ու արդարութեան ձայնն է, եւ Աստուած է
 բացարձակ Բան ու Արդարութիւնն ինքնին: Այս-
 պիտի զօրաւոր գործի մը հարկաւոր է անոր որ աշ-
 խատիլ՝ գործել կ'ուզէ. առանց հզօր կամքի մարդ
 ի՞նչպէս յաղթէ դժուարութեանց, առ սոն կոխէ
 խոչ ու խուժ որ կը դիզուին յաճախ գործողին
 քայլից առջեւ, ի՞նչպէս ունենայ կարեւոր քաջու-
 թիւնն ու ոգին յարատեւութեան յառաջ վարե-
 լու եւ ի գլուխ հանելու համար սկսեալ գործն:
 Զի աշխատելու, գործելու գալով, դուք անտա-
 րակոյս պիտի ուղէք շատ աշխատիլ, շատ գործել.
 աշխատութիւնը մարդուն փառքն է, անգործու-
 թիւնն՝ նորա ամօթը. մարդ իւր գործովն է արժա-
 նաւոր, այն գործով որ իւր ազատ կամաց, իւր
 հանձարոյն, իւր նկարագրին դրոշմը կը կրէ:
 Ընկերութեան մէջ տեղ մը գրաւելու իրաւունք
 ունենայու համար՝ պէտք է որ ամէն ոք օգտակար
 գործ մը կատարէ անդ, ծառայութիւն մը մատու-
 ցանէ, արդիւնք մը յառաջ բերէ եւ դուք ջանա-
 ցէք որ բարձր, ստուգապէս բարձր տեղ մը գրաւ-
 էք ընկերութեան մէջ, ինչ որ բարձր գործովք ու
 մեծ ծառայութեամբ միայն կարելի է: Ըրէք այն-

պէս որ ամէնքն զգան թէ ոյժ մ'էք, բարերար ոյժ մ'ազգին, երկրին, մարդկութեան մէջ. առ այս ինչ որ ունիք տաղանդ՝ զարգացուցէք, նոր տաղանդներ ու կարողութիւններ ստեղծեցէք ի ձեզ անխոնջ ճգամբ, թող զգայ աշխարհ ձեր ներկայութիւնը. ձեր քալած տեղերուն վրայ ծաղիկներ բուսուցէք, անկումներ վերականգնեցէք, արցունքներ սրբեցէք, յառաջդիմութեան ուղի հորդեցէք, կեանքի ու երանութեան միջոցներ կերտեցէք: Այնպէս կոխեցէք անցէք երկրի վրայէն որ ձեր անցնելէն յետոյ անջինջ դրօշմեալ մնան անդ ձեր ոտից հետքեր, որ ձեր գործեր մնան վկայ անլուելի ձեր կենաց, որ ձեր շունչը թրթռայ յաւէտ բարոյական մթնոլորտին մէջ, որ ապագայք պատկառանք արտասանեն ձեր անունն, որ անցաւոր այս կեանքով շահիք կեանքն անանց, անմահ մնաք:

Ահա տեսլականը զոր կը բաղձայի որ ունենայիք յար ձեր աչաց առջեւ, իբրեւ ուղեցոյց ձեզ նոր կենաց մէջ ուր կը մտնէք այսօր: Բարեան երթայք:

(Երկրագործ, 1888)

4. ՃՇՄԱՐԻՑ ՅԱԶՈՂՈՒԹԻՒՆԸ 1889

րժանի էք, ո՛ Սանունք իմ
ուսումնաւարտք, այս
վեհաշուք ակումբին
ծափածայն դրուատ-
եաց, վասն զի քաջ
եղաք եւ յաղթեցիք
դպրոցական ասպա-
րիզի դժուարու-
թեանց, եւ ահակայք

ի վերջ ասպարիզին, յաջողութեան դափնիով պսակած ձեր քրտնաթոր ճակատը: Ապրիք: Այլ կ'երթաք մտնել յաշխարհ, եւ հազիւ դպրոցական կենաց դժուարութիւնք անհետացած՝ ահա նոր ասպարիզի մը հոգերն զձեզ կը պաշարեն, մանաւանդ սկզբան, որ միշտ դժուարին է: Երբ ձեր ծնողք՝ աստի 8—10 տարիներ յառաջ՝ ձեր ձեռքէն բռնած առաջնորդեցին զձեզ՝ դեռ մատաղ մանուկ՝ ի սեամս դպրոցական յարկին, արգարեւ

եւ յայնժամ կ'սկսէր ձեզ համար կեանք մը որ պիտի ունենար իւր խիստ պահանջուածներ, այլ կը մտնէիք դուք այն տունէն ներս՝ անգիտակից դժուարութեանց, զի մանուկ էիք անփորձ եւ մտածումը չէր սկսած ձեր գլխոյն մէջ. իսկ այսօր, իսկ այս վայրկենիս՝ ուր հասունացեալ մտօք կը պատրաստուիք մտնել գործնական կեանքի ճանապարհին մէջ, գիտեմ թէ խոչերու եւ խուժերու տեսիլն կը վարանեցնէ զձեզ, թէ այս ժամու յաղթանակին քաղցր ստուգութեան կը խառնուի ձեր հոգւոյն մէջ դառն անստուգութիւնն ապագայ միջումներու արդեանց, եւ թէ հասած յայն կէտ՝ յորմէ պիտի սկսիք գործել ինքնավար անառաջնորդ՝ առ ձեր դաստիարակն կը դարձնէք ձեր աչեր եւ կը ինչորէք յետին պատուէր մը, յետին խրատ մ'այն զգուշութեանց մասին զոր պարտիք ընել, եւ ուղղութեանն որում պարտիք հետեւիլ՝ լինելու համար այնքան լաւ անհատ մարդկային ընկերութեան որքան եղաք լաւ աշակերտ Պէրպէրեան վարժարանի:

Եւ նախ քան զամենայն պիտի ներկայանայ ձեզ ասպարիզի մ'ընտրութեան հարցը, — զի հարկ է որ բաժին մ'առնուք ձեզ մարդկային ընկերութեան հաւաքական գործէն, ո՛չ միայն արելու եւ ընդհուպ, գուցէ անմիջապէս, ասրեցնելու համար ուրիշներ, ինչ որ ստիպողական առաջին հարկն է մարդոց մեծագոյն մասին համար, որպէս եւ ձեզ որ էք միջնակարգ ծնողաց զաւակ, այլ եւ ձեր մասնակցութիւնը բերելու համար մարդկային քաղաքակրթութեան շէնքին, այլ եւ ձեր չափով աճեցնելու համար նիւթական եւ բա-

ընթացական բարեաց այն դրամագլուխն զոր նախորդ սերունդք մեզ կտակեցին, այլ եւ օգտակար գործելու համար աշխարհի այն անհատական կարողութիւններ զորս ո՛չ ընդունայն տուած է ձեզ նախախնամութիւնն, եւ չլինելու համար մի անօգուտ բեռ աշխարհի, մի մակաբոյժ ընկերութեան մարմնոյն վրայ, որպէս է ամէն դատարկասուն, թէ եւ լինի հարուստ ժառանգորդ որ ուրիշ բան չ'ընե՞ր՝ բայց միայն վատնել ինչ որ դոյացուց այլոց աշխատութիւնն: Չեր դպրոցական տարիներուն մէջ, երբ մերթ ձեր երեւակայութիւնն կը յառէր ապագայի հորիզոնին վրայ, անտարակոյս երազած էք ձեզ համար փայլուն ասպարէզներ, առաւել կամ նուազ համաձայն ձեր ճաշակաց ու կոչման, ասպարէզներ որ տան հոգակ ու փառք եւ ճոխութիւն: Գուցէ չկարենաք իրականացնել ինչ որ երեւակայեցիք. երազներն բազում անգամ կը մնան երազ. պատանութիւնն յաճախ մի քուն է ոսկեղինիկ անուրջներով հեշտաւէտ, յորոց կը զարթնու մարդ իրական կենաց մէջ՝ ի զուր իւր շուրջ որոնելով այն պատկերներ զորս, վեշտասանամեայ, այնքան սիրած էր գգուել: Թերեւս հանդիպիք փառացու հոգակի առանց անոնց առնթեր տեսնելու ճոխութիւնն, զի ո՛չ յաշխարհի ճոխութիւն կ'ընթանայ միշտ զճետ փառաց. բայց չեմ՝ ըսեր ձեզ համար թէ կրնաք ճոխ ըլլալ առանց փառաւոր եւ հոգակա՞նուն լինելու, քանզի մեծահոգի հարստի մը համար ապահով է փառքն, երբ իւր հարստութիւնն արցունքներ կը սրբէ, նօթիներ կը կերակրէ, մերկեր կ'զգեցուցանէ, որբեր ու այրիներ կ'սփոփէ, հիւանդներ կը բուժէ եւ մանուկներ կը կրթէ, երբ

իւր սկզբն շողն մխիթարութեան նշոյլ մի կը լինի
 թշուառութեան խաւարին մէջ եւ մտաւոր լուսոյ
 ճառագայթի կը կերպարանափոխի տգիտութեան
 ստուերաց մէջ, երբ իւր անուն կը քանդակուի
 սկեւտաւ բարեգործական հաստատութեանց ճակ-
 տին վրայ, երբ ողջոյն ժողովրդեան մը սիրտն բա-
 րերարի վեհ տիտղոսը կը նուիրէ նմա: Եւ երբ
 ձեզ կամ այլոց ձեր նախկին ու ապագայ ընկեր-
 ներէն՝ վիճակի մտնել Ազգին մեծատանց դասուն
 մէջ, ապահովապէս նախանձոտ կը լինիք Օգեղճեան-
 ներու, Սանասարեաններու, Սպարդալեաններու
 փառքին, — այն է այն միակ ճշմարիտ փառքին
 զոր կրնայ ճոխութիւնը տալ, զի արտաքոյ քան
 զայն ծիծաղելի միայն է մեծատան յաւակնութիւնն
 փառաւոր անուան՝ լոկ իւր գանձուց մթերիցն հա-
 մար, եւ կարծելն թէ փառաց ամպ մ'է ծիրանի
 սկեւտող սրահից մէջ երեկոյթներու լուսախառն
 ծուխն եւ թէ գեանաքարչ շողքորթներու ստոր-
 նութիւնը կրնայ համարուիլ պատուանդան մ'իրա-
 կան փառաց աթոռոյ: — Լաւ է միշտ հետեւիլ
 ձեր կողման՝ յետ լաւ մ'ունկն դնելոյ նորա ձայնին.
 կողման ձայնը բնութեան ձայնն է, եւ երբ մարդ
 բնութիւնն իր կողմն ունի, յաջողութեան մեծա-
 գոյն երաշխիքն ունի: Չեր ծնողք ալ կամ պաշտ-
 պանք յայտ մասին պարտին օգնել ձեզ, օգնել
 որ հետեւիք այն զառիթափին զոր կ'զգաք ձեր
 առջեւ բնական քաջորոշ արամադրութեանց, երկ-
 նատուր ձրից մէջ: Յաճախ ծնողք իրենց իրաւանց
 առջեւ կը մոռնան բնութեան իրաւունքներն, եւ
 իրենց տեսականը հարկադրելով իրենց զաւկին
 վրայ կը բռնաբարեն նորա բնածին հակամիտու-

թիւնքն, եւ աննշան միջակութիւն մը կ'ընեն զայն
 որ շողալից աստղ մը կրնար լինել իւրուրոյն եր-
 կնից մէջ: Արդարեւ մերթ կոչումն այնքան բուռն
 եւ հզօր է որ կը յաղթէ ամէն արգելից, բայց շատ
 անգամ կ'ընկճի խոչընդոտներու առջեւ, եւ մերթ
 այնպէս անգիտակից է ինքեան որ հարկ է գուշա-
 կել զայն եւ ի վեր հանել: Այսու հանգերձ պէտք
 է ընդունիլ պարագայից ազդեցութիւնը վիճակ-
 ներու կազմութեան, ասպարէզներու որոշման վրայ.
 եթէ անյաղթելի դժուարութեանց բաղնեցաք դնե-
 լու համար զձեզ այն շաւղին մէջ յոր կոչեալ
 կ'զգայիք զձեզ ի բնութենէ եւ յորում մեծագոյն
 յաջողութեանց դափնիներ քաղել կ'ակնկալէիք,
 եթէ ձեր վիճակ եղաւ խոնարհ անփառունակ՝ փո-
 խանակ լինելու իրականացումը ձեր փայլուն յու-
 սոց եւ երազներուն, եւ եթէ ձեր քով տեսնէք
 այնպիսիներ որք չէին արժեք զձեզ եւ որք սակայն՝
 պարագայներէն նպաստաւորեալ՝ տիրացան բարձր
 դրից, մի, մի տրտմիք, մի դժգոհիք, մի նուաս-
 տացեալ համարիք դուք զձեզ. ճիգը միայն կա-
 խումն ունի մեզմէ, եւ բաւ է մեր արժանաւորու-
 թեան համար՝ երբ այն չէ պակսած ու չի պակսիր:
 Յետոյ, որ եւ է պաշտօն, յորում ծառայութիւն մի
 կը մատուցանէ որ իւր նմանեաց, օգտակարութիւն
 մի կը հայթայթէ ընկերութեան, մի պատուաւոր
 պաշտօն է ինքնին, եւ պարկեշտ քաղաքացին՝ որ կը
 կատարէ զայն խղճի մտօք եւ եռանդազին՝ հաւա-
 սար է բարոյական արժանեօք՝ մեծագոյն դերը խա-
 ղացող պաշտօնէին: Թողունք որ շատ անգամ խո-
 նարհ համարուած պաշտօններ կարեւորութեամբ
 եւ արդեամբք, եթէ ոչ փայլով, յոյժ ի վեր են

քան բազում մեծ կարծուած գործեր: Անպատիւ՝
 թուութիւնն է, անպատիւ՝ գոյութիւնն է, եւ ծաղ-
 րելի՝ անմիտ հպարտութիւնն է անոր որ նախա-
 մեծար կը համարի թափառիլ դատարկաշրջիկ քան
 խոնարհիլ յաշխատութիւն ինչ՝ իբր անարժան
 իւր տաղանդներուն կամ դասուն:

Ամէն ասպարիզել մէջ դժուարին է սկիզբն.
 պէտք չէ որ սկզբան դժուարութիւնը խրաչեցնեն
 զձեզ եւ լքուցանեն: Փորձի տարիներ կան, ու-
 սումնասիրութեան տարիներ կան, եւ եթէ յաջո-
 ղեք իսկ շուտով այնքան գիտնալու եւ այնքան լաւ
 գործելու որքան հնագոյներն ասպարիզին, դարձեալ
 պէտք է որ ճանչցուիք, պէտք է որ անուն մի շինէք
 ձեզ. իսկ այս կը լինի ժամանակով եւ արդիւնարար
 աշխատութեամբ: Ոմանք, անհամբեր շուտով մեծ-
 նալու, անկարող տոկալու սկզբնական դժուարու-
 թեանց, արագ արագ կը փոխեն վիճակ եւ պաշ-
 տօն. առածին քարն են նոքա որ թաւալելով միշտ
 ի գիլ՝ չէ կարող մամուլ պատիլ: Լաւագունին
 տենչն ունեցէք, այո՛, բայց մի մոռնաք նաեւ թէ
 լաւագոյնը մերթ լաւին թշնամին է: Յարատեւու-
 թեանէ ակնկալեցէք յաջողութիւն: Քանի մեծ գոր-
 ծեր սկիզբն առած են եւ ի չգոյէ յարատեւող ու
 անվատ ոգւոյ՝ ինկած կործանած ու ի չեք դար-
 ձած են, իսկ քանի փոքր գործեր՝ աննշան ու նսեմ
 սկզբնաւորեալ՝ շնորհիւ անդուլ անխոնջ ձգանց՝
 տակաւ մեծցած ու անուանի փառաւոր եղած են:
 Այս է պատմութիւնն յաճախ ամենէն հսկայական
 ձեռնարկութեանց եւ հաստատութեանց: Այս է
 պատմութիւնն նաեւ ամենէն մեծ եւ արդիւնաշատ
 հանձարներուն: Արդէն հանձարն ալ այս մտօք

չասհամանցի՞ն բազումք. Պիւֆօն «երկարատեւ
 համբերութիւն մը» կոչեց զայն, եւ երեւելի դաս-
 տիարակ մը «ճիգեր ընելու կարողութիւն» ա-
 նուանեց զնա:

Յարատեւող ճգանց արդիւնքն է յաջողու-
 թիւնն. բայց յաջողիլ ի՞նչ բանի: Հատերու հա-
 մար յաջողիլ ունի մի միակ նշանակութիւն, այն է
 հասնիլ, տիրանալ բախտի, շինել իւր բախտը,
 հարստանալ, հարստանալ: Այս է նպատակն որոյ
 ետեւէն կ'ընթանան բազումք, եւ այսնիւթապաշտ
 դարուս մէջ այնպէս սաստիկ կը բորբոքի այս տենչ
 ամէն երկիրներու մէջ որ մարդուն բովանդակ գոր-
 ծունէութիւնն կ'առնու կը տանի իբր յորձանա-
 պտոյտ հոսանքի մը մէջ, եւ ահա կ'ուզեն հարստա-
 նալ, հարստանալ, ինչ որ ալ ըլլայ, հարստանալ
 ամէն միջոցաւ, հասնիլ: Այո՛, շատերուն համար
 այնպէս գերագոյն նպատակ մ'է այդ որ կ'արդա-
 րացնէ ամէն միջոց որ ի գործ կը դրուի յայն հաս-
 նելու համար, եւ երբ մէկն, յետ անցնելու նեն-
 գութեանց եւ անիրաւութեանց ու յափշտակու-
 թեանց մթին՝ ծամածուռ ու գարշահոտ ծամբայ-
 ներէն, կը հասնի ի նպատակն, կը շինէ իւր բաղդ-
 ալ հարուստ է, յաչս բազմաց բնաւ երբեք ան-
 պատիւ մի մարդ չէ այն, այլ ընդհակառակն յոյժ
 պատուաւոր մի անձնաւորութիւն, մի մեծ մարդ,
 որոյ ամէն շարժմունք եւ բանք բերանոյ կ'ստանան
 կշիռ եւ կարեւորութիւն, եւ որոյ համար կը կեր-
 տուին նորահնար տիտղոսք շքոյ, ինչ որ ունի
 լեզուն սովորական՝ դատուելով անբաւական: Իւր
 հարստութիւնը ոսկեփայլ քօղ մը կը ձգէ իւր
 սպիրատութեանց վրայ, եւ քահանան իսկ իւր

խունկերուն ամենէն անոյշը կը պահէ երկնահաստ սրբահաստ բուրում մը ծաւալելու համար նորատան մէջ: Ո՛հ, հեռի գնացէք դուք այգպիսի հարուստներէ ու այգպիսի հարստութենէ, ի բաց ի ձէնջ շահն անիրաւ. Սորումն կ'ըսէր արդէն թէ անարդարութեամբ շահեալ հացը բերանը կը ընուկոպճովք. մի նայիք թէ բազմաց ապականեալ կարծիքը կ'արդարացնէ յաջողեալ անիրաւութիւնը. դուք ձեր խղճին նայեցէք, որ կը դատապարտէ ստութիւնը, խարդախութիւնը, զրկողութիւնը, զայլոցկերութիւնը, որ հակառակ այլոց որ անհաստ կը գտնեն որ եւ է ոսկի՝ արեան հոտ կը գտնէ այն ոսկւոյն մէջ ուր զրկելոյն քիրտն ու աղքատին արցունքն են տարրացած: Իսկ նոքա չունին խիղճ որ տարբեր զբացումներ ունին. կ'երեւի թէ ունէին խղճի պէս բան մը որ ճնշուելով ճնշուելով դարձեր է մի սատկած որդ:

Ո՛հ, յաջողիլը անպատճառ հարստանալը չէ՛, կամ թէ լոկ նիւթապէս հարստանալը, ոսկւոյ հազարեակներ բարդերն միմեանց վրայ: Յաջողիլն այդ ալ լինէր, դարձեալ դատապարտելի կը մնար այն սկզբունք թէ նպատակն զմիջոցը կ'արդարացնէ: Մարդ պարտական է պարկեշտ նպատակներու դիմել պարկեշտ միջոցներով. պատիւը, անձին արժանապատուութիւնը պարտի միշտ նուիրական լինել նմա. բարոյական էակ մ'է նա, եւ յայտմ է իւր ազնուականութիւն ի մէջ կենդանեաց. հարկ է որ պատկառ կայ իւր տիրոջսին ու նախ քան զամենայն շնուաստացնէ ինչ որ բարձր ստեղծեց Աստուած: Պատիւը, դիտէ՞ք այն առաւել կամ նուազ խաբեալ համարումը չէ զոր այլք ունին մեր

վրայ, այլ նոյն իսկ այն յարգանքը զոր մեք կը տածեմք մեր վրայ, այն վկայութիւնը զոր մեք մեր խղճին մէջ կրնամք տալ մեր անձին համար թէ ո՛չ երբեք թերացանք մեր պարտուց, ո՛չ երբեք թերացանք մեր բնութեան ազնուական զգացմանց ու դրդմանց:

Արդ հարկ է ջանալ ի վեր բռնել միշտ պատիւը, ձեր պատիւը, կենաց բուռն պայքարներուն մէջ ուշ ունել այնմ որպէս զնուորն իւր գործին, եւ, երբ ամէն ինչ զո՛հ երթայ բախտին ձախողութեանց, կարենալ ըսել որպէս Ֆրանսուա Ա. գերի ինկած՝ Բապիւայէն կը դրէր իւր մօր, « Ամէն ինչ կորեաւ բաց ի պատիւէն: »

Եթէ պարկեշտ եւ ժրջան գործունէութեամբ ճոխութեան հանդիպեցաք ձեր ճամբուն վրայ, քաջ է, պայմանաւ որ գիտնաք զայն գործածել ձեր եւ ձեր նմանեաց օգտին. բայց ձեր գործունէութեան բուն նպատակը պիտի լինի պահել եւ զարգացնել ձեր էութիւնը՝ պահել եւ զարգացնել ջանալով միանգամայն այլոց, ձեր շուրջ եղողներուն, ձեր ընտանեաց, ձեր ազգին, ձեր հայրենակցաց, ձեր նմանեաց, էութիւնն: Կ'պարկեք դուք, եւ պիտի ուղէք ապրիլ, այս ձեր իրաւունքն է, ու պարտքը միանգամայն, զի կենեքք աւանդ մ'է ձեզ, եւ զի ձեր կենաց պէտք ունին այլք: Ուրեմն պէտք է որ պահպանէք ձեր անձը, որ կրկնակի է, մարմին եւ հոգի, եւ զերձ կացուցանէք զայն ամէն այն վիճակներէն որք կրնան զայն խաթարել ու քայքայել Ֆիզիքապէս կամ բարոյապէս. այլ եւ զարգացնել պարտիք ձեր անձը, այս բնազդունն է ամենայնի որ կեայ. պէտք է որ բար-

ւորէք ու զօրացնէք ու մշակէք ձեր մարմնոյ եւ
 հոգւոյ կարողութիւններն, պէտք է որ ընդլայնէք
 ձեր շուրջն ձեր էութիւնը, պէտք է որ միջոցին ու
 ժամանակին մէջ տարածուիք, պէտք է որ վայելէք
 ուրիշներէն ընտրուելու, որոշուելու գոհունակու-
 թիւնը: — Բայց մարդն անջատ առանձին էակ մը
 չէ, նա ընկերական էակ մ'է, նա մասն է մի ամ-
 բողջի. այդ ամբողջն ընտանիքն է, ազգն է, մարդ-
 կութիւնն է. այդ ամբողջներն անհրաժեշտ են ան-
 հատին կենաց: Առանց ընտանեաց ինչպէս կ'ապրի
 եւ կը զարգանայ մանուկն, առանց ընտանեաց
 կ'ապրի եւ հասուն մարդը, երբ կը պակսին իրեն
 ամուսնոյն գորովն ու զաւակաց ժպիտն, եւ երբ ըն-
 տանեկան յարկի մթնոլորտէն չի կրնար քաղել
 ապրելու ոյժն ու յոյսն. — իւր ազգին մի անդամն
 է մարդ. — անորն է լեզուն որով կը խորհի ու կը
 յայտնէ իւր գաղափարները, անորն է պատմութիւնն
 այն որ քան զամէն ազգաց պատմութիւնքն սիրե-
 լագոյն է իւր սրտին, անորն է եկեղեցին որով
 երկնից ու անցելոյն հետ կը հաղորդակցի, անորն
 է դպրոցն յորում ծնաւ իմացական ու բարոյական
 կենաց, անորն են այն հանրային հաստատութիւնք
 որոց ծոցն իբր տուն հայրենի բաց է ու պիտի լինի
 միշտ իրեն եւ իրեններուն համար, վերջապէս ա-
 նորն են անունը զոր կը կրէ եւ արիւնը որ կը հոսի
 իւր երակաց մէջ. — իսկ մարդկութեան ինչեր չի
 պարտիր անհատն, այդ մեծ ընտանիքին. իւր կերած
 հացին, իւր հագած զգեստուն, իւր բնակած տան,
 իւր ընթերցած մատենին մէջ քանի՛ քանի՛ այլա-
 զան լեզուաց ու աշխարհաց մարդկան ճակատու
 քիրտն կայ, եւ առաւել եւս քանի՛ շիջեալ ան-

հետացեալ սերունդներու. կ'ըսես «կ'աշխատիմ, կը
 վայելեմ», կ'աշխատիս... բովանդակ կենացդ մէջ,
 եթէ դար մ'իսկ ապրէիր, չպիտի կրնայիր մի
 եւեթ նկանակ յառաջ բերել առանձինն, քո ան-
 հատական կարողութեան միայն ապաստան, զուրկ
 անցեալ եւ արդի մարդկութեան նպաստներէն:
 Ուրեմն անհատը որ այսքան բարիքներ կը վայելէ
 ընտանիքէն, ազգէն, մարդկութենէն, պարտի իւր
 կարգին նպաստել ընտանեաց, ազգին, մարդկու-
 թեան բարւոյն, նպաստել այնմ որ կը ծառայէ
 պահպանելու եւ զարգացնելու զայնոսիկ, զայնս
 երջանիկ, լուսաւոր, զօրեղ ու մեծ գործելու. այս
 երախտագիտութեան ալ պարտք մ'է, եւ մինչեւ
 իսկ տարբեր ձեւ մ'աշխատելու յօգուտ անձին,
 առ որ կ'անդրադառնան ընտանեաց, ազգին ու
 մարդկութեան բարիքները:

Այս է կենաց մէջ յաջողելուն բուն իմաստն,
 այս է նաեւ բարոյականի օրէնքն ու պահանջն. եւ
 ճշմարիտ մարդ էակին համար տարբեր չէին կրնար
 լինել յաջողութիւն եւ բարոյական. այնքան աւելի
 յաջողած է մարդ իւր կենաց մէջ որքան աւելի
 կրցած է բարոյական ըլլալ, որքան աւելի զինքն ի
 վիճակի դրած է կատարելու իր պարտաւորու-
 թիւնները: Անշուշտ ոչ ամենքը նոյն բանը պիտի
 ըսեն ձեզ, եւ վաղու ընէ, գիտեմ, մարդիկ պիտի
 գան ձեր շուրջը, ճկուն ու ծեփծեփուն, որ պիտի
 խնդան այս սկզբանց վճայ, եւ ամէն ազնիւ սկզբանց
 վճայ, եւ որք, նման Մեփիստոփելի, ձեր հօգին
 պիտի սակարկեն փոխարէն ոսկի եւ հեշտութիւն
 խոստանալով եւ զասոնք միայն պիտի ուսուցանեն
 արժանաւոր առարկայ ամէն ըլձից ու ջանից: Ա՛յ

ձեզ, եթէ խաբուիք, եթէ գլորիք. ձեր անկումն
հրեշտակաց անկման պէս պիտի լինի: Տեսլականի
երկինքէն պիտի կործանիք. սուրբ ու անապական
ու կեցուցիչ վայելից տեղ պիտի ունենաք գձուձ
ու վաղանցիկ հեշտութիւններ որ թոյն կը դնեն
մարմնոյն մէջ եւ ապականութիւն հոգւոյն մէջ.
կենաց նպատակը պիտի վրիպի ձեր աչքէն եւ
պիտի լինիք իրրեւ նաւ մ'անդեկ կայմարեկ որ կը
պտուակի անգնդոց վրայ: Ու պիտի լինիք յոռի
տարերք մարդկային ընկերութեան մէջ: Ո՛չ, Սա-
նունք իմ սիրեցեալք, պահեցէք անբիծ ձեր հոգին,
պահեցէք սկզբունքներն զոր ուսայք, գործադրե-
ցէք զանոնք: Ստանձնեցէք օգտակար դեր մը մարդ-
կային ընկերութեան մէջ, աշխուժիւ խղճի մտօք
կատարեցէք պարտքերն զոր կը դնէ ձեր վրայ, մի
վրիպիք ուղղութենէ, մի վհատիք դժուարութիւն-
ներէ, մի դադրիք աշխատութենէ, միշտ պատուոյ
ճամբուն մէջ, միշտ առաւել օգտակար հանգիսա-
ցէք: Բարեաւ երթայք:

(Ճերեհէ Շարհէ, 21 Յուլիս 1889)

5. ԱՆՁՆԱԳՈՅՈՒԹԻՒՆ

1890

զիւ Սանունք իմ ուսում
նաւարտք, ահաւասիկ եւ
դուք հասար ի ծայր ձեր
դպրոցական ասպարիզին. ու-
սայք անխոնջ, ջանացիք մթե-
րել ձեր մտաց մէջ հմտու-
թեանց պաշար, ուսնիլ խօսիլ

եւ գրել քաջապէս ձեր մայրենի լեզուին ու երկրին
լեզուին հետ մի քանի օտար լեզուներ, առնուլ
ճաշակ գեղարուեստից եւ բարոյական ու գրագի-
տական հրահանգք յղկել ձեր սիրտն ու աղտու-
ցնել ձեր զգացումներն: Այժմ գոհ էք ձեր տըր-
նութիւններէն, զգալով զձեզ լաւապէս զինեալ կե-
նաց պայքարին համար, զգալով ի ձեզ կարողու-
թիւնն աշխատելու արդիւնաւոր կերպով եւ օգ-
տակար լինելու ձեզ եւ սյլոց: Գոհ էք մանաւանդ
տեսնելով գոհունակութիւնը զոր կը պատճառէք

ձեր դաստիարակաց, ձեր ծնողաց, Ազգին որոյ ահա
աստ են վեհաշուք ներկայացուցիչք: Կ'զգաք թե
որչափ քաղցր է ուրախութիւն սիրելի իւր շուրջը,
ակնկալութիւններ պսակել, նոր յոյսերու աղբիւր
դառնալ, կարողութիւն մ'ըլլալ բարիք արտա-
դրելու: Կը մաղթեմ որ միշտ վայելէք այս քաղ-
ցրութիւնը, ձեր անձէն գոհ լինելու հաճոյքն որ
չպիտի պակսի ձեզ՝ ցորչափ շարունակէք արժանի
լինել հասարակաց համարման եւ որ պիտի առաւել-
ու մանաւանդ ըստ այնմ որ աճեցնէք դուք ձեր
բարոյական ու մտաւոր արժանիքն, աճեցնէք տա-
կաւ ձեր գործովք եւ այն ուրախութիւնն զոր ար-
դէն իսկ կ'սկսիք տալ այլոց:

Այդ ուրախութիւնը — մեր, ձեր ծնողաց ու
Ազգին — պիտի աճի քանի որ ընկերական կենաց
մէջ ալ՝ որպէս դպրոցականին եղաք՝ լինիք միշտ
յառաջագէմ, միշտ պարտաճանաչ, միշտ պա-
տուախնդիր, եւ ազնիւ ու արդիւնաւոր գործու-
նէութեամբ տիրանաք տակաւ ընկերական պա-
տուաւոր դրից: «Տիրանաք» կ'ըսեմ, վասն զի ըն-
կերական ճշմարտապէս պատուաւոր դիրք մ'իւրա-
քանչիւր մարդու իր յատուկ պատուաւոր գործու-
նէութեան արդիւնքը միայն կրնայ լինել: Այս
մասին ոչ զք ի ձէնջ թող վստահ իւր ծնողաց
դիրքին: Ծնողաց դիրքը, շատ բարձր ալ ըլլայ, չի
կրնար որդեցն համար տիտղոս մը լինել ճշմարիտ
պատուոյ, երբ սա իւր բարբոյլն ու գործովք
չգտնուի այն բարձրութեան վրայ ուր ընտանեաց
հայրն հասուցած է իւր անունն: Ոչ զք վստահի
եւ իւր հօր հարստութեան, — թէ եւ մեր մէջ
ընդհանրապէս կարծուի թէ հարուստ ծնողաց

զուակ լինել, մեծատուն ազգականներ ունենալ
ինքնին արժանիք մ'է: Բայց գիտէք այս կարծեաց
սխալը. արդէն, նոյն իսկ հարստութիւնն ինքնին
չստեղծեր բարոյական տիտղոս մը եւ ինքնին միայն
իրաւունք մը չի տար մարդոց յարգանաց, այլ
պայմանաւ որ նախ միայն պարկեշտ միջոցներով
ստացուած լինի, եւ յետոյ՝ գործածուի ոչ իբրեւ
գործի ունայն հաճոյից ու սնտիտութեան, այլ եւս
քան զեւս արդիւնաւոր գործունէութեան եւ մի-
անգամայն ազնիւ բարերարութեան, իսկ որդեցն
համար ոչ երբեք իւր հօր հարստութիւն կրնայ
արժանիք համարուիլ: Անշուշտ հարուստ ժառան-
գորդ մ'ըլլալ բախտ մ'է. մեծատան որդին դիւ-
րաւ կարող է գանել ուսման միջոցներ՝ երբ ուսա-
նող է, եւ երբ կը մտնէ գործնական կենաց մէջ՝
առձեռնպատրաստ դրամագլուխ մը կարող է հար-
թել ասպարիզին առաջին դժուարութիւնքն եւ իւր
արտադրական կարողութիւնքը շուտով արդիւ-
նաւորել, — եթէ սակայն գիտնայ օգտիլ այդ
բախտաւորութենէ եւ չգործածէ զայն ընդհակա-
ռակն ապականելու եւ փճացնելու զինքն Ֆիզիքա-
պէս եւ բարոյապէս, որպէս դժբաղդաբար պա-
տահած է բազում հարուստ ընտանեաց զաւակ-
ներու՝ որոց գլուխը դարձուցած է իւրեանց հօր
գանձը: Բայց անտարակոյս հազար անգամ աւելի
մեծ է այն աղքատին զաւակն որ ամէն բան իւր
անձին, իւր արիութեան, իւր ուշիմութեան պար-
տական եղած է եւ, խոնարհ վիճակի մէջ ծնած,
բարձրացած ու բարձրացուցած է իւր հետ իրեն-
ներն ալ: Չեզմէ շատք միջնակարգ կամ նոյն իսկ
աղքատիկ ծնողաց զաւակ, զերծ էք դուք պատրաստ

Տարտուածեան մը բարոյական փորձութենէն, այլ եւ զուրկ այն դիւրութիւններէ զոր կրնար ընձեռել, եւ ի ձէնջ պիտի սպասէք ամէն ինչ, դուք միայն կերտողը պիտի լինիք ձեր բախտին. ձեր գործոց զաւանները պիտի լինիք, իսկ ձեր պատիւն ալ միայն ձեր գործունէութեան պիտի պարտիք:

Երբ անձնական ազնիւ գործունէութեան շնորհիւ պատուեալ կացութիւն մը, դիրք մ'ստանաք ընկերութեան, Պետութեան ու Ազգին մէջ, այն ատեն իրաւունք պիտի ունենաք շարունակելու գոհ ըլլալ ձեզմէ, հպարտութիւն մը կրելու ձեր մէջ, հպարտութիւն մ'ազնիւ, — այլ ոչ այն սնապարծութիւնն որով փբացեալ՝ գերագոյն էակ մը կը կարծէ մարդ ինքզինք եւ արժանի համայնից ուշադրութեան, ծառայութեան, զարմանաց: Այսպիսի անհետեւութեան ունայնամտութիւն մ'ոչ միայն մեծ տխմարութիւն մ'է եւ ըստ այնմ ծաղրելի կը կացուցանէ զմարդ, նմանեցնելով զնա, որպէս կ'ըսէ անգլիական վէպի մ'անձերէն մին, աքաղաղին որ կարծէր թէ արեգակը կը ծագի իւր երգը լսելու համար միայն, այլ եւ ինքզինք ապերջանիկ գործելու լաւագոյն միջոցներէն մին է: Արդարեւ բազումք յայնցանէ որք տխուր են իբր մի ներքին ընդաբոյս պատճառաւ, որք թշուառ են առանց ակներեւ էական շարժառթի, են այնպէս իւրեանց տարապայման սնապարծութեամբ: Այն բարձր կարծիքն՝ զոր ունին իրենց անձին ու արժանեաց վրայ՝ կ'ընէ որ զինքեանս բարձր ճակատագրաց, փայլուն բախտի ու վիճակի արժանի կը համարին, եւ երբ չերականանար իւրեանց երազը, կը համարին զինքեանս իբրեւ անտեսուած չքնաղ կարողութիւն մը, իւ-

րեւ աննշմարելի մնացած տաղանդ մը, հանձար մը: Աստի տխրութիւն մ'անբուժելի, յուսահատութիւն մը, եւ մինչեւ իսկ անձնասպանութիւն, ոճիր: Աստի այդ ուշադրութիւնն անդուլ կեդրոնացած էրին վրայ, այդ անդուսպ տենչն խօսելու խօսեցնելու իւր անձին վրայ, այդ մտրութիւնն ինքնակենսագրութեան: Այդ սնապարծութիւնն կ'արգիլէ նաեւ այլասիրական զգացումներու զարգացումն ի մեզ: Պարտիմք սիրել մեր նմանները ու մերովսանն անձնուիրիլ նոցա երջանկութեան, բայց նա որոյ յանձն իւր եւեթ սեւեռեալ է ուշն՝ կարէ խորհիլ անկեղծօրէն այլոց երջանկութեան վրայ. իւր անձին մէջէն կը տեսնէ ամէն ինչ, իւր սնափառութիւնը կը դնէ ամենայնի մէջ: Չըլլայ որ երբեք տոգորուիք այդպիսի անհետեւութեւ յիմար համարմամբ ձեր անձին վրայ. ազնուական վեհանձնութեան մը հետ հաշտ է համեստութիւն եւ, գիտէք, համեստութիւն զուգընթաց է ճշմարիտ գիտութեան, իսկ տգիտին բաժինն է յաճախ փրոցուոյց հպարտութիւնը — եւ կամ կը յայտնէ խանգարումն հոգւոյ առողջութեան:

Ազնիւ սաներս, արի եղաք ցարդ եւ ոգորեցաք անխոնջ յարատեւութեամբ ընդդէմ դժուարութեանցն ուսանողական ասպարիզին: Ես անձամբ վկայ եմ ձեր աննկուն, անվհատ աշխատասիրութեան: Նոյն եւ առաւել արիութեան պէտք պիտի ունենաք գործնական կեանքին մէջ ուր կը մտնէք եւ ուր ոչ նուազ — եւ մեծագոյն եւս — դժուարութիւնք կ'սպասեն ձեզ: Վեանքի կուռոյն մէջ կը մտնէք. գործ մը պիտի փնտռէք, գործ մը պիտի ունենաք օգտակար դեր մը կատարելու հա-

մար մարդկութեան մէջ, եւ ապրելու եւ ապրեցնելու համար, եւ պիտի ունենաք պարտքեր առ ընտանիս, առ Ազգն, առ Երկիրն, առ ձեր նմանիս: Կենաց պայքարը կրնայ շատ բուռն ըլլալ, կրնաք շատ դժուարութեանց բաղխիլ կատարելու համար ձեր պարտքերը, — եւ յետոյ՝ վիշտը կայ. — կը մաղթեմ որ վիշտը չգայ երբեք ձեր անամպ ճակատը մթնցնել, ձեր սիրտը վերաւորել, ձեր արիութիւնը փորձել. բայց... ո՞վ կրնայ երաշխաւորել...: Թէ նորա առջեւ եւ թէ բիւր կնճիռներու առջեւ որոց կրնաք հանդիպիլ կեանքի պատահականութեանց մէջ՝ պէտք պիտի ունենաք, այո՛, արիութեան, աննկուն կամաց, անդրդուելի կորովոյ: Ուստի միշտ արի՛ եղիք, արի՛ մնացէք: Արիութիւնը, գիտէք կամաց առաքինութիւնը կը համարէին նախնի իմաստունք: Մարդս գործող էակ է, իւր կամօք կը գործէ նա իբրեւ մարդ եւ իբրեւ բարոյական էակ, արդ հարկ է զի այդ կամքն զօրաւոր, քաջ ըլլայ եւ ունենայ այն յատկութիւններ որք կը բղխին արիութենէն, — ոգի նախաձեռնութեան, հաստատամտութիւն, համբերութիւն, յարատեւութիւն. այսու յատկութեամբք մարդ կը ձեռնարկէ իրագործման բարի եւ օգտակար խորհրդոցն զորս կը յղանայ, յետ ձեռնարկելոյն կը շարունակէ, կը համբերէ առաջի արգելից ու կը բառնայ զանոնք հուսկ ուրեմն իւր անվճատ յարատեւութեամբ, երկաթի կամքին անտեղիտալն զօրութեամբն:

Կամաց առաքինութեան հետ կը միացնէք արդէն իմացականութեանը, որ է լոյսն, իմաստութիւնն զոր կրթութիւն գրաւ ձեր մտքի մէջ. այս լուսոյ շնորհիւ լաւագոյնս պիտի տեսնէք ուղին

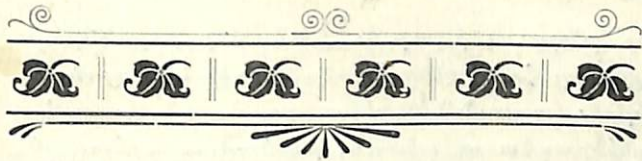
ու ձեր բանականութիւն լաւագոյնս ցոյց պիտի տայ պարտքը ձեր կամքին: Խոր մտածմամբ, թէ եւ ոչ բացարձակ իրաւամբ, Սոկրատ եւ Պլատոն առաքինութիւն եւ գիտութիւն կը նոյնացնէին: Երբ միտքը կոյր է, կամքը, որքան եւ բարի լինի կրնայ շար գործել, երբ տգիտութեամբ շարը կ'առնու մարդ իբր զբարի, թոյն կը համարի դեղն, անդունդը երկինք կը կարծէ: Գուք երջանիկ էք ձեր կրթութեամբ, ջահովն զոր վառեց ինամեալ դաստիարակութիւն մը ձեր իմացականութեան մէջ, բայց այդ լոյսը ջանացէք միշտ աճեցնել, միշտ բաց ունենալ ձեր միտքը նոր լոյսերու, նոր ծանօթութեանց, նոր գաղափարաց, ջանացէք ձեր տաղանդներն աճեցնել ու կատարելագործել միշտ, եւ քայլեցէք միշտ դարուն հետ:

Չգայնութիւնն ալ իր առաքինութիւնն ունի. գիտէք, Բարեխառն-Ռիւնն է այն. — ներդաշնակութիւն դնել ձեր յօժարութեանց մէջ, զգայական հաճոյից չլինել անձնատուր, չլինել գերին ձեր զգայարանաց, սանձել մանաւանդ ի ձեզ ստորին յօժարութիւններն ու զօրացնել ազնիւ եւ բարձր բնազդներն, բարւոյն տեսնն, գեղեցկին զգացումն, ճշմարտին ծարաւն որք ձեր կամաց պիտի դիւրացնեն պարտականութեանց կատարումը եւ որովք մղեալ՝ յօժարափոյթ պիտի դիմէք ու բարձրանաք դէպ յիտէականն. ահա՛ Բարեխառնութիւնն եւ իւր արդիւնքներ:

Կամաց, իմացականութեան եւ սրտի այսպիսի հանգամանօք ի գործ դրուած գործունէութեամբ մը ո՞չ միայն դուք բարին ու օգտակարը պիտի գործէք, այլ եւ բարոյական վերակենդանութեան տա-

րերը պիտի լինիք ձեր ընկերական ու ազգային միջավայրի մէջ, եւ ձեր օրինակը պիտի լինի նախանձելի ու բարեգործ ու վերանորոգիչ: Եւ յայնժամ ոչ միայն դուք իրաւամբ պիտի շարունակէք վայելել ձեր գործունէութենէ գոհ լինելու ներքին քաղցր հաճոյքն որ թանկագին վարձը պիտի լինի ձեր ճգանց ու վաստակոց, որ վեհ արանց գերագոյն երանութիւնն է ու սիրտինքն ընդդէմ ժանտից ապերախտութեան, ատելութեան ու նախանձուն, եւ որ ձեր տիրագոյն ժամերուն իսկ երկնից լուսափայլ ժպիտը պիտի գայ խառնել, — զի այդ հաճոյք կը նմանի աստուածայնոյն («Եւ ետես Աստուած զի բարի է»), վասն զի իրացուցած պիտի լինիք՝ որչափ հնար է՝ բարին ի ձեզ, ծաւալած պիտի լինիք զայն ձեր կարողութեան չափով, ձեր ազդեցութեան շրջանակին մէջ, աւելի լոյս տարածած, աւելի առաքինութեան օրինակներ տուած, աւելի երջանկութիւն առթած —, այլ եւ յայնժամ, ամէն մարդիկ, ամէն բարի մարդիկ գոհ պիտի լինին ու ծափ զարնեն ձեզ, եւ ընդ ձեզ պիտի հաճի երկինքէն Աստուած: Աստուածային հաճութեան ձայնն իմանալք միշտ ձեր խղճին մէջ, եւ ձեր երեսաց վրայ փայլի միշտ այն շնորհն որ ցոյլքն է այդ գերագոյն գոհունակութեան. զայս կը մտադրեմ ձեզ: Երթայք բարեաւ:

(Արեւ. Մատենադարան, Սեպտ. 1890)

6. ԿԵՆՆՅ ՆՊԵՏԵԿԸ

1892

զնիւ Ուսումնաւարտ Սա- ներս, — Ձեր «պսակաւոր» ի վկայական- ները ձեզ տալէ յետոյ, պէտք է որ ջերմագինս շնորհաւորեմ զձեզ ձեր ստացած յաջողութեան, ձեր տարած յաղթա- նակին համար. յաջո-

ղութիւն չափելու ամբողջ ասպարէզն երկրորդական կատարեալ կրթութեան մը, յաղթանակ այդ ասպարիզի պահանջած մտաւորական ճգանց ու ֆիզիքական յոգնութեանց դէմ, տարուած շնորհիւ ձեր լաւատենչ ոգւոց, ձեր յամառ կամքին, ձեր իմացական ձրից եւ բարոյական ընտիր հանգամանաց: Պէտք է որ հրապարակաւ յայտնեմ իմ իսկ խորին եւ հրճուալից գոհունակութիւնս

եւ զմայլումն ի լուր եւ ի տես ձեր բերանացի ու գրաւոր հարցաքննութեանց, ուր կը ներկայանայիք իբրեւ պատանիներ մտօք զարգացուն, գրագէտ, ընկերագէտ ու գիտուն, խօսելով ու գրելով լեզուներ զանազան, օգտակարն արտադրելու եւ բարին իրացնելու ամենայնիւ յանկ ու պատրաստական: Գո՛հ եմ եւ ուրախ որ կրնամ զձեզ ալ հպարտութեամբ նուիրել Ազգիս, նուիրել Երկրին ու Մարդկութեան, իբրեւ յղուած ողորկուած պատուական քարեր՝ յորոց պիտի կարենան նոքա շինել իրենց գլխուն պսակ պատուոյ եւ փառաց: Մեր վախճանն եւ վեց շրջանաւարտից վրայ կ'աւելնաք եւ դուք՝ նոր վկայներ այն պատուաբեր կարծեաց զոր նոքա տուած ու սիրած են Պէրպէրեան վարժարանի ուսումնական ու բարոյական ուղղութեան մասին. նոր լոյսեր ու յոյսեր Ազգին, նոր կարողութիւններ ի մեզ՝ գիտական, գրական, ճարտարական ասպարէզներու մշակման ի պէտս, նոր ոյժեր՝ բարուց եւ գաղափարաց բարեշրջութեան սատար, նոր տարերք յառաջդիմութեան:

Ազրիք ուրեմն: Բարեա՛ւ երթայք, բարեա՛ւ մտնէք յաշխարհ, յաշխարհ վաստակոց, յաշխարհ իրական կենաց: Բուռն հրեղէն իղձեր կը յուզին կը բորբոքին յիս ձեր ասպագային համար: Արդձամ ես զայդ ասպագայն փայլուն փառայեղոյ. կ'ըզձամ որ յաջողութեան հրեշտակը ձեր ձեռքէն բռնած՝ տանի զձեզ մէն մի ասպարիզի մէջ ուր պիտի պարզուի ձեր օգտակէտ գործունէութիւն, ձեր քայլեց առջեւ հարթելով առապարներն, խլելով ջնջելով փուշերն ու տատասկներ: Արդձամ որ նպաստաւոր պայմաններ արդիւնաւորեն ձեր տաղանդներ, ար-

գասաբեր բարեբեր հողի վրայ միշտ հօսին քրտունք ճակատուց ձեր, եւ հուձք ոսկեգիսակք, պտուղ ձեր արդիւնարար երկանց, հրձուեցնեն ձեր աչքին ու սրտեր: Արդձամ որ ձեր արժանիքը, յարաճուն ի ձեզ, յարաճուն վարձք մ'ու գոհացում գտնէ իւր շուրջ, որ գոհացում ստանան ձեր փափաքներն աղնուական, եւ Օրէնքն Երկրին ու Աստուածն Երկնքին գո՛հ զձէնջ ցանգ լինին:

Իմ խնդակցութեանս, իմ բարեմաղթու ըլլձից հետ յետին պատուէր մ'ալ յայս պահ յետին այս թող լինի իմ. — լաւ կըուեցէք կենաց նպասակ: Աղիտաբեր է պատրանք կամ վրիպանք այդ մասին. այտի կախեալ կայ ճշմարիտ կամ սխալ, փրկակէտ կամ կորստաբեր, լուսակէտ կամ խաւարին, վերելակ կամ վայրիջակ ուղղութիւնն մեր կենաց, մեր գործունէութեան, ապա եւ մեր ճրշմարիտ կամ պատիր յաջողութիւնն: Անանքը գրամագլուխ մ'է տրուած մարդուն՝ այնու արժանաւորութիւն շահելու համար իւր անձին, արժանիք հաստեղու եւ յաւելցնելու համար իրեն, իւր յատուկ կարողութեանց ու կենաց պայմաններուն համեմատ՝ դիմելով ի լաւագոյնն որոյ տեսչը կ'զգայ յինքեան, ի բարին որոյ օրինաց հպատակ կ'զգայ զիւր կամք, ի կատարեալն որ իր հօգւոյն հորիզոնին վրայ է միշտ:

Այդ արժանաւորութիւն ո՛չ Հաճոյքին մէջ է, զի յաճախ հաճոյքին մէջ ու հաճոյքէն յետոյ նուազեալ կ'զգամք զմեզ ու առաւել տրտում քան երբեք, մինչ շատ անգամ ալ ցաւին մէջ մեծ կ'երեւիմք մեք մեզ, — եւ ո՛չ ալ Շահին մէջ, զի մարդ կարող է զամէն աշխարհ շահել՝ այլ իւր

անձը կորուսանել: Մի ապա յիմարարը Հաճոյքը,
մանաւանդ զգայականը, զնէք կենաց նպատակ ու
անոր խոյզն ու խոյս մաշէ զձեզ ընդունայն: Մի եւ
Շահը — ստորին, անձուկ, եսական շահը — որ
հուսկ ապա հաճոյքն է առաւել կամ նուազ լաւ
հաշուեալ: Լաւագունին, բարւոյն, կատարեալին
տակաւ մերձեցման մէջ է մեր արժանաւորութիւն.
— այդ բարձրացումը մեր օրէնքն է, այդն է կը
չափուի մեր մեծութիւն. անոր յարատեւ ճիգը
պէտք է լինի մեր կեանքը: Եւ ի՞նչ է լաւագոյնը.
— Անշուշտ մտաց աստիճանական լուսաւորութիւնն
է տգիտութեան ստուերաց տեղ, կանգնումն է
գլորման տեղ, սէրն է Ատելութեան տեղ, զոհն է
անձնդիր եսութեան տեղ, ներումն է վրէժխրն-
գրութեան տեղ, եղբայրութիւնն է հարստահար
գոռողութեան տեղ, խաղաղութիւնն է կագի ու
կուռոյ տեղ, ներդաշնակութիւնն է անկերպարան
խառնակութեան տեղ, յագուրդն է քաղցին տեղ,
սփոփանքն է տառապանքին տեղ, յոյսն է անյու-
սութեան տեղ, կեանքն է մահուն տեղ, Աստուածն
է Սատանին տեղ, այն է Բարին Չարին տեղ: Կա
որ, այն բարոյական ու նիւթական միջոցներով որք
տրուած են իրեն, կը նկրտի յոռւոյն տեղ լաւը եւ
լաւին տեղ լաւագոյնը զնեւ, նա՞ ճշմարտապէս կը
հասկնայ կենաց նպատակը, եւ կը ծառայէ անոր
իրօք. նա՞ ճշմարիտ արժանիքը կը շահի. նորա
կեանքն է կեանք իր բուն նպատակին գործածուած,
այն է արժանաւորութեան ստացման ու աճման:
Այն կեանքն է զոր ապրիլը կ'արժէ, զոր ապրած
ըլլալուն մարդ զն զըջար, զոր ոչ երբեք ընդունայն
կ'ապրի որ, որոյ մէջ սփոփեալ են վիշտք լցուած

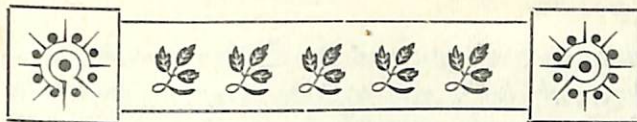
պարտականութեան քաղցր գիտակցութեամբ եւ
արդիւնագործեալ բարեաց սրտապնդիչ տեսլեամբ,
եւ որոյ գիշերոյն վրայ՝ երբ մայրը մտնէ իւր
արեւը՝ կը ծագէ մշտափողփող աստղն անմահու-
թեան:

Այո՞, մեր անձին, մեր անձնական ներքին
արժանաւորութիւնը շատցնել — ահա՞ բուն նպա-
տակը կեանքին. ապրիլ իրրեւ բարոյական անձն,
նախանձախնդիր մեր մարդկային արժանապատու-
ութեան, զարգացնել ի մեզ մարդը, այսինքն բա-
նաւոր ու հոգեկիր էակը, մեր բանականութեան
լոյսը, մեր կամքին կորովն ու լաւութիւնը, մեր
սրտին սէրը աճեցնել տակաւ, եւ լինել յերկրի
հետ զհետէ աւելի փայլուն, աւելի ջերմացուցիչ,
աւելի կենդանացուցիչ շող մը, ցոլք մ'երկնային
իմաստութեան, արդարութեան, սիրոյն, եւ մեր
գործերովն՝ անկեղծապէս ուղղեալ ցանգ ի ճշմար-
տապէս օգտակարն, ի վեհն, յաղնիւն, ի գեղեցիկն,
ի մեզ գրաւել բարիներուն յարգանքը, առաքինի-
ներուն գոհունակութիւնը, խոնարհաց երախտա-
գիտութիւնը, չարաց իսկ պատկառանքը, ընտանեաց
օրհնիքը, Ազգին համակրանքը, Աստուծոյ հաճու-
թիւնը: Այո՞, ահա՞ գեղեցիկ նպատակ կենաց. ահա՞
դէպ ուր պարտիք դուք ընթանալ անվրէպ, ոչ յաջ
խոտորելով ոչ յահեակ, եթէ կ'ուզէք որ օր մը,
դժգոհ ձեզմէ, զըուած մարդերէն ու աշխարհէն,
չանիձէք ձեր կեանքը, եւ կամ անագան չտեսնաք,
ապաշաւ ի սիրտ այլ ի զուր, վերսկսիլ կեանքն որ
անցած է այլ եւս: Այսպիսի կեանքի մը համար
մաղթեցի ու կը մաղթեմ ձեզ յաջողուած. նորա-
կանոններն ուսոյց ձեզ բարոյական գիտութիւնը.

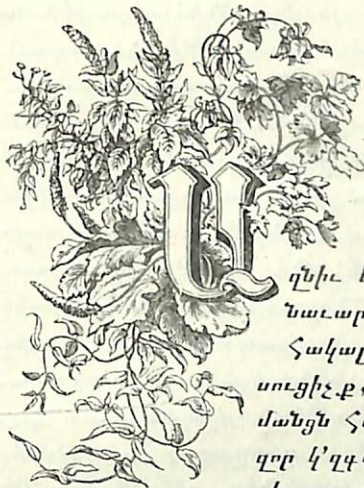
ձեզ կը մնայ ի գործ զնեզ զայնս, ապրիլ զանոնք
ունենալով ձեզ ուղեցոյց, պարտուց լինելով հպա-
տակ հլու:

Եւ ըստ որում այսպիսի կեանքի մը համար
անհրաժեշտ են երեք քրիստոնէական — բարոյա-
կան բարձրագոյն Առաքինութիւնքն — Բարւոյն
Հաւատքը, որ կը զօրանայ գերազանցապէս Բարի
էակի մը, իրացեալ բարւոյն գոյութեան հաւատ-
քովը, ու Յոյսը բարւոյ յաղթանակին, ու Սէրն անոր
— իմ հուսկ ցանկութիւնն այն է որ այդ եռակի
ճառագայթ զարգարէ միշտ, վեհացնէ ու իբրեւ
փարոս լուսացնող շողացնէ ձեր իւրաքանչիւրին
ճակատը: Երթայք բարեան:

(«Պատկեր Աշխ. Գրականութեան», Բ. Հա-
տոր, էջ 165—170)

7. ՓՈՐՉՈ 1893

զնիւ եւ սիրեցեալ Ուսում
նաւարտ Սաներս, — Շնոր-
հակալ եմք, ես եւ ձեր ու-
սուցիչք, ձեր յայտնած զգաց-
մանցն համար: Տրտմութիւնը
զոր կ'զգաք՝ մերն ալ է. վասն
զի տարիներէ հետէ ամեն-
օրեայ փոխադարձութիւն մը կար մեր ու ձեր մէջ
համակրանաց եւ սիրոյ, եւ ահա՛ հասած է գերա-
գոյն այս վայրկեանը ուր հարկ է մեզ այլ եւս
բաժնուիլ իրարմէ: Բայց ո՞ր էր թէ կեանքի մէջ
ամէն տրտմութիւն այսպէս ըլլար, — պարուրէր
իր մէջ անհուն բերկրանք մը, ամպի մը պէս որ
արշալոյս մը կը ծածկէ իր ետեւ: Երանի՛ր թէ ամէն
բաժանում այսպիսի լինէր, — բաժանումն հա-
սունցած պտղոյն որ կը զատուի ճիւղէն որ ցայն

վայր կրեց զինքը, բաժանումն ճառագայթից լուսաբուզիս իրենց վառարանէն: Գպրոցին նպատակն է պատրաստել պատանեակը ապրելու կատարեալ կեանքով. Գէրպէրեան վարժարանը, հաւատարիմ ու անձնուէր այդ նպատակին, գիտակցութիւնն ունի պատրաստած ըլլալու զձեզ այդ կատարեալ կեանքին, եւ այդ գիտակցութիւնը, միակ եւ ճշմարիտ վարձք իւր ճիշտութեանց, անպատում քաղցրութիւն կը խառնէ այս վայրկենիս տխրութեանը մէջ: — Չեր Ֆիզիքական կարողութիւնները պահպանուած ու զարգացած, ձեր մտաւորական զօրութիւնները գործունէութեան մէջ դրուած ճոխացած, ձեր բարոյական ազնիւ տրամադրութիւնքն մշակուած ու լաւն ընելու ու լաւագունին ձգտելու յօժարափոյթ կամք մ'ի ձեզ կազմուած, այսպէս կը մեկնիք դուք մեզմէ, մեր քով թողուով ուսանողական առաքինութիւններու, լուսատենչիկ անխոնջ աշխատասիրութեան, կարգապահ ոգւոյ, երախտագէտ յարգանաց, ընկերական բարեացակամութեան ու ներդաշնակութեան յիշատակներ: Ճշմարտապէս կըթուած ու զարգացած պատանիներ էք դուք. զձեզ չենք կորսնցներ, զձեզ կը շահինք այսօր՝ նուիրելով զձեզ ընտանիքին, Ազգին, Երկրին, մարդկային ընկերութեան, առ այնս ձեր պարտոց ծանօթ ու զանոնք կատարելու ընդունակ եւ սրտայօժար: Գոհ եմք:

Բայց այս վայրկենիս, մեք, ձեր ուսուցիչներն, որք կենաց փորձառութիւնն ունինք, կրնանք ըսել թէ կատարեալ վստահութիւնն ունինք ձեր յաջողութեան, թէ բնաւ մտահոգութիւն մը, բնաւ տարակոյս կամ կասկած մը չի գար խոռովել այն

գոհունակութիւնը զոր կը ներշնչեն մեզ այդ ծանօթութիւնն ու ընդունակութիւնն ու յօժարամտութիւնը, թէ ձեր ապագայի ուղղութիւնը չի պատճառեր մեզ որ եւ է անձկութիւն մը սրտի: — Ո՛չ, Ազնիւ Սաներս, այդպէս չէ. ընդհակառակն, մեք այս պահուս այնպէս եմք որպէս է մրրկաց փորձ նաւազն՝ երբ առաջին անգամ նաւակ մը կուտայ իւր որդւոյն ձեռքը ու կը զրկէ զայն առանձին փոթորկալի ծովուն վրայ: Ցայն վայր իւր տուած ուղղութիւնք պիտի բաւե՞ն անոր. ծովուն անակնկալները, ալեաց տակ ծածկուած խութերը, կոհակաց ու հովերուն պայքարին անհասնում երեւոյթները անոր անփորձութեան դէմ՝ անյաղթելի փորձանքներ չ'պիտի հանեն. ինչ տագնապ հօրն համար: Նոյն տագնապը կը կրենք եւ մեք այս վայրկենիս ուր ահա՛ գպրոցական խաղաղաւետ կեանքէն, ուր ամէն մէկ քայլին խրատտու մը, ուղեցոյց մը, ձեր ձեռքէն բռնող մը գտաք ձեր քով, կը նետուիք կենաց ծովուն վրայ, — մրրկալի, յոգնափիհ անդնդաւետ քան ամէն ծով — հոն թիաւարելու համար անառջնորդ, անձամբ զանձն կառավարելով, եւ ահա էր հարկ կը համարիմ այս յարկէ ձեր վերջնական բաժանումէն յառաջ բացատրել ձեզ մեր սրտից անհանգստութիւնքը, տալ ձեզ մեր վերջին խրատները:

Գպրոցական կեանքը կենաց պատրաստութեան շրջան մ'է. բայց այնուհետեւ կայ քորչի շրջան՝ կատարեալ մարդկավայել կեանքով մ'ապրիլ կարենալէ յառաջ: Այդ շրջանը, առաջին երիտասարդութեան տարիներն են որ զայն կը կազմեն, եւ հոն կը մտնէք դուք: Չեր կարողու-

Թիւնքն, ձեր տաղանդներն զորս ստացաք, ձեր աղ-
նիւ զգացումներն զոր սրտի կրթութիւնը մշակեց,
ձեր բարոյական սկզբունքներն որք ձեր կամաց
խրքեւ առաջնորդ լոյսեր վառուեցան ձեր բանա-
կանութեան մէջ, սոքա ամէնքը փորձերու պիտի
ենթարկուին ձեր առաջին երիտասարդութեան
տարիներուն մէջ. խնդիր է կարենալ յաղթական
գորս ելնել անոնցմէ:

Ասպարէզ մը, ինչ որ ալ ըլլայ այն, զոր
գրկէք ձեր կոչման ու պարագայից համեմատ,
պիտի հանէ ձեր դիմաց իր առաջին անխուսափելի
դժուարութիւնները: Սկզբունքներն ունիք, բայց
փորձառութիւնը կը պահսի ձեզ, եւ յետոյ շատ
անգամ — մանաւանդ երբ մանազիտական ազա-
տական արուեստի մ'ուղէք հետեւիլ — հարկ
պիտի լինի ձեզ ձեր հմտութեան պաշարն յաւե-
լուլ, նորէն գրկել ուսանողի կեանքը: Օ՛հ, հարկ
պիտի լինի ձեզ չվճատիլ նախնական անյաջողու-
թիւններէ, չխրտչիլ դժուարութիւններէ, չյոգնիլ
նորանոր աշխատութիւններէ որոց բեռը պիտի
ստանձնէք, գիտնալ յանձն առնուլ զըկումներ ու
զոհողութիւններ, գիտնալ համբերել, սպասել:
Եթէ շուտով ու անմիջապէս փայլուն յաջողու-
թիւններ ստանալու փափաքը, դժուարութեանց
խրտեցուցիչ տեսիլն զձեզ նետէ մէկ ճիւղէ ի միւս
ճիւղ, մէկ գործէ ի միւս գործ, մէկ ասպարէզէ
յայլ ասպարէզ, ձեր ոյժեր ի զւր պիտի վատնուին,
ձեր սերմեր ամէն ուղիներու վրայ պիտի ցանուին
ցնդին անարդիւն, ո՛չ ուրեք հիմ մը պիտի դնէք,
եւ ձեր երիտասարդութեան ամենէն կորովի ու
տոկուն տարիներն անցած պիտի տեսնէք դեռ

հաստատուն կռուան մը չկազմած ձեր ոտից կեանքի
ըլիրծ ասպարիղին վրայ, եւ ձեր բախտ պիտի
նմանի Պենելոպեայ ասեղնագործութեան որ հոն
էր ամէն առաւօտ ուր էր նախորդ առաւօտուն:
Քանինքն այսպէս, հասած հասուն տիոց, չեղան
գործի ու կացութեան մը տէր, մնացին հէք թա-
փառիկներ, կամ եղան երկրորդական գործաւոր-
ներ, թերահատար արուեստի ու սաղմնային կարո-
ղութիւններու միայն հնարքն ու միջոցները տանե-
լով ի ձեռին: Երեւակայութիւնը սանձելու, ան-
համբեր տենչանաց վազքը կանոնաւորելու, ամե-
նայնի մէջ բնութեան անոստ ու յարագնաց ըն-
թացքին հպատակելու, քիչով գոհանալու, աշխա-
տութիւնն ու աստիճանական անընդհատ զարգա-
ցումը սիրելու, ներկային վաղանցիկ հաճոյքները
ապագայ ճշմարիտ ու մշտատեւ բարեաց զոհել
գիտնալու իմաստութիւնն ու քաջութիւնն ու ա-
ռաքինութիւնը պէտք է ունենալ, եւ այս գնով
պիտի կարենաք ստանալ յաջողութիւնը նիւթական
կամ աննիւթական ճարտարութեան ասպարէզներէ
որ եւ է մէկուն մէջ որու կամիք նուիրել ձեր գոր-
ծունէութիւնը, եւ տալ ձեր կարողութեանց ու տա-
ղանդներուն կատարեալ փիթթում ու արդիւնաւո-
րութիւն բազմաբեղուն:

Փորձերու պիտի ենթարկուին ձեր ազնիւ
զգացումներն ալ զորս զարգացուց ի ձեզ սրտի
կրթութիւնը, գրական ու գեղարուեստական մշակ-
մամբ մ'օժտուած: Երիտասարդութեան հասակը
բարեկամ է վեհ կրքերու, ազնուական յոյզերու,
եւ վեհանձնութեան ու անձնուիրութեան զգա-
ցումներու ու գործոց դիւրամէտ բնայօժար: Այո՛,

Տոգին աւելի զգայուն է, համակրութիւնն աւելի լայն, աւելի դիւրանուէր, իտէալին խանդը եւս դիւրաբորբոք, այս է որ կը կազմէ բարոյական յանկուցիչ գեղեցկութիւնն երիտասարդ տիոց: Բայց եւ այն հասակն է այն ուր ամէն կրքեր բուռն են կամ կրնան բորբոքիլ ուժգին: Արդարեւ չպիտի կրնան անհասին մէջ ապրիլ քովքովի ընդերկար, բուռն ու սաստիկ, եսական կիրք մ'ու համակրական զորաւոր զգացում մը, հեշտամոյկի անզուսպ ակորժակ մը եւ հոգեկան հաճոյքներու գերզգայարանական պէտք մը, անձնդիւր թանձր հանգստեան փափաք մը եւ յառաջդէմ վերնամուղ շարժման տենչ մ'անհանգիստ. բայց գործ է, երիտասարդական այն յորձնեռանդն, յուզիալ, տենդալի, կրակոտ հասակին մէջ, ընել այնպէս որ աղնուական զգացմունք յաղթանակ տանին ստորին երկրաբարձ ակորժակաց ու կրից վրայ եւ զգայնութեան տիրապետեն՝ նկարագիրը, որ այդ հասակին մէջ գեռ չէ աւարտած իր կազմութիւնը, համակերու համար անջինջ ու հզօր համակրութեամբք առ ընտանիս, առ տոհմակիցս ու երկրակիցս, առ բարին հանրային, առ թշուառութիւնն, իտէալն, առ Անհունն: Երիտասարդութիւնը վրձնական մեծ վայրկեան մ'է կենաց մէջ. ս'լ գրեթէ այն եմք ու պիտի ըլլամք մեր կենաց մնացորդին մէջ ինչ որ ուզած պիտի ըլլամք լինել երիտասարդութեան ատեն: Մեր մարմինը պիտի պահէ նպաստաւոր կամ աննպաստ տպաւորութիւնը երիտասարդութեան օրերուն. մեր ընկերական կացութիւնը, պատուալից կամ անպատու, հաստատ ար-

ժանիքի հիման վրայ կառուցուած ամուր կամ ապիկարութեան ու անպիտանաւորութեան երբեք ուն ստին վրայ անստոյգ անապահով, արդիւնքը պիտի լինի մեր աշխատասէր ու պարկեշտ, կամ ծոյլ ու ցոփակեաց, երիտասարդութեան: Իսկ մեր հոգին պիտի կրէ անջինջ տիպն այդ խմորման տարիներուն, եւ կեանքի գետին ալիքները պիտի հանդարտին այն փոսերուն մէջ, բայց այն փոսերուն մէջ ուր երիտասարդութեան զառիթափք առաջնորդեցին զերենք փրփրովէժ:

Ահա էր պէտք պիտի լինի ձեզ հսկել արթուն ձեր զգացմանց վրայ, զանոնք հաշտ ու համաձայն պահելու համար բանականութեան պահանջմանց հետ, եւ ձեր սրտին փափաքանաց սլաքին ծայրն անվրէպ ու անխտոր բռնելու համար բարոյականի բեւեռէն: Նիւթական շահը — ոսկին — եւ իւր ընծայած փայլն ու դիւրութիւններ, զգայարանաց թանձր հաճոյքը, տափակ մարմնահաճ վայելումները, սնափառութեան ու ցուցամոլութեան գոհացումները, շուքի ու շունդի զգրւտումները, զարդի ու պերճանքի շլացումները անփորձ ու հրատենչ սրտերու համար մէն մի վիճեր են վտանգալի ուր կրնան ընկղմիլ ու ընկղմել իրենց հետ իրենց անմեղութիւնը, իրենց առաքինութիւնը, բոլոր վեճ ու բարձրանկատ ձգտումները, հոն յատակը գտնելու համար անկում բարոյական, աւժութ, ամլութիւն, զիղջ: Զգոյ՛շ այդ փորձութիւններէն, այդ ախտաբոյր հրապոյրներէն: Առողջ մարմին մը, անախտ հոգի մը, գոհ խղճմտանք մը, անձին յարգանքը, պարկեշտ ու պարտաճանաչ աշխատասիրութիւն մը, ընկերութեան մատուցուած

Ճշմարիտ ծառայութեան մը փոխարէն՝ իւր ճակտին քրտինքով անխարդախաբար ու աննուաստաբար շահուած քիչը, սոքա են մեծագոյն շահը, ճշմարիտ հարստութիւնը, եւ արհամարհեցէք միշտ ոսկին՝ երբ զայն ժողովելու համար պէտք է նուաստանայ եւ ձեր մարմնը ձեռքերը տղմի ու գայռի մէջ շահախել: Ճշմարիտ, առողջ հաճոյքը, գիտէք, այն է որ կենաց ոյժերը կ'աւելցնէ, որ չի քայքայեր մարդը, որ ոչինչ կը թողու գառն ու ախտային իւր հոտեւ, այլ՝ որ ընդհակառակն՝ արդիւնք է ստացեալ առուելութեանց, Ֆիզիքական ու բարոյական կանանաւոր ու ներդաշնակ, կեանքը տածող ու կեանքը զարգացնող գործողութեան: Այդպիսի հաճոյքը պիտի խնդրէք դուք, կամ մանաւանդ առանց ձեր խնդրելուն, նա ինքն, իբրեւ հետեւութիւն ու վարձք ձեր զգօն ու աղնիւ գործունէութեան, պիտի գայ խնդրել զձեզ: Չեր հոգւոյն թեւերը չպիտի թողուք բռնուել ու փետրաթափիլ կոշտ հեշտութիւններու ստողին վրայ, եւ Աստղիկը՝ որուն պիտի զօճէք՝ Ուրանիան պիտի ըլլայ այն, սուրբ ու աղնուարար պաշտաման առարկայ ճշմարիտ գեղեցկութիւնը, բարոյական ու հոգեկան գեղեցկութիւնը, գեղեցկութիւնը որ առաքինութիւններէն փոխ կ'առնու մանաւանդ իւր փայլը եւ ճշմարտութիւններէն՝ իւր հրապոյրը:

Յոյն ու շպարը, թմբուկն ու բոմբիւնը թող տխմարներն ու թեթեւամիտներն հրապուրեն. արտաքին փայլի ու աղմուկի ու սին անուան մէջ է ճշմարիտ մեծութիւնը: Ի՞նչ համբաւներ կան օգուտոյց փամփուշտներու հանգուեալիպ, ի՞նչ շողջողումներ որ կեղծ ոսկւոյ փայլը միայն ունին:

Գիւրին յաղթանակները մի սիրէք, որչափ աշխարհ, մանաւանդ անձուկ հորիզոնի մէջ սահմանափակ չտես ընկերութիւն մը դիւրայօժար ըլլայ զայնս պանծացնելու: Գժուարաշահելի է ճշմարիտ արժանիքը, որոյ մասին ամենէ յառաջ ձեր անաչառ բանականութեան ու գիտակցութեան դատաստանը խնդրեցէք՝ բաղդատելով մանաւանդ զձեզ միշտ անոնց հետ որ յառաջ են, որ վեր են, որ հեռուն են ձեզմէ, եւ յետոյ զձեզ ձեզ հետ անցելոյն մէջ: Լռին ու անձայն, աշխատեցէք արժանիք ստանալ, արժանիք յաւելուլ, օգտակար ըլլալ, ձեր ծառայութիւնները բազմապատկել: Որպէս ապուշ հիացողներու ներքողը, նոյն եւ նախանձոտ կրիտիկոսներու պարսաւն ու խճբիծն արհամարհեցէք, ոչ միոյն եւ ոչ միւսոյն թոյլ տալով կասեցնել զձեզ ձեր աշխատութենէն, մարել լաւը գործելու, լաւագունին դիմելու փափաքը ձեր մէջ: — Զարդ ու պաճուճանք արտաքին՝ ի՞նչ օգուտ, երբ բարոյական ու մտաւորական ողբալի մերկութիւններ կը պարուրեն. ճշմարիտ արժանիք մը, արժանաւոր ու յարգելի անձնաւորութիւն մը արտաքին համեստ երեւութի մը տակ միշտ ու աւելի մեծ է ու պատկառելի, մինչ Լապուիւյեհէրի հետ՝ անոր ֆիլեմոնին պէս փերեւետող պաճուճեալ ծանծաղամտի մը համար կը փորձուի մարդ միշտ ըսելու. «Ղոկէ ինծի իրեն հագուստն ու գոհարները (գիտելու համար), քեզի՛ ըլլայ իր անձը:» (Vieillez-moi ces habits et ces bijoux de Philémon, je vous quitte de la personne.)

Իսկ բարոյական սկզբունքներն զորս ստացած էք եւ որք ձեր նեցուկները պարտին ըլլալ երեւա-

կայութեան պատրանքներուն ու զգայնութեան մոլորումներուն մէջ, դիտէք, նոյն իսկ անոնք ի՞նչ փորձերու բովէ մը պէտք է որ անցնին: Կախ՛ ընթացիկ աշխարհը սկզբունքներ ունի անոնց հակասական. Եսականութիւնը մարդոց մեծագոյն մասին օրէնքն է դեռ. անիրաւ շահը, իբրև ճարտարութեան առհաւատչեայ՝ քաղցրագոյն բան մ'ունի շատերու համար քան արդար վաստակը. անշահասնդրութիւն ու անձնուիրութիւն բազմաց համար անհասկանալի առեղծուածներ են. կան շատ հաւատացողներ թէ սեւը կրնայ ճերմակ ըլլալ ըստ պարագային, եւ պիտի տեսնէք կրթեալ պարոններ որք պարծանօք պիտի յայտարարեն ձեզ, նման հին սոփեստից, թէ իրենց լեզուն ու գրիչն հիանալի յատկութիւնն ունին երկու հակասական նախադասութեանց փոխ առ փոխ ընծայելու ճշմարտութեան ու ստուութեան երեւոյթ: Անխուսափելի շփումն այսպիսեաց հետ վտանգ մը չէ՞ ձեր միամիտ բարի սկզբունքներուն համար որ բացարձակ ըլլալու յաւակնութիւնն ունին: Չեղի հաւատք ներշնչեց զպրօքը, հաւատք մը Անհուն էակին, հաւատք մը հոգւոյն մեծութեան ու ապագայ ձակատադրին, հաւատք մը գերագոյն արգարութեան ու առաքինութեան անկորնչելի արժանեաց, հաւատք մը պարտուց բացարձակութեան. — բայց քանի՞ յոռետես մտքեր ու նիւթապաշտ մատեաններ պիտի բնեն ձեզ թէ երկինքը թափուր է, թէ խիղճը նախապաշարում մ'է, սէրը՝ տկարութիւն մը, առաքինութիւնը՝ ապշութիւն մը, մարդն՝ անասուն մը: «Կեր, անք եւ ուրախ լեր», ահա՛ գերագոյն սկզբունքը բարոյականի. եւ կամ «ճնջէ՛ կեանքը»:

ահա՛ գերագոյն սկզբունքը փիլիսոփայութեան, պիտի բնեն ձեզի: Յետոյ, ուղիղ ճամբուն ներդուլութիւնքն ու դժուարութիւնքը, երիտասարդ հասակի չգոհացուած փափաքներ, երազուած այլ վրիպեալ վայելումներ, բախտին ձախողանք, վաղահաս վիշտք ու տառապանք պիտի թուին իրենց կարգին յոռետես նիւթապաշտութեան հաւատումներուն փաստ ընծայել. եւ վտանգը մեծ պիտի լինի ձեր բարոյական սկզբունքներուն, ձեր բարոյականութեան համար: Հոս է որ ձեր առողջ բանականութիւնը իր ոյժը պիտի ցուցնէ, դիմագրելով խաւարի ու անյուսութեան ու անհաւատութեան ձգողութիւններուն, յամառելով իւր հաւատքին՝ իւր վսեմ յոյսերուն՝ իւր վեհ խոյզերուն մէջ, յամառելով նկատել ինքզինք մի շողն գերագոյն բանականութեան, մի աստուածային կողմնացոյցն մարդկային կենաց: Խորհրդածեալ ու լուսաւորեալ են ձեր սկզբունքներ, բայց զանոնք պինդ բռնելու համար պէտք պիտի ունենաք որ ձեր բանականութեան զօրաւիգ լինի բարւոյն բոլոր սէրը, անսնացման բոլոր պժգանքը, իտէականին բոլոր խանդը, անմահութեան բոլոր ծարաւը, որուն կարող է ձեր հոգին:

Այլ տիսնէք, աղնիւ իմ Սանունք ուսումնաւարտք, կը տեսնէք թէ փորձի ճշմարիտ շրջան մ'ունիք անցընել, որ կը բացուի այս վայրկեանէս ձեր առջեւ, եւ կը տեսնէք ահա՛ անոր դժուարութիւններ ու վտանգներ հանդէպ ձեր անփորձութեան ու երիտասարդական խիզախ յախուռն եռանդին: Մատնանիշ ընելով ձեզ զանոնք, կոչում կ'ընեմ ձեր բարի կամեցողութեան բոլոր կո-

րովին ու արիութեան, ձեր մտաց բոլոր արթնութեան ու լուսաւորութեան, ձեր սրտին ամէն վեհ-ըղձիկ միղումներուն: Երբ յաջողութեամբ կտրէք անցնիք այդ շրջանը, պիտի ունենաք ստացած աճեցուն ու վարժ կարողութիւններ, սրտի ու մտքի ունակութիւններ, արգելից ու դժուարութեանց անվեհեր ընտանութիւն մը, օգտակար ծառայութեանց ու պարտքերու կատարման կարողութեան հետ նաեւ զանոնք իբրեւ պէտք մը նկատելու զգացում մը, ինչ որ այլ եւս պիտի դիւրացնէ ձեզ կատարեալ կեանքով մ'ապրիլն, իբրեւ անհատ, իբրեւ անդամ ու գլուխ ընտանեաց, իբրեւ անդամ Ազգի ու եկեղեցւոյ, իբրեւ քաղաքացի երկրին, իբրեւ հպատակ պետութեան: Ալ այն պիտի լինի պտղաբերութեան շրջանը, յորում պիտի վայելէք ձեր ճգանց ու առաքինութեանց արդիւնքները եւ պիտի տաք վայելել անոնց որք ձեր շուրջն են, եւ ձեր կեանքը, օրհնեալ ու հիւժաւից, կեանք պիտի ճառագայթէ իւր շուրջը, ու ձեր հոգին ինքնաբուրդ մշտաբուրդ աղբիւր մը պիտի դառնայ լուսոյ, ջերմութեան, սիրտանաց, սիրոյ, եւ ձեր գործունէութեան տեսիլը, ձեր օրինակը ազդու ու օգտաւէտ դաս մը պիտի լինի ամէն անոնց որք ձեզ հետ պիտի քայլեն կենաց ճամբուն վրայ, ուր ձեր ոտներ պիտի դրոշմեն ի մէն մի քայլ անջինջ հետքեր, որք ապագայից պիտի քարոզեն բեղմնալի ու մաքուր կեանքի մը անցքն եւ որք անմահութեան մէջ կորսուիլ պիտի երեւան: — Եւ յուսալից են ձեր դաստիարակք որ դուք, եթէ ուզէք, պիտի ունենաք այդ յաջողութիւնը, դուք որ մտաւորական ու բարոյական կրթութեան հարուստ պաշարով

մը կը նետուիք կեանքին մէջ, ոչ կոյր զկուրայն, ոչ խաւար մտքով, անտաշ սրտով ու բարոյական անմշակ բիրտ գիտակցութեամբ, ինչպէս անոնք որք զուրկ են դաստիարակութենէ կամ թերակատար կրթութեամբ մ'եւեթ զինուած:

Այո, յուսալից են ի ձեզ: Յոյսեր ի ձեզ կը տածեն եւ ծնողք, եղբարք, ազգականք ձեր եւ բարեկամք, ազգակիցք ձեր եւ երկրակիցք, ազգն ու պետութիւնը, — եւ մարդկութիւնն ալ ու Աստուած ալ յերկնից, ամէն անգամ որ ներ հոգիներ նորափետուր կը թռչին յաշխարհն բարոյական, կը յուսան թէ բարի կամքերուն թիւը աճեցնել պիտի գան, թէ նիւթին դէմ ոգւոյն ոյժը պիտի յաւելցնեն, թէ ընկերային մթնոլորտին բաղադրութեան մէջ սիրոյ կենսատած տարրը պիտի աճեցնեն, թէ մտքերու մթին հորիզոնը լրջացնող նոր նշոյններ պիտի յաւելնան, թէ բարոյական բարձրացման նոր թռիչներ պիտի շարժին: Այսպիսի յուսոյ կոկոններով բեռնաւորեալ են ձեր անբիծ ճակատներ:

Ար մաղթեմ որ փթթին անոնք լուսաթոյր, կենսաբոյր, խորշակներէ զերծ անվնաս, յար անարատ ու վեհ հօրէն կանգուն, պարզ մշտապայծառ ու աննկուն այդ ճակատուց վրայ, որոց ետին ազնիւ մտքեր սկսած են խորհիլ: Երթայք բարեաւ ձեր հետ են ու պիտի լինին միշտ ձեր դաստիարակաց իղձք ջերմագին:

8. ՀՈԳԵՊԱՇՏՈՒԹԻՒՆ ԵՆ ՆԻՒԹԱՊԱՇՏՈՒԹԻՒՆ

1894

Ողբիւ Սանունք իմ ուսումնաւարտք, — ահա վերջստին կը բացուին Պէրպէրեան Վարժարանին դրուք, եւ դուք էք որ կ'երևիք անոր սեմոց վրայ՝ պատրաստ նետուելու ընկերութեան ծոցին մէջ, ալ այսուհետեւ անոր կազմիչ ու գործիչ տարրերէն ըլլալու համար: Խորհրդաւոր յուզումնալից է այս վայրկեանը, ինչպէս ամէն ծննդեան վայրկեան: Վեց նոր հոգիներ էք որ կը ծնիք ահա բարոյական, ընկերական աշխարհին մէջ:

Երկրորդ ծնունդ մ'է այս, այս անգամ ոչ միայն իբրեւ կենդանի էակ մը ապրելու համար,

այլ իբրեւ բարոյական էակ մը, իբրեւ անգամ մ'ընկերութեան, իբրեւ գիտակից էութիւն մ'ի բնութեան եւ իբրեւ աջակցող մը տիեզերական կարգին: Բայց ինչպէս առաջին ծնունդներուն, նոյնպէս եւ այս երկրորդ ծնունդներուն մէջ քանի՛ վիժումներ կան, քանի՛ այլանդակութիւնք, քանի՛ ընդածին հաշմութիւնք եւ ախտաւորութիւնք, երբ դպրոցը չի ճանչեր իր կոչումը, երբ իրեն յանձնուած հոգիներուն մէջ կ'անտեսէ հոգին՝ նիւթը միայն տեսնելով, կը մոռնայ մարդը՝ կենդանին միայն յիշելով:

Խիղճս գոհ, եւ սիրտս վստահութեամբ եւ յուսով լին, կ'առաջնորդեմ ձեզ այս նոր կեանքի մուտքը: Գիտակցութիւնն ունիմ թէ իմուլանն կատարած եմ դաստիարակի պարտականութիւնքս զորս ստանձնած էի ձեզ նկատմամբ, եւ թէ դուք հասունցած կը ծնիք այս նոր կեանքին:

Չէ, արշալոյսներ էք որ չպիտի պատրէք՝ մութի մէջ թաղուելով յանկարծ: Առողջ ծնած հոգիներ էք դուք բարոյական եւ ընկերական կեանքին համար. կրնան ծափ զարնել ձեզի Երկիրը եւ Ազգը, ընդունելով զձեզ իրենց գրկին մէջ:

Գուք գիտէք արդէն, երբ կեանք կ'ըսենք, մարդկային էակին յատուկ, անոր արժանի կեանքը կը հասկնանք: Արդարեւ, կեանքը շնչն է մարդուն համար. — բայց բոյսը եւս կը շնչեն. ուտելը, յագենալը, քնանալն է. — բայց անասունք եւս կ'ուտեն, կը յագենան, կը քնանան: Ո՛չ. մարդուն յատուկ կեանքը իրեն յատուկ գործունէութեան, իրեն յատուկ կարողութեանց կիրառման, իրեն յատուկ ձգտմանց գոհացման մէջ է. իրեն

յատուկ գործունէութիւնը բանաւոր ու կամաւոր գործունէութիւնն է. իրեն յատուկ կարողութիւնք իւր հոգեկան կարողութիւնքն են, եւ իր յատուկ ձգտումներ իր իղձքն ու սլացքն են դէպ ի ճշմարտութիւն, դէպ ի բարութիւն, դէպ ի սէր, դէպ ի գեղեցկութիւն, դէպ ի կատարելութիւն: Ահաւաստիկ մարդը, անոր առանձին բնութիւնը, ահա եւ անոր կենաց վախճանը, անոր ճակատագրին օրէնքը, անոր բարին յոր պարտի ձգտիլ միշտ, եթէ չուզէ անկնիլ իւր բարձրութենէն, եթէ չուզէ խոնարհիլ յանասնութիւն, ի բուսականութիւն:

Այն հայեացքն որով կ'ըմբռնեմք մարդկային եսին բնութիւնը եւ անոր վախճանը՝ վճռական ազդեցութիւն ունի մեր կեանքի ընթացքին վրայ. եւ գիտէք որ կայ նիւթապաշտական հայեացքը եւ հոգեպաշտական հայեացքը, որք կը բաժնեն զմարդիկ տեսականին ու գործնականին մէջ. այո՛, գործնականին ալ մէջ, վասն զի սորա լոկ հայեցողական վարդապետութիւնք չեն, այլ իրարմէ տարբեր որոշ ուղղութիւններ կենաց մէջ:

Անհատին եւ ընկերութեան կեանքին վրայ նիւթապաշտական գաղափարաց ազդեցութիւնը նուաստացուցիչ, անբարոյացուցիչ, յուսահատեցուցիչ, ազնտաբեր է: Նիւթապաշտ վարդապետութեան տեսակէտով՝ նիւթ է լոկ մարդը, նիւթական զօրութիւն մ'է միայն այն զոր հոգի կ'անուանեմք, նիւթին երեւոյթներն են լոկ մտածում, զգացում, կամեցողութիւն: Խորհուրդը ուղեղին մէկ արտաթորումն է, որպէս մաղձը՝ լեարդին, զգայնութիւնը՝ նիւթին հակազդեցութիւնը, ջղին թրթռումը արտաքին կամ ներքին ներգործու-

թեանց դէմ, իսկ կամքը՝ դէպ ի ջղերու հաճոյքը մերենական, կոյր ու անդիմադրելի բերում մը: Նիւթապաշտին համար՝ որպէս հոգին բացակայ է մարդուն մարմնէն, նոյնպէս եւ Աստուած բացակայ է տիեզերքէն. կոյր ու անգիտակից նիւթն է որ իր խուլ ձգտումներով առած է ձեւն այս տիեզերաց, որ բնաւ գաղափարի մը չի հպատակիր, բնաւ իմացականութենէ մը չի վարիր, բնաւ վախճանի մը չի դիմեր: Եւ այս վարդապետութիւնը կը կարծեն ըլլալ գիտական կրթութեան մ'անհրաժեշտ հետեւանքը, այս դրական ու փորձառական գիտութեանց դարուն անխուսափելի հաւատքը:

Այս վարդապետութիւն, տեսաբ գութ, չի կրնար բացատրել ինչ որ կայ մեծութիւն մարդկային էակին վրայ, եւ ինչ որ կայ կարգ եւ ներդաշնակութիւն բնութեան մէջ, եւ միակ բարոյականը որուն կ'առաջնորդէ՝ զգայարանաց հաճոյքի ու դրամի պաշտաման բարոյականն է, որ մարդը մնին ու զազրութեան մէջ կը թաղէ ու՝ ամէն արժանապատուութենէ մերկացած՝ ծնկան վրայ կը դնէ Ոսկիէ շերթին առջեւ:

Ինչ. նիւթն է որ գիտակցութիւնն ունի ինքզինքին ու կը խորհի, կը դատէ, կ'իմաստասիրէ. ան է որ գեղեցկին կը ցանկայ ու բարւոյն կը համակրի, որ կը սիրէ, կը զօհէ, կ'անձնուրի. ան է որ ազատ կ'զգայ ինքզինք ու միանգամայն բարոյական օրէնք մը կը յղանայ որուն հնազանդիլ պարտական կը դաւանի իւր անձ. ան է որ անհունին վրայ կը մտածէ, բացարձակը կը վճռէ, տեսլականին յղացումն ունի ու կատարելային բնագործ: Ան է որ բիւրեղին մէջ երկրաչափութիւն է, ծաղ-

կին մէջ՝ գեղարուեստ, կենդանւոյն մէջ՝ բնագրէ։
Քայց դժբախտաբար, հակառակ իր յաւակնու-
թեանց անհետեւութեան, տասնեւութերորդ գա-
րէն ի վեր մանաւանդ, Տ'Օլպախներէն ու Ղամէղրի-
ներէն ի վեր, որք հին շիւքականաց ու Եպիկուրեանց
գաղափարներուն ցաւալի թարմացում մ'ընծայե-
ցին, նիւթապաշտ վարդապետութիւնը ինչ աւերիչ
արշաւանքներ ըրաւ իմացականութեանց եւ խղզ-
ճերու մէջ, երկինք նայող ու հոն յոյս մը փնտռող
աչքերը խոնարհեցուց, նկարագիրները ստորնա-
ցուց, գրագիտութիւնը ապականեց, բանաստեղծու-
թեան Մուսայն երկրօքարը նուաստացուց եւ Ա-
րուեստին մաքուր պսակը տիղմի մէջ քաշկուտեց։

«Փախէք անոնցմէ, ըսել կու տար Ռուսո Սա-
վուացի երէցին առ երիտասարդն որուն իր հաւա-
տոյ դաւանամքը կ'ընէր, փախէք անոնցմէ որք,
զընուձիւն բացատրելու պատրուակաւ, տխրաբոյր
վարդապետութիւններ կը ցանեն մարդոց սրտերուն
մէջ... գոռողամիտ պատրուակին տակ թէ իրենք
միայն լուսամիտ, ճշմարիտ, անկեղծ են, կը հրա-
մայեն մեզ հպատակիլ իրենց հատու վճիռներուն,
եւ կը յաւակնին մեզ տալ, իրրեւ ճշմարիտ սկըզ-
բունք իրաց, այն անիմանալի դրուձիւնքն զորս
իրենց երեւակայութեան մէջ կերտած են։ Քաց
աստի, տապալելով, քանդելով, առաթուր կոխե-
լով ամէն ինչ որ մարդիկ կը յարգեն, վշտացեալ-
ներէն կը բառնան իրենց չուառութեան յետին
միտթարանքը, հարուստներէն՝ իրենց կրքերուն
միակ սանձը, սրտերու խորէն կը խլին ոճրոյ խայթը,
առօքինութեան յոյսը, եւ կը պարծին ըլլալ մարդ-
կային ողբին բարերարները . . . :»

Հոգեպաշտ իմաստասիրութեան հայեացն է
որ լաւագոյնս կը բացատրէ մարդն ու բնութիւնը,
որ, ինչպէս Ռավէստն կ'ըսէ, ստորինը կը մեկնէ
գերագունով, մինչդեռ նիւթապաշտութիւնը գե-
րագոյնը կը մեկնէ ստորնով, — որ տիեզերքին
մէջ անհուն իմացականութիւն մը կը տեսնէ, օրէնս-
գիր ու նախատեսամ, ու մարդոյն մէջ անոր մէկ
մասնիկը, հոգին, էութիւն աննիւթ, որ իր բանա-
կանութեան մէջ բան մ'ունի անոր բացարձակու-
թենէն, իր ձգտմանց մէջ բան մը դէպ անոր կա-
տարելութիւնը, իր խղճին մէջ արձագանգ մ'անոր
արդարութեանն ու սիրոյն։ Մարդը առօրեայ
երեւոյթ մը չէ, գոյութեան ովկէանին վրայ կազ-
մուած ու ընդ հուպ լուծուելու սահմանուած
փրփուր մը. իր անձին ամենէն ներքին ու խոր
բնագրումներով կը հակառակի այս տեսութեան.
Նիւթին յարայեղ փոփոխութեանց մէջ անանց ու
անմահութեան ըղձատենչ սկիզբ մը կ'զգայ յին-
քեան։ Քանդ, որ իրրեւ սկեպտիկ մը նկատուած
էր, չէր բռնադատուած սակայն գոչելու. «Երկու
բաներ կը լնուն հոգին հիացմամբ մը եւ պատկա-
ռանքով մը որք միշտ կը վերածնին ու կ'աճին,
քանի միտքը աւելի յաճախ դառնայ անոնց ու
զբաղի անոնցմով. — աստեղազարդ երկինքը մեր
վրայ, բարոյական օրէնքը մեր մէջ, մեր ներսիդին։»
Եթէ մին, կ'ըսէր, աշխարհներու անհամար այն
բազմութեան տեսիլը կը չքացնէ գրեթէ իմ կա-
րեւորութիւնս իրրեւ կենդանի արարած, միւսն,
ընդհակառակն, «յանհունս կը բարձրացնէ իմ
արժէքս իրրեւ իմացականութիւն, իմ անձնաու-
րութեամբս որուն մէջ բարոյական օրէնքն ինձ ի

վեր կը հանէ անասնականութենէ եւ նոյն իսկ բոլոր զգալի աշխարհէն անկախ կեանք մը, այնքան գէթ որքան կարելի է դատել այդ օրինաց իմ գոյութեանս սահմանած ճակատագրովն, որ ոչ թէ այս կեանքի պայմանաց ու սահմաններուն մէջ կ'ամփոփուի, այլ յանհունս կը տարածուի:» Հարկ է հոս յիշեցնել փիլիսոփայութեան բոլոր այն մեծ անունները, Սոկրատ, Պլատոն, Արիստոտէլ, Պլոտին, Կիկերոն, Սենեկ, Մարկոս Աւրելիոս, որք հնութեան մէջ, եւ Տէրաբոյ, Բասքալ, Լայպնից, Ռուսօ, Ռօսսոյէ Գոլար, Հէկէլ, Ժօֆուուա, Ալիտոր Գուզէն, եւ այլք, որք արդի ժամանակաց մէջ, տարբեր ձեւերու տակ, քարոզեցին աննիւթականութիւնը հոգւոյն եւ անոր բարձր ճակատագրերն հաշակեցին:

Գրական եւ փորձառական գիտութեանց բաւական ընդարձակ ծանօթութեան մը հետ հոգեպաշտական իմաստասիրութիւն մ'ուսուցուցաւ ձեզ աստ. եւ տեսաք թէ այդ գիտութիւնը կը հակառակէին հոգեպաշտական ըմբռնման. — երբեք ընդհակառակն, անոնք աւելի եւս ի վեր կը հանէին հրաշալիքը բնութեան, գերագոյն Արուեստագիտին վրայ հիացումը կը բազմապատկէին, եւ ոչ թէ քանդելու՝ այլ աւելի եւս զօրացնելու կը ծառայէին կրօնական զգացումը որ ամէն մարդու սրտին խորը կը հանգչի: Այդ ազնիւ իմաստասիրութեան լուսովն ուսումնասիրեցինք հին եւ նոր մատենագրութիւնները, գեղեցկագիտութիւնը, եւ բարոյագիտութիւնը, ու միշտ տեսանք որ ճշմարիտն ալ, Գեղեցիկն ալ, Բարին ալ բացարձակին ու կատարեալին մէջ ունին իրենց արմատներն, եւ

թէ երեքին եւս լուսեղէն ճառագայթներ էին որ զմեզ մեծ կեդրոնին հետ կը միացնէին, յԱստուած կը հանէին մեր միտքը, անհունին հետ մեր հոգւոյն աննշուրթիւնը կը յայտնէին: Ամէն ծանօթութիւն յարաբերական է, ըսին. դուք տեսաք, մեծ մտքերու հետ, որ եթէ յարաբերականը բացարձակը չունենայ իրեն հիմ, ամէն գիտութիւն ցնօրք է: Գեղեցիկը զգայարանաց հաճելին է, ըսին. դուք տեսաք որ ինչ որ գեղեցիկ կը գտնեմք ու կը կոչեմք՝ կատարեալին մասնակի մէկ մարմնացումն է, աստուածային կատարելութեանց — անհուն իմաստութիւն, անհուն բարութիւն, անհուն կարողութիւն — մէկ ցուքն է իրականութեան մէջ կամ գաղափարին: Բարին հաճոյքն է կամ օգտակարը, ըսին. դուք տեսաք որ բարին պարտականութեան կատարումն է, եւ պարտականութիւնն է հաւատարիմ կենալ մեր բանաւոր ու ազատակամ բնութեան, յարգել զայն ի մեզ եւ յայլս, մնալ բարոյական կարգին մէջ, Արդարութեան եւ Սիրոյ օրէնքին հպատակ, մարդկային բնութեան գաղափարականին ակնդէտ, Աերին դատաւորի մը յետին ու գերագոյն վաւերացմանը վրայ հաւատալից:

Եւ ուստի՞ են այդ սկզբունք, ո՞ր գրուած են անոնք, եթէ ոչ նոյն իսկ մեր մէջ, մեր հոգւոյն մէջ, մեր բանականութեան եւ սրտին խորը դրօշմուած են անոնք, միայն՝ հոգեպաշտք լաւագոյնս կը վերլուծեն հոգին զօր նիւթապաշտք կը ծայրատեն, կ'անտեսեն:

Այն սրտագին ունկնդրութիւնը զօր կ'ընէիք այս դասերուն, այն խանդավառ ծափերը որովք կը պսակէիք անոնց աւարտումը, կը ցուցնէին թէ

նորա կը պատասխանէին ձեր ներքին զգացումներուն, ձեր սրտին ու բանականութեան բնազդներուն. իսկ քննութեանց մէջ, այն համազեպ ուսորհրդածող մաքի շեշտը, որով ներկայից առջեւ խօսեցաք այս խնդիրներուն վրայ, ապացոյց մ'են թէ տողորուած էք այս աղնիւ սկզբունքներով: Անոնք իրենց բարերար ներգործութիւնը պիտի ունենան ձեր կենաց եւ գործունէութեան ուղղութեան վրայ, վասն զի որչափ նիւթապաշտական դաղափարք ստորնացուցիչ ու մահաբոյր են մարդկութեան համար, այնքան հոգեպաշտականք բարձրացուցիչ, սրտապնդիչ, շինիչ ու կենսաբոյր են: Անոնք մարդը իր արժանաւոր դիրքին մէջ կը դնեն տիեզերաց մէջ. անոնք կ'ուսուցանեն որն է մարդկային էակին արժանաւոր կեանքը, եւ ինչ պարտի լինել կենաց ճշմարիտ նպատակը:

Գուք, գիտակ մարդու կոչման մեծութեան, պիտի ուղէք արժանի ըլլալ անոր, պատուել մարդը ձեր մէջ, մեծցնել, բարձրացնել զայն: Լուսաւոր է ձեր բանականութիւն, պիտի լուսաւորէք զայն միշտ առաւել. «Ըյս, աւելի՛ ըյս» գոչեց մահուան ճգնաժամուն ալ մեծն Աէօթէ, եւ այդ պիտի ըլլայ միշտ ձեր հոգւոյն աղաղակը, ճշմարտութեան վսեմ ծարաւով միշտ պապակած ձեր հոգւոյն: Գուք արդէն նիւթական օգտակարութեան տեսակէտը չէր որ ունէիք ձեր աչաց առջեւ, երբ ցայս վայր շարունակեցիք ձեր ուսումներ, այլ յագուրդ մը տալ ուղեցիք ձեր հոգւոյն պէտքերուն, որ կը սիրէր ընդլայնել իր հորիզոնը, ուսաք ուսնելու համար, գիտնալու համար, տակաւ աւելի մխրձնելու համար լուսոյն մէջ ձեր մտքին թեւեր: Եւ այդ վայրկենէն

հոգեպաշտներ էիք, ճշմարտին բացարձակ արժէքը կը դաւանէիք: Այսք մ'ունիք դուք, անձնիշխան, աղնկամի, ու գիտէք թէ մարդկային անձնաւորութեան ու բարոյականութեան պայմանն ու էութիւնն է այն. ու ամէն գործունէութենէ աւելի ինքնակամ գործունէութիւնն է որ մարդ մը կ'ընէ զմեզ, վեր բարձրացնելով զմեզ նիւթոյն ճակատագրականութենէն ու կենդանւոյն բնազդականութենէն. ու այդ կամեցողութիւն, իւր ազատութեան մէջ բարոյական օրինաց ենթակայ, պարտաւոր է ըլլալ ընտիր, աղնիւ, բարի, որ բարոյական մարդուն արժանի կամեցողութիւնն ըլլայ: Այդ գործիքն է մեր՝ արժանեաց ստացման. այդու կրնանք նկարագրի տէր մարդ ըլլալ, եւ ոչ թէ մէն մի հոգի տատանող եղէգ մը զաղփաղիւն, շիւղ մը հոգմաւար: Գուք ճանչցաք մեր արժանաւորութեան այդ յատկանիշը, այդ պայմանը, հոգւոյն այդ իսկութիւնը. եւ, արդէն յաղթելով ի ձեզ նիւթոյն յոյլ ու հեշտամոլ թելագրութեանց, տարիներ շարունակ ելաք առտուն՝ երբ պարտաւորութեան ձայնը յաշխատութիւն կը հրաւիրէր զձեզ, կամ յօժարափոյթ կորդեցիք զձեզ խաղէն կամ ղըօսանքէն: Այդ կամքը, բանականութեամբ լուսաւորուած ու պարտականութենէն ուղղուած այդ բարի կամեցողութիւնը ունենալ պիտի ջանաք դուք միշտ: Գուք սոսկմամբ պիտի խորշիք բոլոր այն վատթար ու անարգ վիճակներէն ուր մարդը, կրքէն ընդ քարշ տարուած ու մոլութենէն կնատած, ալ ինքզինքին տէրը չէ, ալ անձ մը չէ՝ այլ գերի մը, ալ մարդ մը չէ՝ այլ անասուն մը, ալ հոգի մը չէ՝ այլ նիւթ մը: Ար տեսնէք լաւ թէ հոգեպաշտութիւն

եւ նիւթապաշտութիւն ընկ հայեցողական տեսութիւններ չեն, այլ իրենց գործնական հետեւութիւնքն ու ձեւն ունին կեանքին մէջ, վարմունքի ու գործունէութեան մէջ իրենց համապատասխան կերպերը: Ան սակայն որք հոգեպաշտական սկզբունքները դաւանելով հանդերձ գործնականին մէջ կը հակին ի նիւթականութիւն: Այսպիսիք՝ արդէն ներքին զօրաւոր համոզումէ զուրկ՝ անգիտակցաբար կը կրեն ազգեցութիւնը զիրենք շրջապատող նիւթապաշտ միջավայրին, եւ կամ թէ ընկ հոգեպաշտութեան կեղծաւորներ են: Ճշմարիտ հոգեպաշտ այն է որ իր գաղափարաց ու կեանքին մէջ ներդաշնակութիւն կը դնէ: Գրամին տարապայման սէրը նիւթապաշտութիւն մը չէ՞. ի՞նչ նուաստացումներ կը հարկադրէ այն հոգւոյն, ի՞նչ ազտեր պատուոյն, ի՞նչ սեւութիւններ խղճին: Այլ ստէ, կը նենգէ, կ'ուրանայ, կը խարդախէ, անուն ու համբաւ կ'արատաւորէ, տուն ու տեղ կը կործանէ, աղքատին քրտինքն ու արցունքը կը խմէ դրամապաշտը, որպէս զի տիրանայ իւր սիրոյ առարկային. եւ ինչո՞ւ այդ տարապայման սէրը. — որպէս զի վայելէ, հաճոյք, նիւթական հաճոյք վայելէ, շատ, կարելի եղածին չափ շատ վայելէ, քիմքը գոհացնէ, անձը պարտէ կամ մարմինը զարդարէ. — դաքձեալ նիւթապաշտութիւն: Ո՛չ, դուք չպիտի երկրպագէք այդ կուռքին որ կը նուաստացնէ հոգին, անխիղճ անպատիւ գերիները չպիտի ըլլաք դրամին. հոգւոյն վայելքը ամէն բանէ վեր պիտի դնէք որ հանդարտ խղճին ու առաքինութեան կ'ընկերանայ, եւ սրտին անարատ ոսկին ո՞ր եւ է թանկագին մետաղէ նախամեծար պիտի ընտրէք: Պիտի հոգաք

դուք ձեր մարմինը, զայն առողջ պահելու եւ առողջ գործելու պիտի ջանաք միշտ, բայց ո՛չ մարմինը պիտի սիրէք մարմնոյն համար, որ նիւթապաշտութիւն է, այլ մարմինը պիտի հոգաք հոգւոյն համար, որուն գործիքն է, որուն տաճարն է, եւ հոգին է նպատակն ու մարմինը՝ միջոց մը:

Երբ հոգւոյն մեծութիւնը կ'ըմբռնէ որ, ահայն ատեն է որ կ'ըմբռնէ նաեւ անբռնաբարելի հանգամանքը բոլոր մարդկային հոգիներու, իր պարտքը յարգելու մարդկային անձը բոլոր իր նմանեաց վրայ եւ անոր զարգացումն ու երջանկութիւնը փափաքելու յամենեսին, իբրեւ ամենուն եղբայր ու համակիր հոգի մը: Եւ աստի՛ բոլոր արդարութեան եւ բոլոր սիրոյ պարտաւորութիւնքն զոր ունիմք առ մեր նմանիս: Պարտաւորութիւն. այս բառն ունի՞ նշանակութիւն յաչս նիւթապաշտին. պարտաւորութիւն առ ո՞, եւ առ ի՞նչ, երբ նիւթ եւեթ է ամենայն, եւ երբ ի վախճանի ամենայն ինչ կը լուծուի ի մոխիր, եւ անդր քան զայն չիք ինչ: Եւ մի այսպիսի վարդապետութիւն ժըլտուամն իսկ է բարոյականին, այնքան ստոյգ է որ ճշմարիտ բարոյականութիւն մ'անբաժան է հոգեպաշտ իմաստասիրութենէ: Չգիտեմ թէ նիւթապաշտական բարոյական մը յանուն ո՞ր սկզբան պարտի՛քարողել թէ այլոց իրաւունք նուիրական են, եւ յանուն ո՞ր սկզբանց պարտաւորիչ հուշակել սէրն ընկերին, անձնուիրութիւնն այլոց բարւոյն, հասարակաց օգտին: Այդպիսի բարոյական մը, որ Խսութեան բարոյականն է, իւր ամենէն զարգացեալ ձեւին մէջ Շահու բարոյականը միայն կրնայ ըլլալ, որու համար արդարութիւնը խոհեմութիւն

մ'է, եւ բարերարութիւնը՝ սովորի տրուած գումար մը: Եւ ահա էր նիւթապաշտ դարու մը եւ ընկերութեան մը մէջ, որպէս դժբախտաբար ստիպուած եմք յաճախ կոչել արդիքն, շահու այն հեւի հեւ հրատենչ հետամտութիւնը, եւ այն կոյր ու թալկացուցիչ պայքարը շահուց, ուր ոտնակոխ կը կորնչին պատիւ, խիղճ եւ գութ, ուր յաջողութիւնը, հասնիչն, է մի միակ նպատակ, եւ ահա ինչու համար նաեւ, ամենէ աղնիւներու կողմէ իսկ, միակ անյաջողութիւն, յուսահատեցուցիչ պարագայ համարել նիւթական առաւելութիւններէ զըրկումը....:

Յուսահատութիւն, Յոռետեսութիւն..., ահա բառեր ալ որք այնքան յաճախ կը կրկնուին մեր դարուն մէջ, որ արդարեւ մեր դարուն մէջ ծաւալած բարոյական հիւանդութիւններ կը յայտնեն, որոց տխուր զոհերը շատ անգամ առիթ կ'ունենան մք տեսնելու: Ու ասոնք ալ ի՞նչ են, եթէ ոչ հետեւանք մի եւ նոյն նիւթապաշտական գաղափարաց եւ ոգւոյն արշաւանաց: Հաճոյքին միայն ուշագիւր, եւ այն զգայականին մանաւանդ, Յաւը, Զրկումը կը գրգռէ, կ'ընդգլցեն, կը յուսահատեցնէ շատերը: Կ'անգոտնեն նախ հոգւոյն հաճոյքները որք բարձրագոյն են անշուշտ եւ որք կրնային ու պարտէին միսթարել զիրենք նիւթական զըրկումներէ ու մարմնոյ տառապանքներէ. զըր օրինակ, մտօք զարգացեալ բայց աղքատիկ երիտասարդ մը չպարտի երբեք, ըստ իս, նախանձ բերել հարուստ՝ այլ տգէտ մարդու մը:

Երկրորդ, կարի կը մոռնամք թէ հաճոյքը չէ կենաց նպատակը — մանաւանդ հաճոյքն հաս-

կրցուած իր անձկագոյն իմաստով — այլ բարին. Il ne s'agit pas d'être heureux, mais d'être parfait, կ'ըսէր, կը յիշէք, Ռյնան այնքան գեղեցիկ կերպով եւ այնքան վեհ ըմբռնմամբ մը կենաց նպատակին: — Բայց բոլոր ասոնք կ'ենթադրեն բարձրագոյն իտէալ մը կեանքի, բարձրագոյն ըմբռնում մը մարդոյն բնութեան ու հոգւոյն, բարձրագոյն գաղափարական մը բարոյական բարոյ, եւ ի վերջ ամենայնի հաւատք մը յԱստուած, գերագոյն օրէնսդիր բարոյական օրինաց որ մեր մէջն է, եւ գերագոյն արդարութիւն մ'որ կը տեսնէ մըրցանքն արդարին ու իրեն կը վերապահէ վերջնական ու կատարեալ միաւորութիւնը առաքինութեան եւ երջանկութեան: Ու բոլոր ասոնք կ'ուրանայ Նիւթապաշտ իմաստասիրութիւնը, ու բոլոր ասոնք կը դաւանի եւ կ'ուսուցանէ Հոգեպաշտ իմաստասիրութիւնը, որուն արմատները կը զուգախառնին Կրօնքին արմատներուն. նա կը փակէ անձուկ մեր ճակատագրի հորիզոնը, սա կ'ընդլայնէ անհունութեան մէջ. էր սահմանափակիլ կեանքին մէջ ու հողագետոյն, մինչ մեր հոգւոյն ճակատագիրը չեն թուիր երբեք սահմանափակիլ անձուկ ժամանակին ու միջոցին մէջ, մինչ մեր ներքին ու վեհազգիւն բնազգմունք հեռուն հեռուն ու վերը վերը կը տանին զմեզ:

Ի՞նչ, աղնիւ երիտասարդք, ձեր դաստիարակութեամբ, ձեր առողջ ու վեհ համոզումներով եւ ձեր զարգացեալ աղնուատենչ ձգտումներով, զերծ պիտի մնաք այդ անձուկ տեսութիւններէն, հաճոյքի եւ շահու այդ տխուր բարոյականէն, նիւթին ու եսին այդ կոշտ պաշտումէն. — դուք ձեր

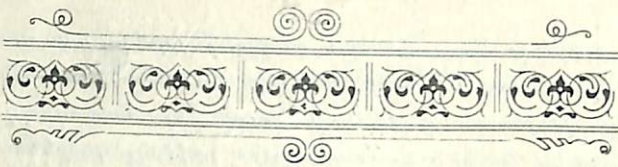
աչքը մարդկային հոգւոյ կատարելութեանց գա-
ղափարականին յառած, կեանքը կատարելագործ-
ման պայմանը, պարտուց կատարման ասպարէզ մը
նկատելով, պիտի ուղէք երթալ, բանավար, բա-
րենկատ ու գեղատենչ կամքի մը կորովով, միշտ
յառաջ, միշտ ուղիղ, միշտ վեր, արդիւնարար
աշխատութեամբ օգտակար ընծայելով ձեր կա-
րողութիւնքն ու տաղանդներ, արդարութենէն ու
պարկեշտութենէն անստերիւր, սիրոյ եւ զթու-
թեան ուղիներու մէջ մշտայած, ընտանիքին, Ազ-
գին, Երկրին, Մարդկութեան մէջէն անցնելով
իրբեւ ոգի մը լուսոյ, բարութեան, անձնուիրու-
թեան, խաղաղութեան, ներգաշնակութեան, հետ-
քեր դրոշմելով գեղատիպ, թեւեր շարժելով կեն-
սասփիւռ, — խղճի գոհունակութիւնը դնելով
ամէն գոհացումէ ու վարձքէ վեր, — դժուարու-
թեանց դէմ արի, — տառապանաց մէջ երկնա-
պիշ, — նիւթէն վեր, կեանքէն դուրս նայելով,
— հաւատալից, յուսալից, սիրալից, — Աստու-
ծոյ աչքին տակ, զայն գիտնալով ու զայն փա-
փաքելով միշտ վկայ ձեր գործոց ու խորհրդոց: —
Ահա՛ իտէալն կեանքին զոր դուք պիտի փափաքիք
ապրիլ, եւ զոր իրացնել ջանալու համար մտաւորա-
կան եւ բարոյական ուժեր կազմուած կ'զգաք այժմ
ձեր մէջ:

Ասոր համար եւ ես, աղնիւ Սանուէր իմ
ուսումնաւարտք, վստահութեամբ եւ յուսով՝ ըսի
թէ կ'առաջնորդեմ զձեզ ի մուտս ձեր նոր կենաց
եւ թէ կը ներկայացնեմ զձեզ Ազգին ու Երկրին:
Պիտի ջանաք դուք արդարացնել այս վստահու-
թիւնը ձեր աղնուական կեանքով, եւ Աստուած

պիտի պսակէ ամէն այն գեղեցիկ յոյսերը որք այս
արշալուսային տօնին մէջ ոսկի ճաճանչներու նման
կը թրթուան փողփողուն շուրջ ձեր մատաղ այլ
արդէն խոհուն ճակատներուն: Երթայք բարեաւ:

(Մարտի, Մանկավարժ. Հանդէս, 16 Յուլիս
1894)

9. ԱՊՐԻՔ

1895

զնիւ Սանունք իմ՝ Ուսումն
 նաւարտք, — Երբ խոնջ
 եւ գրեթէ ուժասպառ
 կը հասնի ձեր դաստիա-
 րակը ի վերջ դպրոցա-
 կան տարւոյն եւ յայս
 պահ խորհրդաւոր, ուր
 իւր եւ իւր աշխատա-
 կցաց վաստակոց հասուն-
 ցած պտուղները կը նուիրէ Ազգին, անհուն քաղ-
 ցրութիւն մ'ունին իւր սրտին իւր ընթացաւարտ
 Սանուց հոգիէն բղխած այն խօսքեր որովք կ'ուխ-
 տեն իրեն սէր ու երախտագիտութիւն անվերջ:
 Այսպէս եւ այդ ազնիւ ու զգածեալ բանք զոր ձեր
 կողմէ ձեր ընկերը արտասանեց ահա՛ իբրեւ թարգ-
 մանը ձեր հոգիներուն: Ո՛հ, սէրը անոյշ ու կեն-

սանորոգ վարձքն է անոր որ կ'անձնուրի ուրիշին
 բարւոյն, եւ երախտագիտութիւնը դաստիարակին
 կուտայ թանկագին վստահութիւնը թէ արդարեւ
 դեղեցիկ եւ ազնիւ կազմուեցան հոգիները զորս
 մարդել ջանաց իւր ձեռքին տակ, — վասն զի
 տգեղ ու նուաստ բան է ապերախտութիւնը:

Հնորհակալ եմ ձեզ ձեր սրտից զգացմանցն
 ու ուխտիցն համար, որոց մեզ տուած հաճոյքը
 կուգայ յաւելուլ եւ լրացնել այն ուրախութիւնը
 զոր արդէն կուտաք մեզ՝ ներկայանալով այժմ
 իբրեւ պատանիներ որք իւրացուցած են երկրոր-
 դական բազմակողմանի կրթութիւն մը, եւ քաղ-
 ցրացնել այն հպարտութիւնը, արդարացի ու ճշմա-
 րիտ, որով յանձնեցի ձեզ ձեր վկայականները, ող-
 ջունելով զձեզ «պսակաւոր ի դպրութիւնս եւ ի
 դիտութիւնս»:

Կը շնորհաւորեմ զձեզ ջերմագին, ապրիլի
 դուրս:

Ապրիլի, որ եղաք անխոնջ աշխատողներ, ըն-
 դունակ եւ արգասաւորող կրթութեան սերմերուն
 զոր ցանեցին ձեր մէջ ուսուցիչներ, — որ սիրեցիք
 լոյսը, որ հետաքրքրուեցաք ճշմարտութեան, որ
 տենչն ունեցաք ձեր իմացականութիւնը մշակելու
 եւ լուսաւոր ու առողջ գործելու ձեր բանակա-
 նութիւնը՝ բնութեան ու ընկերութեան օրինաց,
 նիւթին ու ոգւոյն երեւոյթներուն, մարմնոյն ու
 հոգւոյն հանգամանաց, տիեզերաց ու Աստուծոյ
 վրայ՝ դարերու մէջէ մարդկային մտքին ստացած
 փորձառութիւնքն, կազմած սկզբունքներն ու խոր-
 հած խորհուրդքն ուսնելով եւ ուսումնասիրելով,
 — որ ձեր սիրտն աղնուացուցիք, ձեր դաստիա-

րակներէն, քերթողաց ու գեղեցկաբան մատենագրաց վերլուծեալ գործերէն, գեղարուեստներէն, տոհմային եւ ընդհանուր պատմութենէն, աւագ արանց կեանքերէն, Աստուծոյ գործերէն ձեղ եկած տպաւորութեանց տակ տողորուելով աղնուին, գեղեցկին ու բարեոյն խանդովն ու սիրով, եւ անոնցմով զօրացնելով ձեր սրտից բնազդական լաւատենչ մղումներն, բարոյական աղնուացեալ ու նըրբացեալ գիտակցութիւն մը կազմելով ձեր մէջ, — եւ որ զարգացուցիք ի ձեզ խօսք, մարդոյն գերագոյն յատկանիշը, մտքին ու սրտին արտայայտութեան գործին, հոգիներու մէջ հաղորդակցութեան միջոցը, ոչ միայն մշակելով լայնապէս հայ խօսքին ուսումը՝ հայ մտքին արտայայտութեան հին եւ նոր ձեւերուն մէջ, այլ եւ իւրացնելով՝ երկրին լեզուէն զատ՝ մի քանին մարդկային ցեղի աղնուագոյն ներկայացուցչաց բարբառներուն, որոցմով խորհեցան, խօսեցան, գրեցին ու երգեցին Ռապիէ եւ Հիւկօ, Շէքսպիր եւ Սքէնսէր, Լուտեր եւ Աէօթէ, Սուցօ եւ Ռանկապէ:

Ապրիք, որ ուսայք ապրիլ, ու պիտի ապրիք, ճշմարիտ ու կատարեալ կեանքով, ոչ միայն մարմնոյ կեանքով մը, զգայարանաց հաճոյքին ու գոհացման համար միայն, որպէս կ'ապրին բազումք որոց մէջ իմացական ու բարոյական մարդը սաղմնային վիճակի մէջ մնացած է, ինչպէս բոլոր տգէտները եւ ինչպէս անկատար ու յօռի կրթութենէ մը կազմուած բոլոր հէք էակները, այլ ապրիլ միանգամայն մարմնոյ եւ հոգւոյ կրկնակի կեանքովը, մարմինն յաւէտ իբրեւ նիւթեղէն տաճարը հոգւոյն, որպէս ալապատրէ թախանցիկ

լամպարը որու մէջ ճրագը կը վառի լուսակայծ, եւ հոգին, գիտակից ինքեան, իրազգած իր մեծութեան, իր ճակատագրաց բարձրութեան խելամուտ, վեհըզձիկ ու վեհասիրհօրդ, առանց անտարբեր մնալու մարմնոյն այն պահանջումներուն որք պայմանն են իր առողջ գործունէութեան, վարող զայն սակայն տիրաբար իբրեւ գործի մի հլու իւր ձեռաց մէջ, եւ երկուքին ներգաշնակ միութենէն յառաջ գալով կատարեալ մարդը, որ գիտէ յարգել ինքզինքը, յարգել բանաւոր ու աղատակամ էակը որ կայ իւր մէջ եւ յանձն չառնուլ երբեք նուատացնել զայն, որպէս եւ յարգել զայն իւր բոլոր նմանեաց մէջ, որ ոչ միայն կը խորշի ստորնացնելէ մարդը իւր մէջ, եւ այլոց մէջ, այլ եւ կը ճգնի առաւել քան զառաւել փայլեցնել ու բարձրացնել զայն իւր ու այլոց մէջ, միշտ իր անձնիշխանութիւնը կապտող, իր պատիւը աղտոտող, իր խիղճը սեւցնող, զինքն անամնացնող պատճառներէ ու գործերէ զգոյշ ու սարսափող, ինչպէս նաեւ այն վարմունքներէ որք կ'անիրաւին այլոց աղիկամութեան, իմացականութեան, խղճին, զգայնութեան, սեփականութեան, պատուոյն ու համբաւին, միշտ հետամուտ լոյսն իւր մէջ աճեցնելու, իր բանականութիւնը զարգացնելու, ճշմարտով ու գեղեցկով իր հոգին սնուցանելու ու պարարելու, աղատ ու բարձր կացուցանելու զայն կոյր կրքերու գերութենէն, հղօր ու վեհ նկարագիր մը կազմելու իւր մէջ, ինչպէս եւ միշտ՝ ջանագիր իւր շուրջը տգիտութիւնն ու նախապաշարունակները փարատելու, իմացականութիւնները աղատագրելու եւ բարոյական մակարդակը բարձրացնելու:

Ապրիլք, որ ուսայք ապրիլ, եւ որպէս զի ապրիլք, ոչ թէ ձեր անձին համար միայն մի անհատական կեանքով, մի եպիկուրականի կեանքով, որքան եւ ազնիւ ու բարձրաճաշակ լինի այդ եպիկուրականութիւն, այլ նաեւ ու մանաւանդ ընտանիքին ու ընկերութեան համար, որպէս զի մի օր լուսամիտ հայր լինիք ընտանիքի, եւ որպէս զի օգտակար անդամ լինիք Ազգին որոյ ծոցին մէջ ծնունդ առիք: — Գիտէք որ ձեզ հետ խնդացիներ օր մը Հերպերդ Սթենսէրի մէկ իրաւացի դիտողութեան, որով նա կը ծաղոքէր ընթացիկ դաստիարակութեան մէկ ընդհանուր թերին, որ է չխօսիլ, իբր առ համեստութեան, աշակերտաց եւ աշակերտուհեաց, դպրոցին մէջ, ամուսնական կեանքի ու պարտաւորութեանց վրայ, այնպէս որ, կ'ըսէր, եթէ ներկայ սերունդէն միայն դպրոցական շարագրութիւնք ու դասական մատենաք մնային ապագային, ապագայ հնագէտ մը պիտի խորհէր թէ վանական կրօնաւորաց կարգի մը համար պատրաստուած ուսմանց ընթացքի մը կը վերաբերին անոնք: Այդ թերին չունեցաւ ձեզ աւանդուած դաստիարակութիւնը: Համոզուած թէ դաստիարակութեան նպատակն է պատրաստել մարդը ամբողջական կեանքի, հետեւապէս եւ ամէն այն գործունէութեանց ու դերերուն որք ամբողջական կեանքը կը կազմեն, փոյթ ունեցանք խօսիլ ձեզ ի մէջ այլոց՝ հօր դերին, հայրական պարտուց վրայ, սկսեալ այն վայրկեանէն ուր ապագայ հայրը կ'ընտրէ իւր կենաց ընկերուհին ու կը կազմէ նոր բոյն մը ընտանեկան կեանքի: Մանկավարժական ծանօթութիւններ իսկ, թէ եւ ոչ յատուկ վարժապետա-

նոցի մ'աշակերտած, չպակսեցաւ ձեզ, որք եթէ ոչ ամէնուր դաստիարակ՝ այլ ամէնուր հայր ըլլալու գերագոյն պաշտօնը պիտի դիւրացնեն:

Սիրով՝ առաքինութեամբ եւ իմաստութեամբ ներքնապէս ուժեղ, առողջ ու ներգաշնակ ընտանիքներ ազգային նոյնպէս առողջ, զօրեղ ու համարաշն գոյութեան մ'ապահովագոյն աղբիւրներն են, եւ հարքն այդպիսի ընտանեաց նաեւ ընտրելագոյն քաղաքացիները պիտի լինին, սոցմային մեծագոյն ընտանիքին սէրը լաւագոյնս հասկցող եւ ոչ միայն առ այն իրենց պարտքերը կատարելու, այլ եւ իրենց զաւակները կանուխէն անոր սիրոյն ու ծառայութեան պատրաստելու յօժարափոյթ: Այդպէս պիտի լինիք դուք, ապրելով ընտանեաց եւ ազգին համար, ձեր իմաստութեամբ, ձեր սիրով, ձեր առաքինութեամբ առողջ կեանքի արեւ մ'ընտանեկան աշխարհին մէջ, առողջ կեանքի տարր մ'ընկերական աշխարհին մէջ: Ապրիլք, առ այդ կարեւոր բնական ու ստացական հանգամանքներով օժտուած ու զինուած դուրս կուգայք դպրոցական աշխարհէն, բայց չպիտի մոռնաք որ, որպէս ցարգ ձեր հանգամանքներ արգասաւորող ուժը, զանոնք բարձրացնող լծակը Աշխատութիւնը եղաւ, նոյնպէս եւ յետ այսօրիկ եւ միշտ նոյն փրկաւէտ զօրութիւնը պիտի ըլլայ ձեր տաղանդներն ու կարողութիւնները բեղմնաւորող, նոյնը ձեր զօրաւիգը ձեր պարտականութիւնները կատարելու համար, ձեր ձեռքին մէջ հրաշագործող դիւթական գաւազանք: Աշխատութիւնը, ո՛հ, խօսած եմ ձեզ բազմիցս մարդկութեան այդ բարերար հրեշտակին վրայ, եւ ցոյց տուած թէ ինչպէս այն մարդկային

էակին դողդոջ քայլերը կը պնդէ, դժուարու-
 թիւններն ու առապարները կը հարթէ անոր առ-
 ջեւ, զայն՝ արարած՝ արարիչ մը կ'ընէ իր կարգին,
 բնութեան մէջ թագուն գանձեր եւ յինքեան թա-
 գուն զօրութիւններ ի վեր կը հանէ նմա, կը մխի-
 թարէ զայն իւր վիշտերուն մէջ, անոր քաջութիւնը
 կ'արծարծէ իւր լքումներուն ու տկարացումներուն
 մէջ, ջլատիչ ու սպանիչ յոռետեսութիւնը կ'ար-
 գիչէ, ամէն օրուան գործ մը եւ ամէն կեանքի
 նպատակ մը մատնանիչ ընելով, եւ առողջ ու միշտ
 նոր հաճոյքի կենսատու բաժակը մատուցանելով
 մեր շրթերուն, Առաքինութեան քով պահպան
 կը կանգնի, Առողջութեան քով մշտարթուն բժիշկ,
 Աշխատի խօսքով՝ երեք մեծ շարիք կը հեռացնէ
 մեզմէ՝ Չանձրոյթը, Մոլութիւնը եւ Վարտութիւնը,
 եւ Տիտոյի բառերով՝ «Օրերը կը կարճեցնէ ու
 կեանքը կ'երկարէ», բարոյականը յոյժ աւելի քան
 Ֆիզիքականը, զի իւր հաւատարիմ սիրահարին
 գոյութիւնը անմոռաց արգեամբք յանմահութիւն
 կ'երկարաձգէ:

Այդ Ոգին, Աշխատութեան Ոգին, պիտի լինի
 ձեր կենաց ալ ընդ միշտ առաջնորդող հրեշտակը:
 Ձեր զարգացեալ ու միշտ լուսատենչ ու պարտա-
 ճանաչ բանականութեան, ձեր ազնիւ ու բարեսէր
 ու գեղասէր զգայնութեան, ձեր ձրից ու տաղանդ-
 ներուն, ձեր բնական կոչման ու տրամագրութեանց
 մէջ միշտ պիտի գտնէք արժանաւոր նպատակներ ու
 առարկայներ, գիտական, գրական, կրթական, ա-
 բուստագիտական, ճարտարական, հանրական ու
 մարգասիրական վաստակոց ասպարէզներու վերա-
 բերութեամբ, զբաղեցնելու համար ձեր կեանքը

պարկեշտ ու արդիւնարար գործունէութեամբ, ան-
 հատական՝ ընտանեկան եւ ընկերական երբեակ
 կեանքերու տեսակէտով, գործունէութիւն որով
 բարոյական մարդը՝ որ ձեր մէջ՝ ազնուանայ ու
 բարձրանայ գամ քան զգամ, որով ընտանիքներ
 հիմնին, ապրին ու զօրանան ու զարգանան, յորմէ
 տոհմակից ու երկրակից ընտանիքներու համայնքը
 իր մութին համար լոյս, իր տկարութեան համար
 ոյժ, իր կեանքին համար հիւթ, իր յառաջգիւմու-
 թեան համար մղում քաղէ, յորմէ պատիւ ու բա-
 րիք արտադրին մարդկութեան, եւ ընդ որ հաճի
 եւ յոր իւր օրհնութիւնը տեղայ միշտ Գերագոյն
 Իմաստութիւնը, Գերագոյն Բարութիւնը, Առսոյ եւ
 Սիրոյ Աղբիւրը, Աստուած:

Եւ Անոր, առ որ ձեր բանականութիւնը եւ
 ձեր սիրտը ուսան Գիտակցութեան խորերէն ու
 Բնութեան խորհուրդներէն բարձրանալ, հիացա-
 կան՝ անգիմադրելի՝ կրօնազգած պատկառանք լի
 իմաստասէր պաշտամամբ, իբրեւ առ Սկիզբն ու
 Ախաճանն իւրեանց եւ տիեզերաց, իբրեւ առ Բա-
 ցարձակ Կատարելութիւնն իմաստութեան, կարո-
 դութեան եւ սիրոյ, Անոր գաղափարը՝ զրոշմելով
 ձեր կենաց մի հոգեպաշտ ուղղութիւն՝ թող ըլլայ
 միշտ ձեր գոյութեան առջեւ, ձեր ճամբուն ծայրը,
 յար զձեզ իւր վսեմ ու անհուն հրապոյրով ձգող
 ի վեր, յիտէանն...: Երթայք բարեաւ:

10. ԱՉՆԻԻ ԿԵԸՆՔԻ
1901

Իրեցեալ Սանունք իմ ընթացաւարտք: Չեմ գիտեր թէ էր, ամէն անգամ որ, աշակերտներ բերելով Տասցնելով ի վախճան իրենց կրթական շրջանին, կը գնեմ զիրենք ի մուտս կենաց, գործնական կենաց, յուզում մը կը բռնէ զիս, յուզում մը կը վերցնէ ու կը բարձրացնէ զիս: Ա՛նուզեմ խօսել իրենց պարզ ու հանդարտ, ու չեմ կրնար, եւ թերեւս անոնք որ լսած են զիս այս պահուս՝ խորհած ըլլան թէ շատ գործնական ու ընթացիկ բաներու վրայ չէ որ կը խօսիմ, թէ պարտքի՛ իտէայլ՛ առաքինութեան բարձրագոյն տեսութեանց մէջ կը սաւառնիմ, փոխանակ խօսելու հացին վրայ զոր յաճախ յաջորդ

որն իսկ, իրենց եւ իրենցներուն համար, մնտուել պարտաւոր պիտի ըլլան ընթացաւարտ ուսանողներ: Եւ ահա նոյնն ընել հակամէտ եմ եւ այժմ, եւ ինչո՞ւ. — վասն զի, սիրելի սանունք իմ, միշտ խորհած եմ թէ բարձրագոյն նպատակն է որ կ'իշխէ ստորակարգներուն, թէ ան է որ իրենց արժէքը կուտայ բոլոր միւսներուն, եւ թէ երբ այն լաւ չէ ճշդուած, թիւր ու սխալ է, ընդունայն են ամէն ճգունք որք կ'ընծայուին միւսներուն, կեանքը շեղած է իր նպատակէն:

Գաստիարակութիւնն ալ այդ վերին նպատակին ուղղուած ու ըստ այնմ առնուած ճամբայ մ'էր. բայց զայն որոշել գործն եղած է ձեր դաստիարակաց. հիմա ձեզ կը մնայ ձեր կեանքին բոլոր ճամբայները, բոլոր ուղղութիւնները, բոլոր քայլերը ընտրել եւ առաջնորդել համեմատ այն բարձրագոյն նպատակին զոր պիտի տաք կեանքին. եւ այս վայրկեանն այդ նկատմամբ մին է ամենէն վճռականներէն, ուր առաւել քան երբեք լըծօրէն պարտիք յառիլ այդ մեծ խնդրոյն, եւ մէք ձեզ հետ այս վերջին նուագ, այս պահուն ուր մէք, ձեր դաստիարակները, լռելով խօսելէ ձեզ հետ կենաց խնդիրներուն վրայ, ձեր ձեռքը կը յանձնեք սանձը ձեր կեանքին, եւ ալ իղձեր միայն պիտի ունենանք յաւէտ ձեզ համար, բայց դուք էք որ կ'ստանձնէք պատասխանատուութիւնը ձեր կեանքին:

Աւ ի՞նչ օգուտ խօսիլ նիւթական հացին վրայ: Զայն պիտի ուտէք ձեր ճակատին քրտինքով, որպէս ճակատագրեալ է մարդ, եւ դուք ստացած ըլլալով տաղանդներ, ուսած ըլլալով լեզուներ եւ գիտութիւններ, յարաբերաբար, որչափ եւ դժու-

արին լինին պայմանք ժամանակին, մեծագոյն դիւ-
 րութիւնները պիտի ունենաք այդ հացն հայթայթե-
 լու, ձեր ճակտին քրտինքը լաւագոյնս արժեցնե-
 լու, արդիւնաբեր գործ մ'ու վաստակ մը ստեղծե-
 լու ձեզ. բայց, ամէն բանէ յառաջ, ինդիր է գիտ-
 նալ թէ որ կեանքին համար ու ինչ կեանքի մէջ
 պիտի շահիք այդ հացը, ու թէ այդ հացն ուտելու,
 այդ կեանքն ապրելու ինչ արժանաւորութիւն պիտի
 ունենաք, եւ ինչով: — Ասան զի անտարակոյս
 ինդիր չէ ապրիլ ո՞ր եւ է կերպով, շնչել ո՞ր եւ է
 կերպով ըստ կարի երկար ժամանակ. այդ ժամանակ
 ուշ կամ կանուխ կը վերջանայ, ու գիտնէք որ ապ-
 րելու ամէն կերպ հաւասար ու անտարբեր չէ, թէ
 ամէն կեանք արժէք մ'ունի, ու այդ արժէքը չի
 չափուիր օրերու, ամսոց ու տարեաց թիւերով:

Պէտք է որ ըսեն ամէն ապրող մարդու համար,
 պէտք է որ ամէն ապրող մարդ տայ ըսել իրեն
 համար, թէ արժանի է հացին զոր կը ճաշակէ, լու-
 սոյն ուր կը շնչէ, բախտին զոր կը վայելէ, եւ թէ նոյն
 խկ երբ սակաւութիւ սահմանուին իր օրերն այս
 աշխարհի վրայ՝ ըսեն իրեն համար «կարճ, բայց
 շատ ապրեցաւ, վասն զի Լուսին»:

Ահա այս լաւ ապրիլն է, սուղ թէ երկար՝
 այլ իրօք եւ բարոյապէս շատ ապրիլն է զոր պար-
 տիք ունենալ ձեզ նպատակ: Մարդկային այս վաղ-
 անցուկ կեանքին մէջ, ինչպէս կ'ըսեն Պէրսոյի սա
 դեղեցիկ խօսքերը որք ձեր աչաց առջեւ դրուած
 են եւ պարտին միշտ ներկայ մնալ ձեր մտաց աչ-
 քերուն, «La vie n'est que d'un instant, mais cet
 instant suffit à entreprendre des choses éternelles»
 («Կեանքը վայրկեանի մը տեւողութիւնն ունի, բայց

այդ վայրկեանը կը բաւէ մշտնջենաւոր իրաց ձեռն-
 արկելու»), այո՛, կարելի է ձեռնարկել իրաց որք
 յաւիտենական են, — ինչպէս կը ճշդէ Պէոսո յա-
 րելով՝ «Ճշմարտութիւնը, Քարին, սկսուած սէ-
 րերը որք պարտին շարունակուիլ», — եւ որք ո՛չ
 միայն մեր անունը յաւիտենապէս կրնան կապել
 անանցանելի իրաց, այլ եւ մեր իրաւունքը կը հաս-
 տատեն անոնց համար մեր գոյութիւնը շարունա-
 կելու ժամանակաց եւ աշխարհաց մէջէ: Գիտէք որ
 հոգւոյն անմահութեան համար քանզի մէկ բարոյա-
 կան իրասան էր պարտաւորութեան ու բարոյական
 տեսլականի յղացումը՝ որոյ գործադրութիւնը ան-
 սահմանափակ կեանքի մը պայմանն ու իրաւունքը
 կենթադրէ, որչափ եւս առաւել անոր համար որոյ
 կեանքը յարատեւ նուիրում մ'ըլլայ այդ յղացումն
 իրագործելու:

Սովորեցաք ընել քանակին ու որակին, նիւ-
 թականին ու բարոյականին տարբերութիւնը, ու
 ճանչցաք վերջնոց առաւելութիւնը առաջնոց վրայ:
 Ի՞նչ կ'արժէ շատը եթէ չէ լաւը. ի՞նչ կ'արժէ
 նիւթը եթէ չունի հոգին իր մէջ: Աւաղներու լեռ-
 ներ չեն արժեր կտոր մ'ադամանդ որ արեւը կը
 ցոլացնէ, ու գանկը մարդոյն, որ տիեզերքը կը ցոլա-
 ցնէ, մեծ է քան աշխարհ մը, քան աշխարհներ ուր
 մտածումը կը պակսի: Կեանքին ալ իր արժէքը տու-
 ողը իր որակը, իր բարոյական աղնուութիւնն է:

Աղնիւ պէտք է ըլլայ կեանքը, աղնիւ պէտք
 է ըլլայ ձեր կեանքը: Գաստիարականութիւնը ի վեր
 հանեց այդ աղնուութեան պայմանները: Աղնուա-
 կան բնազդք կը խօսէին արդէն ձեր մէջ. կրթու-
 թիւնը զօրացուց անոնց ձայները՝ ընցնելով ու մեկ-

ներով ձեռք վե՛հ ձայները մարդկութեան, որք վե-
տաներէն մինչեւ Շարականներն ու անոնցմէ ալ մին-
չեւ Լամարթիներն գաշնակները տարփողեցին Լոյսին
գերազանցութիւնը Խաւարին վրայ, Արդարութեան
գեղեցկութիւնը Անիրաւութեան հանդէպ, Սիրոյն
մեծութիւնը գձուձ Էսութեան քով, Հաւատոյն
երկնասլաց վսեմութիւնը երկրապիշ Ռերացման
առնութեք, Տեսլականի խանդին կենսալի անսպառ
ջերմութիւնը անարգ շահերուն ու հաճոյքներուն
այնքան դիւրաւ պաղող աղտոտ մոխիրներուն առ-
ջեւ: Չեր բանականութիւնն իր բնիկ աստուածային
լոյսն ունէր. կրթութիւնն արծարծեց, տածեց ու
փայլեցուց զայն, եւ նա սովորեցաւ ճանչել, դատել
եւ գնահատել կրօնական, բարոյական եւ իմաստա-
սիրական բոլոր այն մեծ սկզբունքները, որք Մով-
սէաներէ, Պուտտաներէ, Արմիիւկիոսներէ, Արիստո-
տէլներէ մինչեւ Մսուրի ծնեալը, ու ի նմանէ մինչեւ
Տէքադը ու Քանդ ու Թիւլ Սիմոն, քարոզեցին
մտաւոր ու բարոյական կեանքին գերազանցութիւնը
ի վերայ անասնականութեան եւ բուսականութեան,
պարտքին ու խղճին վեհապանծ մեծութիւնը, առա-
քինութեան՝ թէեւ ըլլայ փշայեռ՝ պսակին շքնաղ
գեղեցկութիւնը, ու մատնանիշ ըրին մարդուն բնու-
թեան մէջ ճշմարտութիւնը՝ իբրեւ ըղձակէտ անոր
իմացականութեան, բարին՝ իբրեւ բեւեռ անոր կա-
մեցողութեան, գեղեցիկը՝ կեանքի, զօրութեան,
իմաստութեան եւ բարութեան ճաճանչներու այդ-
համագրութիւնը՝ իբրեւ ներշնչարան անոր բա-
նաստեղծութեան, ամենէն վեր, ամենուն վերեւ,
ամենուն ի ծայր ցոյց տալով հարկաւոր բացարձակ
էակը, սկիզբ ամէն գոյութեան, ամէն զօրութեան,

ամէն գիտութեան, ամէն բարութեան եւ ամէն
գեղեցկութեան, վեհագոյն ու ծայրագոյն առարկայ
հաւատոյ, յուսոյ, սիրոյ, — պաշտաման:

Այս վե՛հ զգացմանց ու այս վե՛հ սկզբանց
մէջ են, Սանունք իմ սիրելիք, կենաց պնուութեան
պայմաններն, անոնցմով ոգեւորուած, անոնցմով
առաջնորդուած, անոնցմով մղուած, քաջալերուած,
սիրոյնուած կեանքին մէջ: Հիները, գիտէք, բանաձեւ
մ՝ ունէին սահմանելու համար պարտքը կամ առա-
քինութիւնը. «Ազրիլ ըստ բնութեան», կ'ըսէին,
հասկնալով «ըստ բնութեան մարդոյ», ու մարդ-
կային բնութիւնն ալ՝ իր մղիչ ուժերով, իր ան-
ձուկներով ու վախճանովն՝ ահա՛ այդպիսի զգացմանց
ու սկզբանց մէջ կը ծրագրուի, ի յայտ կուգայ: Արօ-
նական կամ հոգեպաշտական ըմբռնումն է այդ,
պիտի ըսեն՝ դժգոհ՝ նիւթապաշտութիւնը կամ
սկեպտիկութիւնը. — թող ըսեն, տարբեր կերպով
ըմբռնել մարդն ու իր կեանքը՝ նուաստացնել, գա-
զանացնել է մարդը, ու բնազդները ռամկին մէջ,
լուսաւորուած բանն ու նրբացեալ զգայնութիւնը
զարգացելոյն մէջ՝ կը բողբոքեն, կը խեղճեն ո՛ր եւ է
տարբեր ըմբռնման դէմ. դրութեանամով միտք մը
միայն կրնայ գոցել աչքը — ու եթէ կարենա՛ր՝
ներքնապէս ու կատարելապէս — բարոյական այս
ճշմարտութեան առջեւ:

Ուրեմն պիտի ապրիք դուք մարդոյն այդ վե-
հաստեղծ բնութիւնը ձեր վրայ հետզհետէ աւելի
շեշտելու, անոր գաղափարականը ձեր վրայ հետ-
զհետէ աւելի ի յայտ, ի ձեւ բերելու համար ձեր
գործերով, ձեր խօսքով, ձեր գրով, ձեր գործու-
նէութեան համայն ձեւերով ու արտայայտութիւն-

ներով: Գուր ճշմարտութեամբ ու հոգւով բարեպաշտիկ ու հաւատացող մարդը պիտի ըլլաք, պիտի մնաք, կեանքի խորհուրդին ու արարչութեան հրաշալիքին առջեւ պատկառոտ, երկիւղած, խոհուն, պիտի պատուէք բանաւոր էակը ձեր մէջ ու ձեր նմաններուն մէջ, զգոյշ նուաստացնելէ զձեզ, ուրիշները գործիք մը նկատելէ ձեր շահին կամ հաճոյքին, բարին՝ որ էապէս մեր բանաւոր ու կամաւոր անձնաւորութեան անվթարութիւնն ու զարգացումն է՝ պիտի փափաքիք ու սիրէք անկեղծօրէն, խանդազին, ու անոր իրացման ու ծաւալման աշխատիք եռանդագին ձեր մէջն ու ձեր շուրջը, ընտանիքին ու համայնքին, երկրին ու եկեղեցիին պետքերուն ու աստիճանական յառաջդիմութեան պահանջներուն հանդէպ՝ անկեղծօրէն ու անձուէր խնամոց պատրաստ ու յօժարամիտ: Պիտի ըլլաք միշտ, ու անշուշտ հետզհետէ աւելի, մոքի մարդեր, ճաշակի մարդեր ու սրտի մարդեր, ինչ որ ըլլան ձեր կեանքի պայմանք ու ասպարէզք: Բահին, սալին, մեքենային վրայ ծռողն ալ կրնայ ու պարտի ծռիլ նաեւ գրքին վրայ, ինչպէս նաեւ կքիլ դաշտին ծաղիկներուն վրայ ու վեր նայիլ երկնքի աստղերուն, գիտել Աստուծոյ գործերն ու աստուածատուր Արուեստին գործերը: Ամենօրեայ վաստակը, միջոց ապրուստի, երբ ինքնին չի նոյնանար գիտական, գրական կամ գեղարուեստական աշխատութեան մը հետ, — ու նոյնանայ ալ, կամ թէեւ կարենայ ըսուիլ որ արդէն չկայ գործ այնքան անկարօտ իմացականութեան նպաստին որ ս եւ է կողմով չափազանց յառաջդիմասէրը մտքի ու ճաշակի ինքնամշակութեան, սակայն միշտ այլամերժ

ուշագրութիւն մը, տեսակ մը մեքենականութիւն կրնայ հարկադրել — ամենօրեայ վաստակը, կ'ըսեմ, պէտք չէ որ արդիլէ լայն ու անշահախնդիր հետաքրքրութիւնները, արդիլէ ինչ որ ճշմարիտ կեանքն ու ազնուագոյն սնունդն է մարդուն — նկատողութիւնը ճշմարտութեան ու անոր աճումը մեր մտքին մէջ, նկատողութիւնը գեղեցկին ու անոր հետաքրքրութիւնը մեր հոգւոյն մէջ: — Սրտի մարդեր պիտի ըլլաք, ս՛հ, փափուկ սրտի մարդեր, ո՛չ այն փափուկութեամբ որով երկնոտ փափկասուն երիտասարդը կը խրտչի դժուարութիւններէն, կը դժարի գործել արուեստը՝ ծանր գտնելով գործին, կամ մրոտ՝ գործարանը, եւ որ պժգայ աղքատէն անոր ցնցոտիներուն տգեղութեանն համար. ո՛չ, այլ այն փափուկութեամբ որ արի հոգիներուն յատուկ է, որ արիութեան կցուած բարութեան ծնունդն է, եւ որ ծաղիկը փետելու անկարող՝ կրնայ լծորդուիլ երկաթը ծեծելու զօրութեան, ու չպիտի արդիլէ զձեզ ձեր Ֆիզիքական մորդանքներուն շարունակման ու կեանքի չարքաշութիւններուն մէջ փնտուելէ մարմնոյ կորովին պահպանումն ու աճումը, կարեւոր պայման ու սատար, որպէս գիտէք, հոգւոյ ուժին եւ առողջութեան. — փափուկ ըլլալ չվիրաւորելու համար հոգիները, զգալու համար զգայնութիւնը ուրիշներուն ու յարգելու համար զայն, գութին ու սիրոյն աղուորութիւնը զգալու համար, հէք՝ տկար՝ խոնարհ՝ հոգիներուն ետը զգալ ու փայփայել կարենալու համար, — ամթղած ըլլալ կարենալու համար ու պատուոյ զգացման նրբութեանց այնքան իր մէջ որքան ուրիշներուն մէջ ընդունակ ու զգայուն ըլլալ կարենալու համար, — կեանքին, անոր պայ-

քարներուն, պարկեշտ ոգորումներուն բանաստեղծութիւնն ու գեղեցկութիւնն զգալու համար, բանաստեղծութիւնը կնոջ ու մանուկին, ինչպէս հեղիկ թռչունին ու ցածուն տունկին, ու խնայելու համար ցաւը աշխարհին մէջ, ցաւը արեւին տակ, խնայելու անգութ սրտաբեկումները, անօգուտ անիմաստ խաթարումները, քիչ մ'աւելի ուրախութիւն ու երանութեան երեւոյթ դնելու համար այս աշխարհին մէջ որ յաճախ, ու շատերու համար, այնքան լի է տրամութեամբ:

Տեսէք ինչ կ'ըսէ մեծ բանաստեղծը, Վերթուհիւհօ. «Ceux dont le coeur est bon, ceux dont les jours sont pleins, ceux-là vivent, Seigneur; les autres, je les plains.» («Նորա ոյց բարի է սիրտը, նորա ոյց լի են օրերը, նորա կ'ապրին, Տէր. իսկ միւսները, կ'ցաւիմ անոնց վրայ:») — Ինչ գեղեցիկ են այս խօսքերը, ինչպէս գեղեցիկ կը համառօտեն կեանքին իմաստասիրութիւնը, կեանքին բարոյականը: Անոնք կ'ապրին որոց սիրտը բարի է, ու նախ որովհետեւ անոնք կ'ապրեցնեն, անոնք կը խնայեն ու կ'աճեցնեն կեանքը, անոնք կը պահեցնեն չարիքն ու կը յաւելուն բարիքը, անոնք կը ծաւալեն սէրն ու սիրոյն արգասիքներգաշնակութիւնը, «հաճութիւնն ի մարդիկ», ու խաղաղութիւնն ու երջանկութիւնը, բարեսիրտները: Արդէն բարութեան մէջ է՞ դադարնիքն ամէն բարութեանց, ամէն բարերար ստեղծագործութեանց, ամէն ճշմարտապէս քաղաքակրթիչ յառաջդիմութեան, ամէն ճշմարտապէս օգտակար գտիչ հանձարոյ: Ի նման է կը յառաջանան զոհողութիւնը, անձնուէր ծառայութիւնը, մարդասիրականգործք եւ հաստատութիւնը, այնու կ'երագի

մտաց ճիգը ու գեղեցկագոյն ու բեղմնաւորագոյն ներշնչումներուն կը հանդիպի: «Մեծ մտածումները սրտէն կուգան», ինչպէս կ'ըսէր Վոյնարկ, ու մեծ մտածումներ կարեւոր են՝ գեղեցիկ ու բարերար արտագրութեան ամէն կարգերուն մէջ՝ որպէս զի հրաշակերտք ծնանին: Ուրեմն իրաւամբ կը յարէ բանաստեղծը «նորա որոց լի են աւուրք», վասն զի բարութիւնը բեղմնաւոր է, շնիչ՝ օգտաւէտ՝ կեցուցիչ գործերով բեղմնաւոր, որք կը լեցունեն, սիրելի եւ օրհնելի կ'ընծայեն բարեսիրտ մարդոյն օրերը, ճշմարտապէս կ'ապրեցնեն զայն, — վասն զի չկայ բան մը այնքան ապրելու զգացումը տուող որքան պատճառ կամ սատար զգալ ինքզինք ուրիշներու կեանքին, ուրիշներու զարգացման, երջանկութեան. «Նորա կ'ապրին, Տէր»:

Ճշմարիտ կեանքն է այդ, ազնիւ կեանքը որոյ վրայ կը խօսէինք եւ զոր ապրիլ ձեզ կը փափաքէինք, կեանք այնքան աւելի ընդունակ, ի հարկէ, գեղեցիկ արգեամբք լցուելու որքան զարգացեալ լուսաւոր իմացականութիւն մը կ'ընկերանայ բարի հոգիին ու զայն լուսաւորելով՝ ինքն ալ անկէ կը ներշնչուի, — կարեւոր պայման, հարկ է շեշտել, որպէս զի գիտուն իմացականութիւն մը կատարեալ բարիք մը նկատուի, վասն զի գիտէք որ չենք կրնար կատարեալ իրաւունք տալ Մոկրատին ու Պլատոնին որք գիտութիւնն ու առաքինութիւնը կը նոյնացնէին: Մտքին գիտութեան քով հարկ է որ առանձին զարգանայ սրտին բարութիւնը, ու անոնց միութեամբ պիտի կազմուի բուն բարի կամբք, սկիզբ առաքինութեան ու առաքինի գործոց: Այն ատեն պիտի ունենանք բարի զաւակը՝ ընտանիքին պար-

ծանրն ու յոյսը, բարի ծնողքը՝ ընտանեկան վա-
ռարանին կենդանի հուրը, բարի քաղաքացին՝ էր-
կրին պատիւն ու ոյժը, բարի մարդը՝ մարդկային
ընկերութեան մէջ բարեշրջման աղնուարար ազ-
գակը:

Ազնիւ այդ կեանքը պիտի ըլլայ նաեւ երջանիկ
կեանքը. — ապահովապէս «այո՛», պիտի ըսէինք,
եթէ կատարեալ ստոյիկեաններ ըլլայինք, միայն
մեր կամքէն կախում ունեցածին մէջ, միայն մեր
պարտոց կատարման, միայն մեր խղճին գոհունա-
կութեան, ու մեր գոյացուցած բարեաց տեսիլին
մէջ փնտռելով երջանկութիւնը, ու անխուով մնալով
բոլոր չարիքներուն դէմ որոց մարդ էակը կրնայ
ենթարկուիլ իր կեանքին մէջ: Բայց կարելի է, կա-
րելի է վերացում ընել ցաւին մարդկային բնու-
թենէն. ան, ծնունդ մեր անձնական, համակրական
ու բարձրագոյն բնածին յօժարութեանց, մեր մէջն
իսկ ունի իր խորունկ աղբիւրը, եւ իր ֆիզիքական
կամ բարոյական ձեւին տակ, զգացողութեան ջղա-
ձգումներուն կամ զգացման սրտակիզումներուն մէջ
հարկաւորապէս ի յայտ կուգայ աւելի կամ նուազ
ուժգին, աւելի կամ նուազ արցունքոտ, գալարելով
աղիքը, խոցտելով գանկին մէջ, մեր նիւթական ու
հոգեկան էութիւնը ցնցելով, երբ՝ բնասոսական
կամ բարոյական — համակրական կեանքի պայ-
մաններու բերմամբ՝ մեր բնական պէտքերէն ու յօ-
ժարութիւններէն միոյն կամ միւսոյն գոհացումն է որ
կը կասի կամ կը դժարի, քաղց մ'է որ չի յազնար,
գործարան մը մեր մարմնոյ կազմածին մէջ որ ան-
կարող կը դառնայ իր պաշտօնը կատարել, սէր մը
մեր սրտին սէրերուն մէջ որ իր առարկան կը կոր-

անցնէ կամ չի գտներ զայն...» Ու ալ անհատին
համար երջանկութիւնը չունի իմաստ. զգայնու-
թիւնը՝ մանաւանդ զարգացեալ հոգիին մէջ՝ որքան
ճարտար էր ուրախութիւնները բազմապատկելու՝
այնքան կը սրի ցաւը նրբացնելու ու զանազանելու,
ու սէրը պատիժ մը կը լինի, ու վաղեմի խինդը մո-
լելիինդ մը կը դառնայ՝ կեանքը թունաւորելու մի-
այն յատուկ:

Ազնիւ այդ կեանքը պիտի ըլլայ նաեւ երջանիկ
կեանքը. — Այս վերջին հարցմանս իբրեւ պատաս-
խան, կը գոհանամ մասնանիշ ընելով՝ ձեզ — եւ
դարձեալ յանձնարարելով ձեզ յուշի կապել զայն
ամուր — Պէրսոյի սա մէկ ուրիշ խօսքը, «L'homme
n'est pas né pour être heureux, mais il est né
pour être un homme à ses risques et périls» —
այն է՝ «Մարդը չէ ծնած երջանիկ ըլլալու համար,
այլ ծնած է մարդ մ'ըլլալու համար՝ հետեւանացն
յանձնառութեամբ», որով եւ այն վշտակութեանց
որոց անգութ ճակատագիր մը կրնայ նշաւակ ընել
զմարդ:

Մարդ, ճշմարիտ ու ազնիւ կեանքն ապրող
մարդն ըլլալու յաջողութեան հետ, որ ձեզմէ կա-
խում պիտի ունենայ եւ որու համար հարկաւոր
նախապատրաստութիւնը եղաւ դաստիարակու-
թիւնը ձեզ համար, մաղթելով ձեզ եւ բախտին
բոլոր կարելի յաջողութիւնները, անոր յարատեւ
ժպիտը ձեր ճակտուն վրայ, անոր մշտափութիթ ծա-
ղիկները ձեր քայլերուն տակ, ու շնորհաւորելով

1 Գաղիերէն լեզուով յառաջ բերուած երեք վկայու-
թիւնները, վայելագոյն գրուած, ի մէջ այլ գեղագրական աշ-
խատութեանց, ջրջանակուած, կախուած էին հանդիսասրահին
մէջ:

զձեզ ջերմագին ձեր կրթական փայլուն յաջողութիւններուն ու պսակաւորի վկայականներուն համար, կ'ըսեմ՝ ձեզ, յանուն իմ եւ բոլոր ձեր Ուսուցչաց, «երթայք բարեաւ», եւ թող Ամենապատիւ Ս. Պատրիարք Հայրն,¹ յանուն Ազգին եւ Եկեղեցոյն, ընդունի զձեզ իր բազուկներուն մէջ ու օրհնէ նոր կեանքը ուր կ'երթաք ապրիլ այսուհետեւ:

(Բիւշնիքի, Թ. 1464)

¹ Ամեն. Օրմանեան Սրբազան կը նախադասէր դպրոցական հանդիսին:

Բ.

ՀԱՆԿԻՍԱԿԱՆ ԽՕՍՔԵՐ

1. ԿԱՍՏԻԱՐԱԿԻՆ ՎԱՐՉՔԸ

(Տնօրէնին անուան տօնակամընթեան առթիւ առ աշակերտս)

1889

զնիւ եւ սիրելի աշակերտներս, ջմայլանօք եւ փղձկեալ սրտիւ ունկն գրի այն խօսից որովք դուք՝ այլ եւ այլ դասարանաց աշակերտք՝ ձեր ընտրած թարգմանին բերնով յայտնեցիք ինձ՝ անուանս տօնին առթիւ՝

ձեր սէրն ու երախտագիտութիւնն առ իս: Ընորհակալութեամբ կ'ընդունիմ այս գեղահիւս փունջն ալ ահա՝ որ բանաստեղծական խորհրդանշանն է ձեր նորաբողբոջ հոգիներուն որք միահամուռ կը նուիրեն ինձ իւրեանց ազնիւ զգացմանց զմայլարար

բոյնն ու թոյր, եւ Էֆէլեան աշտարակին այս ման-
րանկարն՝ զոր կը նկատեմ իրը ձեր մատաղ իմացա-
կանութեանց գիտասէր լուսաբաղձիկ ըզձանաց
վկայն, որպէս նոյն ինքն այն աշտարակն կը կանգնի
Տակայ կոթող մարդկային գիտութեան եւ այն ան-
զուսպ ձգտման որով մարդն կը ճգնի յար ի վեր
ամբառնալ, միշտ բարձրանալ եւ տակաւ մերձենալ
Ճշմարտին բացարձակ աղբիւր՝ Գերագոյն էին:

Ամի ամի այս սրահը ձեր սիրագեղգեղ դայ-
լայններով կուգաք դիւթական վայր մը դարձնել,
տաճար մ'երկնային ուր հրեշտակք կը նուագեն
ալէլուներ, երկին մ'ուր հոյլ հոյլ աստղունք կը
փայլիլին սիրանշոյլ շողեր արձկելով. եւ այդ եր-
կնային տաճարին մէջ կ'զգամ ինքզինքս, ու առ իս
կ'ուղղին ամէն այս բանք համակրանաց, ու իմ վե-
րայ կուգան կեդրոնանալ ճաճանչներն նորափայլ
այս աստեղց:

Ո՛հ, սիրեցեալ սանունք իմ, թոյլ տուք որ ես
ալ իմ կարգիս շնորհակալ լինիմ ձեզ բոլոր այն
երջանկութեանն համար զոր վայելել ինձ կուտաք,
բոլոր այն հոգեկան անպատում հեշտութեանն հա-
մար որով կ'ողողէք իմ սիրտս, այն անգնահատելի
վարձատրութեանն համար զոր կը գտնեմ ես ի ձեզ՝
փոխարէն սիրոյն որով կը սիրեմ զձեզ եւ որով կը
տքնիմ անձնուէր ձեր բարոյական ու մտաւորական
զարգացման գործոյն: Եւ այսօր չէ միայն որ վայե-
լել կուտաք ինձ այդ երջանկութիւնն, այդ հեշ-
տութիւնն ու այդ վարձքն, այլ ամէն օր: Գիտէք
արդեօք թէ երբ դուք երախտապարտ կը դաւա-
նիք զձեզ ինձ՝ որքան եւ ես պարտաւոր եմ ձեզ,
որչա՞նի յանգէտս ձեր եւ դուք ձեր բարեբար եւ

վարձատրիչ աղղեցութիւնն ունիք ձեր դաստիա-
րակին կենաց վրայ:

Սէրը՝ որով դուք կը սիրէք զես՝ քաղցրա-
դոյն վայելքն է զօր կարենամ ես ակնկալել փո-
խարէն իմ վաստակոց: Այ՞ բան մը յաշխարհի որ
առաւել վարձատրէ վաստակաւոր հոգին քան սէրն
անոնց որոց համար նա կը տքնի. համբաւոյ, գո-
վեստից ու ոսկւոյ վարձատրութիւնք ոչինչ են
սիրոյն քով, զի նա որ կ'անձնուիրի ուրիշին բար-
ւոյն՝ կը սիրէ, եւ սէրը միայն է սիրոյ արժանաւոր
փոխարինութիւն: Եւ արդէն երկու բան կայ որք
կրնան արժէք մ'ընծայել կենաց. մին այլոց՝ իւր
նմանեաց օգտակար ըլլալու պարտականութիւնն է,
եւ միւսը՝ վայելելն է սէրն անոնց որոց մարդ կը
ծառայէ: Երբ որ կատարէ մին ու վայելէ միւսը՝
կրնայ ըսել թէ կ'ապրի, եւ ապրելու յոժը կը նո-
րոգի ցանգ ի նմա: Կը ջանամ ես իմովսանն կա-
տարել պարտականութիւնը, եւ դուք ձեր սիրոյն
վայելքն ինձ նուիրելով՝ կենաց անհրաժեշտ զօ-
րութիւնն ինձ կը հայթայթէք:

Գասատուաց համար կ'ըսեն թէ միշտ մա-
նուկներու՝ պատանիներու հետ ապրելով՝ տղու
բարք կ'ստանան եւ ինքեանք, եւ աշխարհի եւ
շուկայի մարդիկ այս մտածումով տեսակ մ'արհա-
մարհանք ունին անոնց համար: Խեղճեր նոքա որք
այսպէս կը խորհին: Հոգիներու հետ ապրիլ եւ
հոգիներու վրայ գործել աշխատիլ աւելի լաւ եւ
ազնիւ է թէ կերպասներու դեզեր տեղափոխել
ամէն օր, մետաղի կոյտ մը խառնել օրն ի բուն, փայ-
տով՝ քարով՝ երկաթով՝ կաշիով զբաղել զօր-
հանապաղ: Ըսի օր մ'իրենց. «Եթէ տղու հետ

զբաղողն տղայամիտ է, ապա մետաղի հետ զբաղողն մի եւ նոյն իրաւամբ մետաղամիտ է, փայտի հետ զբաղողն՝ փայտամիտ, քարի հետ զբաղողն քարամիտ, եւն: «Ո՛հ, չգիտեն նոքա բոլոր այն բանաստեղծութիւնն որ կայ այս դպրոցական աշխարհին մէջ, ուր ամէն ինչ կը բուրէ թարմութիւն, անմեղութիւն, ուր ամէն ինչ աշխոյժ՝ կայտիլով՝ ոգեւորութիւն՝ անկեղծութիւն ու կեանք է նորարծարծ: Եւ երանի՛ անոր որ ցվերջ բան մը կը պահէ յինքեան մանկային անմեղութենէն ու անկեղծութենէն...: Ըսած եմ ուրեք, «Ուսուցիչը մշտատեւ դարուն մ'ունի իր առջեւ»: Այո՛, անոր աչերը կենաց արշալոյսը կը տեսնեն միշտ, նա մարդկային սեռին նորաբոյս ծաղկունքն ունի հանապաղ իւր շուրջ, եւ մատաղ հոգիներու փթթման խորհրդաւոր տեսիլը ցանգ իւր առաջ: Աստի՛ իւր հոգին կը պահէ երկարատեւ թարմութիւն մը, եւ մինչ կնճիւք արդէն ահօսեր են իւր ճակատն՝ նա յաճախ դեռ երիտասարդ կ'ըգայ սիրտն յինքեան: Չէ՛, դաստիարակին տաժանագին կենաց երկնային կողմն է այս՝ զոր այլոց հետ եւ ես ձեզ կը պարտիմ, սիրելի՛ աշակերտներս:

Յետոյ, տեսէ՛ք, մարդկութեան հորիզոնը մթին է յաճախ. մարդ այդ մթութեան մէջ շատ անգամ կը կորուսնէ իւր հաւատն ու յոյսը: Բայց պատանութիւնը կենսաբարբառ զուարթ բոյնն է որ կախուած կը տեսնուի երեզլի մը լոռուտ քարաժայռին ծայրէն. տխրամած հողաբլրոյն վրայ ծլող ծաղիկն է պայծառ՝ արեւուն հօւր նշոյններուն դարձուցած իր բաժակը ոսկի: Ուսուցիչք, որք մատաղ սերունդները իրենց ձեռաց մէջ կը կերտեն, իբր

հեռաւոր սպիտակ հորիզոններու կը յառին անոնց յուսափաղի ճակատներուն ու կը թուին նշմարել լաւագոյն ու երջանկագոյն մարդկութեան հեռապատկերներ, որոց ցոլմունք ներկայի դէմքը կը լուսագեղեն, իրենց սրտերը յուսով ու հաւատով զեղուն կը պահեն եւ գործելու արիութիւնը կը յաւելուն հոն: Առանց ձեր՝ գուցէ մենք ալ այլոց պէս, բաղմաց պէս, կործանէինք վհատութեան ու անգործութեան մէջ: Գպրոցը յուսոյ ծաղկանց պարտեղն է. երջանիկ եմք մեք մշակելով զանոնք, ուղեկցելով մեր քրտամբք, եւ ի տես անոնց ու ի բոյր նոցին մոռնալով տատասկներն որովք կը քստմնի յաճախ ուղին մեր ոտքերուն տակ: Ահայ կը կոչեմ պատկառելի Մամուրեան էֆէնտին, մեծ դաստիարակ — գրագէտ, որոյ ներկայութիւն՝ կը պատուէ զայս հանդէս, որ սերունդներ կրթած է եւ որ ապահովապէս կրթական պաշտօնին կը պարտի այն անվհատ ոգին որով ցայսօր պատնէշին վրայ կանգուն՝ կը մարտնչի Ազգին բարոյական ու մտաւորական յառաջդիմութեանն համար:

Ո՛չ միայն իւր արդի կենացն համար ձեր դաստիարակը յոյս կը քաղէ ձեզմէ, այլ եւ ի ձեզ կը գտնէ յետ այս կենաց ապրելու յոյսն ալ իրեն: Անմահ մնալ, չմեռնիլ, չմոռցուիլ բոլորովին, այս է մարդկային էակին ազնուագոյն փառասիրութիւնը: Ի՞նչ կ'արժեն ամաց երկարաձիգ շարք՝ թէ մարդ ապրողներու կարգէն պիտի ջնջուի հուսկ ապա, անունն ալ անյիշատակ կորսուելով մոռա-

1 Մատթէոս Էֆ. Մամուրեան իւր զատակը, Վահէն, որ աւանդ այնքան վաղ պիտի մեռնէր, նոյն տարին անձամբ մեր դպրոցն աշակերտութեան բերած բլաւով՝ իբրեւ հեւր կը գտնուէր մեր քով:

ցութեան վճին մէջ: Բայց ինչպէս յետ մահուն կարենալ շարունակել ապրիլ երկրի վրայ, մարդկութեան մէջ. ինչպէս. — իւր գործոց, իւր արդեանց մէջ մանաւանդ: Ի ձեզ ապա մանաւանդ, որ իւր մտաց ու հոգւոյն ծնունդքն էք, ներելի է ձեր դաստիարակին յուսալ յարատեւ գործել իւր անունն ու յիշատակը, երբ դուք իւր սկզբունքներն՝ զոր քարոզեց ձեզ՝ իւրացներով աւանդէք ձեր կարգին այլոց, երբ ձեր գործոց մէջ կենդանացնէք այն օգին որով զձեզ հրահանգեց, երբ ըյսը՝ զոր տուաւ ձեզ՝ ցոլացներով ձեր վրայ սիրուէք ձեր շուրջը ձեր կարգին, սիրուէք հեռուները ժամանակին ու միջոցին մէջ, ու փոխանցէք այլոց, եւ այսպէս իւր հոգւոյն արձագանգն երթալով սերունդէ ի սերունդ՝ ի միասին տանի իւր բարոյական ներգործութիւնն ու յաւերժացնէ զայն բարոյական աշխարհին մէջ:

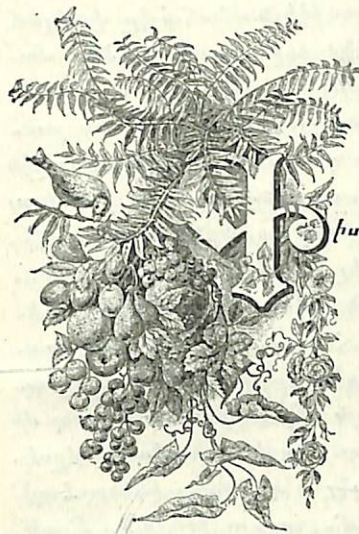
Ար տեսնէք, Ազնիւ Սանունք իմ, թէ ինչեր կը պարտիմ ձեզ եւ ինչեր կ'ակնկալեմ ձեզմէ: Ախաթիթիթ զարգացում ու երկա՛ր արգասաւորում ձեր հոգիներուն, որ միշտ ձեր ծաղկանց բուրում ձեզ սիրողներուն ըլլայ կնդրկահոտ ձօն մը հոգեւտուն, ու ձեր պտուղներ հասուն՝ անոնց սուրբ ակրնկալեաց տան քաղցր իրացում:

2. Ժ Ա Մ Ա Ն Ա Կ Ը

1891

(ՆՈՅՆ ԱՌԹԻԻ)

Իտէք, Սանունք իմ սիրեցեալք, որքան գեղեցիկ է առաւօտեան պահը գարնան եղանակին: Մեղմ ըյս մը կ'երերայ մթնոլորտի շամանդաներուն մէջ. ամէն ինչ թարմութիւն, նոր իմն կենդա-

նութիւն կը բուրէ, նուրբ մշուշի շղարշեայ կապոյտ քօղ մը կը ծածկէ բնութիւնը, որպէս արցունք մանկան արտեւանանց ծայրը՝ ցօղկ կաթիլք մէն մի տերեւի ծայրը կը դողդղան. քնքոյշ ձայներ, փափկիկ դայլայլք կենաց զարթումը կը ծանուցանեն, եւ շունչք ծաղկանց հեշտ բուրմամբ մը կ'օծեն

զայերս. — պահճ քաղցր, պահճ խորհրդաւոր, — քաղցր ու խորհրդաւոր՝ զի աւետեաց ժամ մ'է, զի այն ժամն է ուր մութին լոյսը կը յաջորդէ, ուր մահատիպ քնոյն կը յաջորդէ շարժուն ու գործօն կեանքն: — Որչափ քաղցր է յայնժամ ճեմել այդ ցողազարդ գալարեաց վրայ, դիտել այդ ծիրաննփայլ հորիզոնն, շնչել այդ օդոյ քաղցրահոտ նուրբ շամանդաղներն, լսել նորազարթոյց բնութեան առաջին երգերն հեղիկ, եւ սրտատրոփ սպասել արեւու վսեմ ծագումին:

Այդպիսի քաղցրութիւն մ'ահա՛ կը վայելեմ՝ այժմ ձեր մէջ, ի ձէնջ շրջապատեալ, ձեր մատաղ իմացականութեանց հեղանջոյլ ճառագայթներով ողողեալ, ձեր ծաղկափթիթ հոգեաց բուրումներով օծեալ, ձեր դեռախօս շրթանց առաջին երգերուն ի լուր, ո՞վ դուք որոց ճակատներուն վրայ կենաց արշալոյսը իւր վարդ գոյներն է ցաներ: Ո՛չ, քան զայդ յոյժ առաւել են իմ վայելք. — բնութեան այցելուին ու բնութեան էից մէջ չկայ գիտակից ներքին կապ մը հոգւոյ, եւ ինքը հանդիսատես մ'է բնութեան շքեղ հարսանեաց, այլ ոչ առարկայ. իսկ իմ եւ այս ձեր գարնան մէջ կապ մը կայ սերտ սրտագին, ու ծաղկին բաժակը կ'ըսէ. «Քու երկինքէդ անկան յիս այս ցօղք կենսաւէտք. առ իմ նախկին բուրում.» — ու թռչունը կ'ըսէ. «Քու շրթներէդ ուսայ երգել, առ իմ երգ նախկին.» — ու արշալոյսը կ'ըսէ. «Դու բացիր իմ բիբեր լուսափառի. քեզ իմ շող անդրանիկ:» — Եւ յետոյ, իմացական է այս գարուն, գարուն հոգիներու, քանի՛ վեհագոյն, եւ արեւը՝ որոյ ծագման աւետիսը կը կարդանք ձեր աչաց մէջ որք ար-

դէն իսկ կ'սկսին լցուիլ խոհիւք՝ արփին է զարգացուն բանականութեան:

Քաղցր ինձ այս օր հանդիսական զոր կը բերէ մեզ ամէն ամ, — այլ եւ ամէն ամ փոփոխելով եւ աճեցնելով հաճոյքն անպատում. — օրը նոյն, սրահը նոյն, առարկայն նոյն, այլ յարափոփոխ այս հոյլ սիրուն: Ահա՛ ո՛չ եւս են աստ ճակատք որք կը փայլէին աստ անցեալ ամ. ահա՛ ճակատք որք վերջին անգամ կը փայլին այս ուսանողներու համաստեղութեան մէջ, այլ եւ նոր բիբեր կը կայծկլտին անդ, — նոր ծաղկունք են ծաղկեր այս դարաստանի մէջ, — նոր շողեր վառեր այս երկինքի մէջ: Քանի՛ դէմքեր երեւցան այս տարեկան հանդիսի մէջ տասնեւհինգ ամերէ հետէ որ հիմնուած է այս հաստատութիւն, քանի՛ք մեկնեցան հետ զհետէ ու քանի՛նք յաջորդեցին անոնց: Բայց այս իսկ է որ այս հանդիսի յուզել հանգամանքը կը յաւելու: Որպէս ձեր նախորդք, եւ դուք, Աւագ իմ Սանունք, վերջին նուագ խմբովին կը ժողովէք այսօր ձեր տնօրէնին շուրջը, ու գալ տարի ո՞ գիտէ ուր պիտի լինիք, արդէն իւրաքանչիւրդ տարբեր կլիմայէ մեկնած թռչուն եւ եկած հաւաքուած լուսոյ եւ գիտութեան այս բոյնին մէջ: Իսկ դուք, նորեկ իմ աշակերտք, գիտէի՞ թէ այն վայրերուն մէջ ուստի եկաք՝ կը պատրաստուէիք ինձ դուք նոր զաւակներ իմ մտաց որ պիտի գայիք այս ամ ձեր սուրբ հոգիներուն իղձն ու տենչը խառնել սօնական այս մաղթանաց: Ուրախ իմ նորոց համար որք կը հասնին, իսկ թէ եւ պահ մը տրտմութեան ամպ ածէ ճակտիս մտածութիւնն թէ խումբ մ'ի ձէնջ պիտի մեկնի աստի ընդհուպ եւ ինձ չարուի գուցէ

բնաւ այլ եւս տեսնել իրենց դէմքեր, բայց շուտ կը մխիթարուիմ, մանաւանդ թէ կ'ուրախանամ, մտածելով թէ ամենուրեք ուր երթան, եւ ցորչափ ապրին, իրենց մտածութիւն պիտի դառնայ՝ երբ տարիներու հորովումը վերադարձնէ զայս օր՝ դէպ յայս յարկն խանդաղատանօք, — եթէ չլինիմ իսկ ես այլ եւս յայս աշխարհէ, — նա մտածելով եւս թէ եթէ կը մեկնին ի մէնջ՝ այլուր ճառագայթելու համար է, թէ եթէ կը պահսին՝ մեր ուսանողաց դասէն մեր ուսումնաւարտից թուոյն վրայ յաւելնալու համար է, թէ եթէ ոչ եւս մասն են այս գարունին՝ հունձք եւ պտուղ ըլլալու համար է, — վասն զի ոչ միայն մշտանորոգ գարուն մ'ուսնինք մեր առջեւ զուարթարար յուսածաղիկ, այլ եւ մեր շուրջ ամառ մը պտղալից ոսկեհունձ, արգիւնք այս գարնան, որ կ'երթայ աճելով տարածուելով, եւ մինչ մէկ կողմէն ծաղիկը կը հոտոտենք, միւս կողմէ հասուն միրգը կը զօռոտէ մեր աչքեր, ու համն ու հոտ կ'ըմայլեն բազմաց հետ եւ զմեզ: Ահա՛ այսպէս այս տարեկան հանգէս նոր է ամէն ամ եւ նորանոր յուզիւք կը յուզէ միտքս ու սիրտս:

Կը յուզուիմ մանաւանդ տեսնելով անկեղծութիւնը ձեր սիրոյն, ձեր ճշմարտապէս օրդիական գորովն, որով այս տունն իբրեւ երկրորդ ընտանեկան յարկ մը կը համարիք ձեզ, զիս ու Տիկինն իբրեւ երկրորդ ծնողք եւ Մաննիկն ու Օննիկը՝ ձեզ քոյր եւ եղբայր: Չեր այս անկեղծ եւ ազնիւ սէր ամէն օր կը փայլի ձեր վարմանց մէջ, բայց այս առթիւ ուղած էք առ Մաննիկ նուիրեալ այս յիշատակը խորհրդանշան մ'ընել անոր: Շնոր-

հակա՛լ եմ ձեզ, ձեր նուէրը, ձեր սիրոյն առհաւատչեայ, թանկագին է, Մաննիկ պիտի պահէ գուրգուրանօք իւր եղբարց այդ յիշատակ, եւ երբ աւելի մեծնալով գիտութեամբ զայն գործածէ՝ ամէն մի ժամ պիտի յիշէ այս օրը եւ խորհի ձեր վրայ: — Բայց, ինք կամ մենք, պէտք պիտի ունենանք յուշարար յիշատակի խորհելու համար ձեր վրայ՝ երբ մեկնած իսկ ըլլաք այս յարկէ: Այս շքեղ փունջն ծաղիկը պիտի թառամի, բայց ձեր յուշ, ձեր անուանք անթառամ պիտի բուրեն ի մեզ, եւ թէ եւ կենայ այս ժամացոյց, ցորչափ արեան կոհակը մեր երակաց մէջ տեւողութիւնը չափէ, մեք ի մէն մի զարկ մեր բազկերակին պիտի խորհիմք ի ձեզ, զձեզ յիշեմք սիրով, անսպառ գորովով: — Մանաւանդ թէ, վստահ եմ, պիտի բռնաբարէք դուք ձեր գործոց յիշատակարանօք մեր ուշը, եւ ոչ միայն մեր՝ այլ եւ այլոց բազմաց, երբ այս հաստատութեան մէջ շքեղ մրցանակներէ եւ վկայականէ յետոյ՝ աշխարհի մէջ, յապագային, պարզէք տակաւ ազնիւ ու վեհ գործունէութիւն մը, փայլէք արդեամբք եւ փառօք, հանէք համբաւ մեծահոգի ու մեծագործ մարդու, սաւանիք իբրեւ արծիւ, շողաք իբրեւ արեւ, տաքցնէք իբրեւ կեանք, լուսաւորէք իբրեւ ճշմարտութիւն, կանգնէք իբրեւ սէր, շարժէք իբրեւ յառաջդիմութիւն: — Եւ ես հաճութեամբ եւ հպարտութեամբ պիտի կանգ առնում ձեր գաղափարին վրայ՝ տեսնելով ի ձեզ մեր մաշած ոյժերը փոխակերպեալ ի նոր աշխոյժ, եւ ի տեսիլ արդեանց մեր ձգանց՝ սիրովուելու եւ ըսելու համար «Այո՛, ապրեցանք»:

Ի՞նչ բան առիթ է սիրոյն որ կը կապէ զմեզ, անմոռաց այն յիշատակին զոր պիտի թողուք ի մեզ եւ պիտի տանիք զմէնջ. — այն մի քանի ամերն զորս անցուցած էք կամ պիտի անցունէք ուսման այս տաճարին մէջ, — այլ ամեր քան զամենայն սիրելի, քան զամենայն թանկագին, — կենաց առաւօտի խնկաւէտ պահը, պահն այն ուր հոգին կը զարթնու, ուր իմացականութիւնը իւր թռիչք կ'առնու, վճռական այն ամեր ուր անհատին ապագայն կ'որոշուի իւր բարոյական արժանեաց ու նկարագրին հիմնական տարերց հետ: — Բայց անհրաժեշտ պայման է անտարակոյս որ այդ ամեր անցնին աստ՝ նուիրուած ուսումնասէր վաստակոց, անխոնջ աշխատութեան. ո՞չ ապաքէն այս իսկ կը կազմէ այն կապն որ կը զօգէ յիրեար դաստիարակին ու դաստիարակելոյն հոգիքն: Երբ դաստիարակէն բղխած հրահանգը չիւրացնէր ուսանողն, չիք ներքին հոգեկան կապակցութիւն նոցա մէջ. հայրը կեանք կ'ածանցէ որդւոյն, եւ դաստիարակը բարոյական կեանք մ'աշակերտին, այլ հարկ է որ բարոյական այդ կեանք ածանցի իրապէս: Ապա որքան կարեւոր է որ դպրոցական յարկին տակ անցուցուած ժամանակին յարգը ճանչցըրի եւ օգտիւ գործածուի այն, — ապա թէ ոչ կրնայ նմանիլ աշակերտն այն ծաղկանց որք կը փայլին մի պահ, այլ կը թօթափին ընդհուպ՝ առանց անցնելու ամառան, առանց պտուղ լինելու: Այն աշակերտն անտարակոյս առաւել կը սիրէ ու կը սիրուի՝ որ կը սիրէ ուսուցչէն աւանդեալ ուսումը. նորա մանաւանդ պիտի պահեն յինքեանս փոխադարձաբար երկարագոյն ու քաղցրագոյն յի-

շատակ, զի նորա կատարեալ կերպով սիրեցին զիրար:

Չեր խորհրդաւոր պարգեւով, այս ժամացուցով զոր կը նուիրէք Մաննիկին, կը խորհիմ թէ դուք կ'ուզէք յայտնել ձեր բարձր ըմբռնումը ժամանակին կարեւորութեան, նա մանաւանդ տղայութեան ու պատանութեան հասակին մէջ: Ժամացոյցը խորհրդանշանն է ժամանակին. նորա նման յուշիկ յուշիկ կը քայլէ, այլ կը քայլէ միշտ առանց մեղ սպասելու, եւ ահա՛ կը սահին վայրկեանք, կը սահին ժամք, կը բոլորին աւուրք, ամիսք եւ ամբ: Ժամացոյցը արթուն եւ ժիր դորմիսք եւ ամբ: Ժամացոյցը արթուն եւ ժիր դործունէութեան խրատտու մ'է, — յարատեւութեան ալ օրինակ մը: Զայդ նուիրելով՝ կը խորհիմ թէ անշուշտ կ'ուզէք դաս մը տալ ձեր փոքրիկ քրոջ. — ապա եւ որքան եւ դուք կը գնահատէք ու կը հասկնաք այն դասը զոր կուտայ ձեզ յամեն երկվայրկեան ժամացուցին դէ-պ-տ-ը:

Մեր կեանքը, ազնիւ Պարոններ, կը կազմուի ժամանակի այս փոքրիկ մասերէն, ժամերէն, վայրկեաններէն, որպէս գետը ջրոյ կաթիլներէ. երբ անտարբեր եմք վայրկեանին, անտարբեր եմք ժամուն, եւ ժամք ընդունայն վատնուելով՝ ընդունայն ու թափուր կը լինի մեր կեանքն ալ: Մարդուն կեանքը, որ հասակի մէջ ալ լինի, իւր անցեալն է, ապագայն դեռ չկայ, անստոյգ է միշտ. անցեալը մերն է ու այն մերն է մանաւանդ. անցեալը, ո՞չ չէ կորսուած ոչնչութեան անդնդին մէջ. իրարու վրայ դիզուած այն օրեր մեր էութիւնը կը կազմեն, եւ ըստ այսմ մեր ուրախութիւնը կամ տրտմութիւնը, մեր պատիւը կամ ամօթը, մեր խայթը

խղճի կամ գոհունակութիւնը, մեր փառաց պսակը կամ արատը մեր ճակտին: Ո՛հ, գողացէք վայրկեաններուն վրայ: Ի՞նչ կը տօնէք աստ. — նոր օր մը, նոր շրջան մ'աւուրց որ կ'սկսի. ո՛չ, ո՛վ կ'պահօզէ. — այլ անցեալ մը որ քիչ շատ օգտակար կերպով անցած է եւ որոյ օգուտներն զգալի են եղած եւ ձեզ:

Չեղ կը մաղթեմ ես երկարաձիգ շարքեր ամաց, կը մաղթեմ որ ձեր կենաց արեւը՝ եղանակէ յեղանակ՝ կատարէ, անքօղ յամպոց, զիւր շրջան, — այլ ձեր ձեռքն է ապրիլ ճշմարիտ կեանքով: Չեր դաստիարակք կը նպաստեն այնմ, եւ երջանիկ են զի տրուած է իրենց այդ նախախնամական ազգեցութիւն բարոյական կեանքերու վրայ, — բայց Կուր մանաւանդ այդ ազգեցութիւնն ալ պիտի կրնաք արդիւնաւոր գործել: — Ըրէք այնպէս, եւ վստահեմ թէ պիտի ընէք, ու կ'ընէք արդէն, ըրէք ամէնքդ ալ այնպէս որ անցեալը ձեր ետեւ տակաւ զիզուի արդիւնալից ու շքեղ, ըրէք որ մէն մի ամ որ հնչէ ձեր կենաց ժամացուցին վրայ՝ գտնէ զձեզ աստիճան մ'ալ վեր բարձրացած բարոյական արժանաւորութեան սանդուղին վրայ, ըրէք այնպէս որ ձեր մէն մի օր ծաղիկ մ'ըլլայ անբիծ ու անթառամ՝ կազմելու պսակ մը զոր հպարտութեամբ կրէ յապագային ձեր գլուխ, եւ զի երբ տարիներու շրջանը բերէ օրը յորում ծնաք, ամէնքն օրհնեն զայդ օր եւ բերկրին ընդ այն, — բերկրի միշտ, աստ կամ մի այլ աշխարհի մէջ, ձեր դաստիարակը որ զձեզ յոյժ սիրեց:

3. ԳՐՈՒԵՏԵԸՑ ԵՏԻՆ

1894

(ԵՈՅՆ ԱՌԹԻԻ)

ս ամէն սիրազեղ յայտարարութիւնք կը հրճուեցնեն զիս, ո՛չ միայն իբրեւ գոհացում մ'զձեզ սիրող իմ սըրտիս, ո՛չ միայն իբրեւ քաղցր վարձատրութիւն այն ձգանց զորս կը ճըգնիմ հանապազօր ձեզ

համար, այլ եւ, այլ մանաւանդ զի նորանոր վկայութիւններ կուտան ինձ ձեր մտաց ու սրտի հանգամանքներուն վրայ, նորանոր ապացոյցներ խորհելու եւ զգալու մէջ ձեր ստացած կատարելագործմանց, նորանոր յոյս եւ երաշխիք ձեր ապագայ կենաց ազնուութեան եւ արդիւնաւորութեան նկատմամբ:

Երբ կը գրուատէք ձեր դաստիարակին կեանքը որ սահման է գործելով բարին զոր իւր համեստ կարողութիւնը ներած են իրեն գործել, — իմ ուրախութիւնս մի այլ պատճառ ունի քան ձեր համակրանքը վայելելու գիտակցութիւնս: Ես ձեր պերճախօս գնահատմանց ու ներբողներուն ետին մի ուրիշ բան կը տեսնեմ. ո՛չ, անձնասիրութիւնս չէ որ անոնցմէ կը շողորթութուի, վասն զի ուրիշներուն գնահատումէն առաջ կայ իմ ներքին գնահատումս որ գիտէ միւսին ծայրայեղութիւնները ծայրատել. ես անոնց մէջ կը տեսնեմ ձեր այն զգացումը զոր սկսած էք ունենալ՝ թէ այն կեանքն է գնահատելին որ չի սահիր եսամոլ գոհացումներու նուիրուած, այլ որ գիտէ օգուտը բոլոր հոգեւորներուն, ծառայել այլոց, բարին իրագործել յաւելուել իւր շուրջ իւրովստան: Ահա այդ զգացումը, որ ձեր տնօրէնին կենաց վրայ ձեր դատաստանին հիմն է, էպպէս ուրախառիթ է ինձ համար, այնու զի այդ ձեր մէջ բարոյական զգացման աղնուացում մը, ընկերական պարտաւորութեանց ճանաչողութեան սկզբնաւորութիւն մ'ի վեր կը հանէ: Այդ զգացումը, որ երթալով պիտի զօրանայ ձեր մէջ ձեր կրթութեան յառաջդիմութեան հետ, կ'ապահովէ զիս այժմէն որ դուք, ապագային մէջ, ձեր գործունէութեան ազնիւ շարժառիթներէն մին պիտի ընէք ձեր նմանեաց, ձեր միջավայրին, ձեր ազգին, ձեր երկրին օգտակար ըլլալու գովելի իղձը:

Երբ կ'առնուք ներբողել ձեր դաստիարակին աշխատալից կեանքը ու կը թուէք ու կը նկարագրէք արդիւնքներ, ձեր ներբողին մէջ զիս գգուող ու զիս հրճուեցնող բուն կէտը այն է թէ կեանքի

մը մէջ — խնդիրն անձը չէ, այլ սկզբունքը — ձեր փնտռածը արդիւնքն է, արդիւնարար ճգունքն ու աշխատութիւնքն են, եւ թէ, հետեւապէս, արդէն իսկ կ'սկսիք դուրսէն կեանք մ'արդէն դատապարտելի է յաչս ձեր: Արդիւնք չեն կարող տապարտելի է յաչս ձեր: Արդիւնք չեն կարող գոյանալ կամ գոյանալ շարունակուիլ առանց աշխատութեան, առանց յարատեւ ու արի աշխատութեան, առանց իսկ միշտ մրցող ու յառաջդէմ աշխատութեան, — վասն զի թէ չյարատեւէ աշխատողը՝ չկարէ հասնիլ ի կէտ իւր ուղւոյն, ձեռնունայն թափուր կը մնայ յարգեանց, եւ ընդ վայր կը կորսուին իւր առաջին ճիգեր, — թէ չարիանայ ընդդէմ արգելից՝ կը լքանի, ձեռնթափ կը լինի, ու դարձեալ կը վերսկսէ վերջնական արդիւնք, իսկ թէ չունի միշտ յառաջդիմելու, յար կատարելագործուելու տենչը, ասպարիզին մէջ իրեն ընթացակից եղողներուն հետ մրցելու ու զայնս եւ ինքզինքը գլխու ջանքը, կը տկարանայ, իւր կարողութիւնք կը թմրին, կը յետադիմէ, վասն զի, կ'երգէք արդէն,¹

« Կասիլն է երթալ ետ ետ,
 Որ չեներ՝ անկման է մէտ, »

Եւ այն ատեն իւր արդիւնք ալ կը դադրին կամ այլ եւս չեն համապատասխաներ ժամանակին պահանջմանց, կամ ոչ եւս կ'ունենան գնահատելի արժանաւորութիւն: Ես ձեր ճառերուն մէջ կը

¹ Երգ ուսանողաց գերպերեան վարժարանի «Միշտ յառաջ եղբարք, միշտ վեր, եւ այլն»:

տեսնեմ աշխատութեան վրայ բարձր համարում մը, դուք համոզում ցոյց կուտաք թէ արդիւնաւոր կեանքի պայմանները յարատեւ աշխատութիւնն ու յառաջագիմութեան անխոնջ ու անդուլ ճիգն են: Համոզումները գործունէութեան սկզբունքներ են, ապա այդ թանկագին սկզբունքը զոր ունիք, յուսալ կուտաք ինձ, պիտի լինի ձեր կամքին լծակը, ու նախ ուսանողական կեանքին ու ապա աշխարհի մէջ միշտ ձեր կարողութիւնները յառաջնադաս ու արդիւնալից գործունէութեան մէջ պիտի դնէ: Եւ այսպիսի արամադրութիւններ պարզելով ինձ ձեր խօսքեր, չեն բազմապատկեր հաճոյքը զոր ինձ կը պատճառեն:

Երախտագիտութեան վրայ կը խօսիք ինձ. — քաղցր են ինձ այդ խօսքեր: Այլ յայտարարէք թէ ձեր հոգիք չպիտի կորսնցնեն յիշատակը ձեր դաստիարակին, ձեր բարոյական հօրը որ ձեզ փոխանցած պիտի լինի ճշմարիտ կեանքը, եւ այս յարկը յորում ինքն եւ իւր աշխատակիցք պարտած պիտի լինին ձեր հոգիները ճշմարտութեանց հիւթով ու առաքինութեան կաթով, պիտի մնայ յար նկարուած ձեր մտաց մէջ, ձեր բոլոր կեանքին մէջ: Քաղցր են ինձ այդ յայտարարութիւնք, զի ան որ ուրիշին բարին ուղեց ու անոր տքնեցաւ բնական փափաքով մը կը բաղձայ իւր սէրը դրոշմուած գիտնալ անոր սրտին մէջ. — եւ որչափ որ ճշմարիտ է թէ երախտիքը երախտեաց համար պէտք է ընել, եւ ոչ թէ փոխարէն երախտագիտութեան հանգիպելու վստահութեամբ, բայց միշտ ցաւագին տպաւորութիւն մը կը կրէ մարդ երբ ապերախտներու հանդիպի իւր ճամբուն վրայ:

Բայց ես դեռ ուրիշ կողմանէ քաղցրութիւն կը գտնեմ ձեր երախտագիտական արտայայտութեանց ու հաւաստումներուն մէջ: Դաստիարակին հանդէպ երախտագիտութիւնը կ'ենթադրէ դաստիարակութեան դերագոյն բարիքին ըմբռնումը: Երբ երախտեան գերագոյն բարիքին ըմբռնումը: Երբ երախտագարտ կը դաւանիք զձեզ անոնց որք զձեզ կը տապարտ կը դաւանիք զձեզ անոնց որք զձեզ կը կրթեն՝ ապա կը դատէք թէ ինչ ինչպիսին բան է իրեն-իւնը, կ'զգայք այդ կրթութեամբ ձեր մէջ գործուած բարեբար յեղաշրջումը, եւ հետեւապէս կը տածէք ի ձեզ ջերմ փափաք մը իւրացնելու ամբողջապէս դպրոցին տուած այդ բարիքը եւ ձեր կենաց մէջ ալ յար ուսնելու: Ուսման բարիքին ըմբռնումը անոր ծաւալումը տենչալ չէ՞, զի եսամոլներ միայն պիտի ուզէին իրենց սեփականել զայն զոր բարիք կը հաւատան: Դուք ուրեմն, այժմէն այդքան գնահատող ուսման, չպիտի բաւականանաք ստանալով զայն ձեզ համար, այլ եւ ապագային մէջ պիտի ծաւալէք զայն ձեր շուրջն ալ, ձեր բոլոր միջոցներով պիտի ջանաք լոյս սփռել, հոգիներու մութը փարատել, դպրոցներ պահպանել, դպրոց կանգնել, մամուլ հաստատել ու մուրը խրախուսել, կրթական ձեռնարկներու ու հաստատութեանց զորաւիգ ըլլալ, ձեռք կարկառել դաստիարակաց, բարձրացնել անոնց կացուրթիւնը, գիտնոց ու գրագիտաց մեկնասել, մտաւորական ու բարոյական վերածնութեան ուղղակի եւ անուղղակի սատար հանդիսանալ: Ինչ որ արդի եւ անուղղակի սատար հանդիսանալ է ու անյօժար, սերունդը գործելու շատ դանդաղ է ու անյօժար, կրթութեան բուն արժէքին անգիտակ, դուք պիտի ընէք զայն, դուք որ ապագայն պիտի լինիք, դուք որ այնքան բուռն կերպով կ'զգայք դաստիարակին

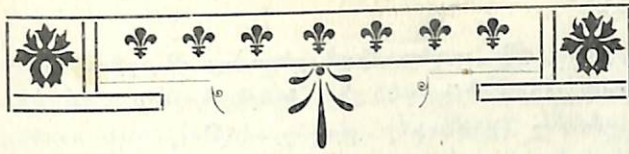
երախտիք: Ու Ազգը ու Ազգին բարոյական վերածնունդը, անոր ճշմարիտ յառաջդիմութիւնը մեծապէս պարտական պիտի մնան ձեզ: Ահա ինչո՞ւ ձեր երախտագիտական արտայայտութիւնք անձնական գոհացումէ մ'աւելի բարձր հաճոյք մը կ'առթեն ինձ, տալով ինձ իբր նախազգացումը, իբր կանխատեսութիւնը այն ծառայութեանց զոր ձեր լուսակարօտ Ազգին պիտի մատուցանէք օր մը դուք որ պիտի լինիք անոր լուսասփիւռ ջահերը:

Կեանք ինձ կը մաղթէք երկար, շնորհակալ եմ ձեզ. կը մաղթէք երկարաձգումը կեանքի մը զոր հանրութեան պիտանի կը դատէք, եւ այդ պիտանութեան զգացման մէջ՝ պիտի փափաքէիք ալ որ անվերջ դառնար օգտակար կեանքը: Բայց բնութեան օրէնքն է որ սերնդեան մը ծառայողները չմնան ցվերջ ասպարէզին մէջ եւ նախորդաց տեղերը գան գրաւել հետագայ սերնդեան գործողք: Վաղ կամ անագան նոքա ուրք ձեզ առաջնորդեցին՝ տեղի պիտի տան ձեզ, եւ յայնժամ ձերը պիտի ըլլայ գործելու կարգը: Երբ գեղեցիկ ու օգտակար կը գտնէք կեանք մը կամ կեանքեր, օր մ'անոնց հետոց վրայ քայլելու, անոնց որդի Բունելու՝ եւ անոնց թերին լեցնելու աղնիւ իղձը կը վառի ձեր մէջ: Այո, անհաստները կ'անցնին, որքան եւ երկայն ասպարէզ մը չափէ անոնց արեւը, բայց աղգերն ու մարդկութիւնը կը մնան, եւ իրարու յաջորդող սերունդք շարունակելով ու զարգացնելով նախընթացներու քաղաքակրթիչ գործը՝ կ'ապրի ու կը դարգանայ ազգն ու մարդկութիւնը, սերունդք ձեռքէ ձեռք անցունելով ու աւանդելով լուսաւորութեան ջահը, տակաւ աւելի մեծափայլ: Ու այս

կերպով մանաւանդ յաջորդք իրենց նախորդներու կեանքը տեւական կը գործեն՝ անոնց գաղափարաց ու գործոց ու սէրերուն շարունակողներն ու մշակողներն ըլլալով, իրենց վրայ զանոնք ապրեցնելով: Երբ կեանք կը փափաքէք ու կը մաղթէք ձեր դաստիարակին, կ'զգաք անտարակոյս թէ երկարագոյն կեանքը դուք իսկ, դուք մանաւանդ, կրնաք տալ անոր իրացնելով անոր սկզբունքներն ու ձեր ապագայ արգեամբք երկարաձգում մը տալով անոր գործունէութեան, ցոլացնելով զայն ձեր մէջ որպէս ճաճանչ մը յալեաց յալիս: Զգայը ձգտիլ է, ու ձգտիլը հասնելու պայմանը: Չեր կեանքի մաղութանքներուն մէջ կը կարգամ զասոնք, ու անոր համար այլապէս աւելի սիրելի են ինձ այդ մաղութանք:

Այս ամէնը կ'ըսեն ինձ ձեր ճառք, եւ երբ դուք անցելոյ մը կը յառէք ձեր աչեր՝ ինչ ապագայի վրայ կուտաք ինձ յառել իմիններ: Ու ինչ փայլ ալ թուիք նշմարել այդ անցեալ կեանքին մէջ զոր կը տօնէք՝ մեծագոյն փայլ մը, աւելի շքեղ պայծառութիւն մը կը գտնեմ ես այդ ապագային մէջ: — Կը մաղթեմ ուրեմն որ այդ ապագայն ի ըյս գայ անվրէպ, անաղօտ, առողջ, իրականացուցած իր ամէն ընդունակութիւններ, բացած իր ամէն կոկոններ, վառած իր ամէն ըյսեր: Աստահ եմ, աղնիւ ու պատուական Սաներս, որ ձեր բարի բարի տրամագրութիւնները պիտի զօրացնէք ու աճեցնէք, ձեր աղնիւ զգացմանց ու յօժարութեանց թիւր շատցնէք տակաւ, եւ մշակէք ձեր բոլոր կարողութիւնները, որոց ներդաշնակ ու ամբողջական զարգացումը հարկաւոր է որպէս զի

Համարձակ երթաք դէպ յայդ ապագայն ու բեր-
մնաւորէք անոր ծոցոյն մէջ պահուած ճշմարիտ
յաջողութեան ու ճշմարիտ փառքի բոլոր սերմերը:
Եւ թող Երկինք ձեր նորափայլ արեւները պահէ
անստուեր ամէն ամպէ, ու ձեր մատաղ իմացակա-
նութիւնները փայլեցնէ իր իմաստութեան շողով,
ու ձեր սրտերը իր շնորհաց շաղով պարարէ, ու
ձեր յառաջդէմ լուսախնդիր ճիգերը լիաբեղուն
արգասաւորէ: Ապրիք, իրականացնելու համար
ապագայն որ այնքան փայլուն կը նկարի այժմէն
ձեր զգացմանց ու դատմանց մէջէն, եւ որոյ ազնիւ
ու արժանաւէտ ընթացք քան ձեր դաստիարակին
կեանքը բիւր անգամ առաւել տօնելի կացուցանէ
ձեր գոյութեանց տարիներուն արդիւնալի հողով-
մունքը:

4. ԲԱՐՉՐԱԳՈՅՆ ԿՐԹՈՒԹԻՒՆ Ի ԳԱԿԱՆ ՍԵՌԻ

1891

(ԱՏԵՆԱԲԱՆՈՒԹԻՒՆ ԱՄԵՐԻԿԵԱՆ ՀՈՄ ԳՈԼԷ-
ՃԻՆ ՄԷ՞՞)

Թէ ատենաբանը որ կը կո-
չուի խօսիլ Հայ լե-
զուով այս բաղմա-
լեզուեան հանդիսին
մէջ՝ չարդարացներ
պատիւն որ իրեն կ'ըն-
ծայուի, սակայն ան-
շուշտ լեզուն արժանի
է մեծապէս այս պա-
տուոյն, ոչ միայն իբրեւ բնիկ բարբառն այս Ու-
սումնարանի աշակերտուհեաց մեծագոյն մասին,
այլ եւ ըստ ինքեան իբրեւ լեզու, իբրեւ մին ա-
րեւելեան լուսաւորութեան հնագոյն գործիներէն,

իբրեւ մին յազնուագոյն լեզուաց մարդկութեան, որը շեշտերն արդէն կը հնչէին երկնից տակ՝ երբ այն ինչ կը ծագէր քաղաքակրթութեան արեւը երկրի վրայ, եւ որ, մինչ ի վաղուց լուծ են իրեն ժամանակակից ու քան զինքն կրտսեր լեզուներ, ինքն յար կենդանի, առոյգ, բարեկազմ, կորովի, գունագեղ քան երբեք, կը խօսի ընտանեաց մէջ եւ հրապարակի վրայ, եկեղեցւոյ բեմէն ու դպրոցի ամպիոնէն, ատենաբանին բերնէն ու բանաստեղծին քնարէն, իբրեւ որոտ մը դուրս ելնելով հայ մարդու կոկորդէն եւ իբրեւ երաժշտութիւն մը սաւառնելով հայ կնոջ շրթանց վրայ, — իբրեւ լեզու որ քան զամէնն վեհագոյն թարգմանեց վեհագոյն մատենաւր, Մարգարէից պատգամքն ու Սաղմոսերգութիւն հառաչանքն, Աստուածային Մարդուն խօսքն ու Առաքելոց Գործքն, — որ Ասկեբերանէն մինչեւ Պոսիւէ եւ Ֆենըլոն, Հոմերէն ու Վերգիլէն մինչեւ Միլտոն՝ փոխ տուաւ իւր գոռ բառերն ու փափուկ վանդերն ոչ սակաւ հրաշալի հանձարներու, որք այնու խօսելով ոչինչ կորուսին իւրեանց վսեմութենէն ու ազգեցիկ շնորհէն, — եւ որ ինքն ալ իւրուրոյն գրական մեծ գործաւորներն ունեցաւ, իւրուրոյն հերոսներն սրբազան ու աշխարհային խօսքի, Գողթան երգերէն մինչեւ Հայր Արսէն, Շարականներէն ու Նարեկացիէն ու Շնորհալիէն մինչեւ Ալիշան ու Պէշիկթաշլեան ու Գուրեան: — Ապա թող լեզուին փառքը չքմեղէ ատենախօսին անփառունակ նսեմութիւնը:

Յօժարափոյթ յանձն առի խօսիլ այս բեմին վրայէն կրկին խնդակցութիւններ յայտնելու համար: — Մին առ Պատուարժան Վարդապետական

Մարմինն (Faculté) այս Ամերիկեան օրիորդական Գոլէճին որ աղջկանց բարձրագոյն կրթութեան նախաձեռնութիւնը կ'առնու գրեթէ Արեւելից մէջ: Տարիէ մ'ի վեր Հոստոնին պարզ Ուսումնարանը եղած է Գոլէճ մ'աղջկանց համար ըստ օրինակի Ամերիկեան Գոլէճներուն, նոյն ուսմանց ծրագրով, նոյն կազմակերպութեամբ: Լեզուաց եւ Գայրութեանց Ուսում, Մաթեմատիք, Բնական գիտութիւնք, Պատմական եւ Իմաստասիրական դասք բարձրացան ու ընդարձակուեցան, ընդարձակելով շրջանն ալ այս Վարժարանի: Եւ ահա առաւել զարգացեալ կ'ընծայէ այսօր իւր շրջանաւարտներ, իւր անգրանիկ պատկաւորներ, խոստանալով տակաւ առաւել կատարելագործեալ դուրս տալ իւր պտուղներ:

Կուգամ ծափահարել ես այս յառաջդիմութեան, կուգամ ծափահարել այն մեծ ու բեղմնաւոր գաղափարին զոր Օրիորդական Գոլէճի մը հաստատութեամբ Ամերիկացի Ուսուցչուհիք կը ներմուծեն ու կը հուշակեն գործնականապէս մեր մէջ, — այն է թէ պատանուհին ալ պատանւոյն պէս ընդունակ է բարձրագոյն կրթութեան, եւ թէ պէտք մ'է աղջկանց ալ բարձրագոյն ուսումնաւանդել: Այս նոր ու զարմանալի բան մը չէ անշուշտ Ամերիկայի աստղախումբ Միացեալ-Նահանգաց համար, որք շատոնց լուծած են կնոջ դաստիարակութեան խնդիրը, ու սովորած են խօսիլ չղնել սեռերու կրթութեան մէջ, արական սեռէ ուսանողները միայն համարելով կարող թեւակոխելու մարդկային ծանօթութեանց վերին մարդերն, իսկ աղջկան համար բաւականանալով հարեւանցի,

Թեթեւ, Թերի ու կցկտուր կրթութեամբ մ'որ կարող ընէ զինքը միայն սիրուն թուչուն մը, փաշ- փլուն օգապար թիթեռնիկ մը, հրապուրիչ՝ թէ եւ — փոթ չէ — պատիր խոստում մ'ըլլալու։ Մինչդեռ յերոպա դեռ կը վիճաբանէին լուրջ գլուխներ — եւ ցայսօր անդ բողբոջին լուծեալ չի համարուիր խնդիրը — թէ կինը առն հաւա- սար կրթութեան մ'իրաւունք ունի՞ թէ ոչ, Ամե- րիկա կը հիմնէր իւր Բաբեր Գոլֆֆէյթ Ինսթիտիւտը, իւր Ռեքֆօրմ ֆուլֆուր Գոլֆֆէյթ, իւր Վասար Գոլֆֆէյթ, եւ դեռ բազում ուրիշներ, կանանց բարձրագոյն կրթ- թութեան համար, որոց ուսումնական ծրագրոյն մէջ մաթեմատիքը կը մղուի մինչեւ յետանկիւնա- շարիութիւն, ի վերլուծական երկրաչափութիւն, ի տարբերական համարողութիւն, — բնական գի- տութեանց ճիւղը՝ բաց ի բնագիտութենէ, բնալու- ծութենէ, բուսաբանութենէ եւ կենդանաբանու- թիւնէ կ'ընդգրկէ երկրաբանութիւն, անդամազննու- թիւն, բնախօսութիւն, — լեզուաց ու դպրու- թեանց մասը, կենդանի լեզուներէ զատ, կը պար- ունակէ յոյն եւ լատին լեզուաց եւ՝ անգլիական գրականութեան առընթեր՝ օտարալզի մատենա- գրութեանց ուսումը։ յաւելցուցէք բարոյական ի- մաստասիրութիւն, տրամաբանութիւն եւ քաղա- քական սոստեութիւն, — թէ եւ անշուշտ այդ Ուսումնարանաց մէջ այս ընդարձակ Ծրագրի հա- մայն ճիւղերն ալ չլինին հաւասարապէս պար- տաւորիչ։

Զարմանալով կը զարմանաք անշուշտ, իմ հայ ունկնդիրներս, այս ուսմանց, գիտութեանց ու լեզուաց ու դպրութեանց ահագին գէղին առջեւ,

որ ձեզ Մասիսի չափ բարձր կ'երեւի, առ առաւելն Պրայսի մը համար ելանելի, բայց Վէյտի Պրայս ելան երբեք Մասիսի կատարը. — անշուշտ ո՛չ։ Գուր զարմանալէ աւելի պիտի վախնաք մանաւանդ, դուք որոց այնքան սոսկում կ'ազդէ «-Ին-ը, եւ որոց հանրային կարծիքը վարող Թերթեր կը յեղ- յեղին ամէն օր թէ — եւ այս նոյն իսկ արական սեռի ուսանողաց համար — թէ առեւտրական նա- մակ մը խմբագրել եւ հաշուետու մար բռնել լրումն է ամենայն կրթութեան։

Բայց ինչով կը բարձրանան ժողովուրդք. — իմացականութեան բարձրութեան աստիճանաւ նո- քա ի միմեանց կը տարբերին, եւ այն որ ունի ա- ռաւել գիտութիւն՝ ունի առաւել կարողութիւն։ Մտքերն ու սրտերը պէտք է բարձրանան, մտքերն ի ճշմարիտն անձկատենչ, սրտերն ի բարին, խաւար մտքերու եւ մոլի սրտերու համար չկայ քաղաքա- կրթութիւն եւ ո՛չ ճշմարիտ կեանք մարդավայել։ Ամենուրեք, այո՛, կրթութեան մակարդակը պարտի բարձրանալ, ու կնոջ կրթութիւնն ալ զուգահետ։ Ո՛չ եւս կինը պարտի պատրաստուիլ իբրեւ պաճու- ճապատանք մը. ո՛չ եւս այրը տղայ, եւ ո՛չ եւս կինը խաղալիկ մը նորա ձեռքին մէջ։ Երբ կինը բարձր չէ, այրը կը խոնարհի. — «Գէտք է որ, կ'ըսէր Սդուարդ Միլ մի նամակի մէջ զոր կը գրէր առ ուսու տիկնայս որք իրաւունք կը պահանջէին իմացական բարձր կրթութեան մասնակցելու, պէտք է որ կինը զայն (զայրն) կամ յառաջ մղէ կամ ետ ետ տանի։»

Ուստի պատիւ ձեզ, ազնիւ Ուսուցչապետու- չիք այս Վարժարանիս, որ ձեր շքեղ գործով

կնոյ մտաւորական զարգացման դատը կը պաշտպանէք ու կը շահէք միանգամայն մեր երկրի մէջ: Տակաւ անշուշտ նախապաշարմունք տեղի պիտի տան եւ բնիկ աղջկունք պիտի գան, եւս բազմաթիւ ու այլացեղ, օգտիլ այս Գոլէճի կրթութենէն, ու մերիններն այսուհետեւ պիտի կրնան, իրենց նախնական կրթութիւնն ազգային յարկերու տակ առնել յետոյ, գալ աստ շարունակել իրենց ուսումը, կատարելագործել զայն, Ամերիկեան բազաքակրթութեան այս աւազանին մէջ մխել իրենց իմացականութիւնը, բարձրասլաց թռիչ մը տալ իրենց մտաց, տոհմային դաստիարակութեան առաւելութեանց վրայ պատուաստելով Ֆրանքլինի Տայրենեաց ոգին լուսայեղց, հայ աղջկան ձիւքերը զարգացնելով ընդ ազգեցութեամբ բանիցն ու օրինակաց այն վեհիմաց կանանց որք Ամերիկեան աստղախուռն լուսացնող դրօշին տակ միայն կրօնային ստեղծուիլ:

Երկրորդ խնդակցութիւնն զոր կ'ուզէի յայտնել՝ կ'ուզուի առ իմ ազգակից շրջանաւարտ Օրիորդս: Ա՛ռ զեմ խնդակցութիւնս յայտնել անոնց, որ յաջողութեամբ ի գլուխ հանեցին Գոլէճիս ընթացքն, եւ իրենց կուսական ճակտին վրայ բոլորեցին լուսապսակն մի ծաղկեալ մշակեալ իմացականութեան: Լուրջ ոգւոյ, յամառ աշխատասիրութեան, գիտնալու տենչի, աղնուացման փափաքի, աղնիւ հանգամանքներու փորձը ցոյց տուին իրենց վրայ, եւ միանգամայն տոկուն, զօրեղ, սուր ու նուրբ իմացականութեան մը, վասն զի առանց այս յատկութեանց չպիտի կրնային հասնիլ այն մտաւոր ու բարօյական բարձրութեան ուր կը կենան ահա՛,

դաստիարակութեամբ փայլեցուցած ու ճոխացուցած ինչ որ բնութիւնը տուած էր իրենց գեղ եւ շնորհ ընդածին, թերեւս նոյն իսկ դիմագրելով զիտողութեանց եւ յորդորներու ուրք, իրենց միջավայրին մէջ, չեն պակասած գալ ամէն կողմէ՝ նպատակ ունենալով կասեցնել զիրենք իրենց ուղւոյն մէջ, չեւ հասած ի կէտն զոր կը նկատէին իրեանց լուսատենչ հոգիք: Ապրին:

Նոքա կը վերաբերին այն Հայ ուսանողներու խումբին որք օտար կրթութեան կեդրոններու մէջ պատիւ կը բերեն հայ իմացականութեան, օտարաց առջեւ հաստատելով հայ մտքի բնատուր կորովն ու գերազանց ընդունակութիւնքն: Սոքա կը վերաբերին այն աղնիւ ընտանիքին որոյ նախահալքն են Պրոյերեսիոս, Սահակ, Մեսրոպ, Մովսէս, Եգնիկ, Գաւիթ, Ղաղար, հին հելէն դպրութեան եւ իմաստասիրութեան ուսումնավայրքն՝ Աթէնքն ու Բիւզանդիոնը զարմացնողքն իրենց վրայ եւ պատկառելի գործողքն ի նոսա զհայ անունը, եւ որոյ վերջին շառաւիղքն են, բաց ի սոցանէ, մեր ամէն այն ուսանողք որք թէ՛ աստ օտար վարժարանաց մէջ եւ թէ՛ մանաւանդ Բարիզի, Լոնտոնի, Պէրլինի, Լայպցիկի, Մոսկուայի, Նիւ-Եօքքի, Պոսթընի եւ այլ Համալսարանաց մէջ կ'ըբաղին իւրացնել դիտութեանց լոյսն ու զօրութիւնը՝ գերազանց հանդիսանալով յաճախ օտարաց մէջ նոցա իսկ բարբառով. — իսկ այս օրիորդք մասնաւորապէս վկայութիւն տուին հայ իգական սեռի մտաւոր գեղեցիկ յատկութեանց:

Այժմէն ապա պատիւն են հայ ընկերութեան եւ իւրեանց սեռին. պիտի լինին անշուշտ,

շնորհիւ իրենց տաղանդներուն եւ զարգացած զգացումներուն, նաեւ երջանկութիւնն հայ ընտանիքներու, բարոյական կենաց ազնուարար խմոր մը հայ ընկերութեան մէջ:

(«Պատկեր Աշխ. Գրականութեան», Բ. Հատոր, էջ 157—163)

5. ՀԱՄԱԶԳԵԱՅ ՎԱՐԺԱՐԱՆ

1887

(ԲԵՐԱՅԻ ՀԱՄԱԶԳԵԱՅ ՎԱՐԺԱՐԱՆԻ ՄԷՋ ԽՕՍՈՒԱԾ)

Համայնաց Վարժարան: — Անունն է նախ խորհրդաբարձր բարձր մտածութիւն մը, որպէս կը հաւատամ, կտրեց անցաւնոց մտքէն որք յըտցան այս հաստատութիւնը եւ նորա ճակտուն վրայ դրոշ-

մեցին այս անունը: Հայ ազգի պառակտումներուն առջեւ նորա վկայութիւն տուին անոր անընչելի միութեան, եւ դպրոցի խարսխին վրայ հիմնեցին յոյսը բարձուած տեսնելու մի օր այն խտիրքն որք մեր արդէն իսկ տկարացեալ ազգն եւս առաւել տկարացնելու միայն ծառայեցին ու կը ծառայեն:

Արչափ իրաւունք ունէին մտածելու թէ մինչ այլ բաներ կրնան բաժնել, դպրոցը կը զօգէ, կը միացնէ. թէ միութիւնն այն լեզուին ու գրոյն՝ զոր Հայ մանուկներն, ինչ կրօնական դաւանութեան ալ պատկանին, բնական ու հասարակաց գործի մը պիտի տեսնեն ուսման իրենց ձեռաց մէջ, աւելի հղօրապէս պիտի խօսի իրենց մատաղ ու անննգ մտքերուն քան ապագայ տարիներուն մէջ ո՞ր եւ է պերճախօս յորդոր. թէ անցեալն՝ զոր համազգի ուսանողք պիտի նշմարեն նոյն եւ մի իրենց ամենուն համար՝ իր մէջ լռին ու անձայն պիտի լուծէ ներկային ազգափնաս հակառակութիւններն, երբ այդ նորաբոյս հոգիները՝ մի եւ նոյն յարկին տակ՝ ի միասին բաբախեն յանուն Հայութեան, յանուն Սահակին ու Մեսրոպին, Մովսիսին ու Եղիշէին:

Եւ ո՞ւմ կը վստահին մանաւանդ սիրոյ, վերջինման այդ գործն. — Կանանց: Համազգեաց վարժարանն օրիորդական է: Խորախորհուրդ էին արդարեւ այդ հիմնադիրք: Աիրքը, ատելութիւն կամ սէր, ո՞ր սրտի մէջ աւելի բուռն է քան կնոջ: Անոր կը դիմեն անոնք որք կ'ուզեն ատելութեան որոմն սերմանել ի մէջ ազգաց եւ եկեղեցեաց, աւնոր դիմեցին անոնք ալ որք խեղդել ուզեցին այդ որոմներն, որք սէրն ու միութիւնն ունեցան իրենց իտէալ: Հղօրապէս պիտի սիրէ կինն՝ երբ սիրէ, երբ սիրել ռեսուցուի իրեն, ու չպիտի բաւականանայ ինք միայն սիրելով, այլ պիտի ուզէ իւր սէրն անցունել այն ամէն սրտերու մէջ որք իւր շուրջը կը դառնան: Իւր համակրութիւնը, իւր համողումը, իւր հաւատքը պիտի լինի իւր սիրականին, իւր ամուսնոյն, իւր զաւակաց համակրութիւնը, համո-

ղումը, հաւատքը: Արք թերեւս յղացած են մեծ դաղափարները, բայց կիները մանաւանդ զայնսարմատացուցած ու տարածած են. վկայ քրիստոնէական կրօնից հաստատման պատմութիւնը:

Տոհմասիրական վսեմ ու բեղմնաւոր մտածութիւն, այն, այն որ ծնունդ տուաւ այս վարժարանին: Այս վեհ մտածութեան մեծարանք դնելու համար համարձակեցայ, Տիկնայք եւ Տեւորք, խօսք առնուլ այս հանդիսի մէջ: Հոգւոյ մի մասնաւոր հաճոյք կ'ըզայ Հայն այս սրբազան տան մէջ, ուր կը սաւառնի Հ. Պետրոս Մինասեանի վեհ ոգին, եւ ուր ամէն անկիւններէ խորհրդաւոր ձայներ կ'երգեն կարծես մեր ականջին Պէշիկթաշլեանի անմահ երգն.

« Ընդ աստեղօք ինչ կայ սիրուն
 Բան զանձկալի եղբայր անուն. —
 Տո՛ւր ինձ քու ձեռքդ, եղբայր եմք մենք,
 Որ մըրոկաւ էինք զատուած.
 Բախտին ամէն ռի չարանենք
 Ի մի համբոյր ցրուին ի բաց... »

Իցիւ ոգին այս տողերուն թրթուար ամէն հայ սրտերու մէջ, եւ Համազգեաց վարժարաններ, Համազգեաց յառաջդիմասէր ընկերութիւններ, Համազգեաց Ազումներ շատնալով՝ արդիւնաւորէին տոհմակցային միութեան խորհրդանշան եւ իւր հանճարովն ու վեհ սրտով Ազգին բաժանեալ մասանց մէջ միութեան վսեմ գիծ մ'եղող քերթողին իղձը.

« Մէկտեղ յոգնինք, մէկտեղ ցաննք,
 Մէկտեղ թափին մեր քրտինքներ,
 Ըզճունձ բարեաց յերկինս հաննք... »

Գառնալով սոյն վարժարանին, յետ շինա-
գրաց թող մեր յարգանաց ու երաստագիտու-
թեան հարկն ընդունին այն խնամակալուհի աղնիւ-
Տիկնայք որք սոյն դպրոցի մատակարարութեան
հոգն են ստանձնած եւ, այնքան քաջ թափան-
ցելով ճիմնագրաց բարեգործ նպատակը, կը ջանան
իրագործել զայն: Հոս ազգային, լուսամիտ ու խնա-
մեալ կրթութիւն մը կը մատուցուի Հայ օրիորդին,
լուսաւորչական թէ կաթուղիկէ. ուսումնակից օրի-
որդք զիրար կը սիրեն իբրեւ համազգի քոյրեր.
յաճախ, որպէս հաւաստեցին մեզ, չգիտեն իսկ թէ
որն է իւրաքանչիւրին մասնաւոր դաւանութիւն:
Նոյն խանդով — եւ մեծ խանդով — կ'ուսանին
իրենց նախնեաց պանծալի բարբառը, զոր այնքան
մաքուր կը գրեն ու կը խօսին, վկայ եմ. եւ երբ
տակաւ կը թափանցեն այդ լեզուին ու այդ գրա-
կանութեան խորն, ու կ'ուսանին զմայլել անոր ճո-
խութեան ու վեհութեան վրայ, հնար է չսիրել
այն եկեղեցին ոյր ծոցոյն մէջ կեանք առին այդ
գրականութեան հեղինակ եւ հերոս ոսկերեբան
ու ոսկեգրիչ Հայրերն: Աստ եւ Ուսուցչաց համար
բան է Հայ անունը՝ որպէս զի լծակցին միմեանց
յառաջ վարելու համար ի միասին ազգային յա-
ռաջդիմութեան կառքը: Տնօրինուհին, որպէս գի-
տէք, լուսաւորչական Հայ Տիկին մ'է, Տիկին Զօհ-
րայեան, անուամբն ալ, կրթութեամբն ալ արդա-
րեւ «Աղնիւ»: Այս համերաշխ վաստակոց գե-
ղեցիկ արդիւնքներն ահա այսօր կ'ընծայեն մեզ
այս ընթացաւարտ Օրիորդք, որոց յաղթանակին
եկանք ծափահարել ու պսակացն ի տես հրճուիլ
զմայլուն:

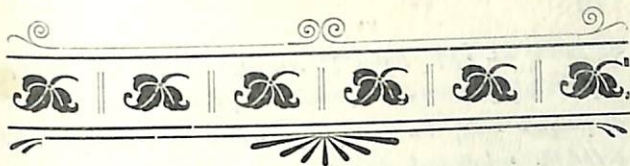
Բայց ցաւ մը կը խառնի հաճոյքին հետ զոր
կ'զգամք այսօր ամէնքս: — Այս վարժարան մեծ
դժուարութեամբ կ'ապրի. թէ չլինէր խնամակա-
լութեան հիանալի հաստատամտութիւնը՝ գուցէ
իսկուած լինէր այն ի վաղուց: Հարկ է, Տիկնայք
եւ Տեարք, որ իյնայ մի այսպիսի հաստատութիւն,
միակ իւր սեռին մէջ, մինչ պէտք է որ ոչ միայն
հետզհետէ աճող քաջալերութեամբ ու համա-
կրութեամբ շրջապատուէր ինք, այլ եւ նմաններն
յառնէին: Հարկ է որ առ մեզ ամենէն բեղմնաւոր
գաղափարներ՝ հազիւ ծլած՝ ամլութեան դատա-
պարտուին ի չգոյէ խրախուսանաց ոգւոյն, հարկ է
որ միշտ յղացող, միշտ ըղձացող ըլլանք առանց
ուռննալու այն յարատեւութիւնն որ կարեւոր է
յղացմանց եւ ըղձից մարմնացման համար, մինչ
մեր շուրջ բաղդակից ժողովուրդներու մէջ հրաշք-
ներ կը գործեն յառաջդիմութեան անվհատ սէրն
ու տոհմային համերաշխութեան մեծ սկզբունքը:

Տիկնայք եւ Տեարք, երբ որ եւ է տեղ մը
դպրոց մը կը իսկուի, լուսոյ ջահ մը կը մարի
մարդկութեան հորիզոնին վրայ. որչափ աւելի
ծանրակշիռ է այդ կորուստ Հայոց պէս ժողովուր-
դեան մը համար, իսկ երբ այդ վարժարան Հա-
մազգեաց վարժարանին նման հաստատութիւն
մ'է, մասնաւորապէս ծանրակշիռ կը լինի մի այդ-
պիսի կորուստ, զի այս յարկը լուսաւորութենէ
զատ բան մ'ալ կը բացատրէ, այն է ոգի միաբա-
նական:

Գաստիարակութիւն եւ միաբանութիւն, մին
կը լուսաւորէ ազգերու բախտին արահետը, իսկ
միւսն հոծ ու կուռ ու սիրապինդ կը գործէ զանոնք.

ու մեզ նման սոցիալութենէ ու անմիաբանութենէ
անդուլ քայքայուած ու քայլամոլոր ժողովրդեան
մը համար ի՞նչ բան աւելի պիտանի . . . :

(Հայրենի, 1887, [թիւ 2315])

6. ԿՐԹԱԿԱՆ ՏՕՆ Ի ԽԱՍԳԻՒՂ

1886

ըթական տօներն ամենէն
աւելի սիրելի, գեղե-
ցիկ եւ վեհ տօներն
են. խաղաղ եւ ա-
նարին յաղթանա-
կաց հանգէսներ, ուր
յաղթողն է յառաջ-
գիմութիւնը, լուսա-
ւորութիւնը, այսինքն
տակաւ աճող գիտակցութիւնը պարտուց եւ իրաւ-
անց, տակաւ աճող ծանօթութիւնը ճշմարտին,
օգտակարին, արդարին, եւ պարտեալն է սոցիալու-
թիւնը, այսինքն ամէն մահաբոյր նախապաշարմանց
մայրն, անհատական եւ ընկերային չարեաց արմատը :

Երբ մշակին քրտուներ կը հասունցունէին
հունձքը, որ ոսկեգիսակ ալեծածան կը ծածկէր

դաշան, եւ երբ խաղողն յակնթափայլ կը շողար որթաանկոց վրայ, ի հնումն՝ կրօնային ու ժողովրդական տօնք եւ հանգէսք, երգք եւ կայթք կ'ողջունէին Գեմետրի եւ Բաքոսի պարգեւներն. եւ այժմ՝ իսկ, շատ երկիրներու մէջ, գիւղական ցնծուածեանց առիթ են հունձք եւ այդ եկուածք:

Որչափ աւելի տօնելի են հունձք եւ այդ եկուածք մտաւորականք, երբ ուսանող մանկտին որայ կը կապէ իմացական արդեանց, եւ հնձան կը կօխէ բարոյական՝ պատրաստելով իմաստութեան քաղցր եւ կենդանարար ըմպելի: Բերկրառիթ եւ մխիթարական երեւոյթ մ'է ուրեմն, Տիկնայք եւ Տեաքք, այն թէ մրցանակաբաշխի հանգէսք տակաւ կը բաղմապատկին մեր մէջ եւ թէ ժողովուրդն հետզհետէ աւելի եռանդազին ոգեւորութեամբ կը դիմէ այսպիսի հանդէսներու. վասն զի այս երեւոյթ նշան մ'է թէ հայ ժողովուրդն հետզհետէ աւելի կը դնահատէ ուսման կարեւորութիւնը, աւելի կ'զգայ դպրոցի բարձր նշանակութիւնը: Շնորհաւորութեան արժանի են, հետեւաբար, այն հայ տիկնայք եւ տեաքք, որք, մանաւանդ այսպիսի տաք օրերու մէջ, զբօսավայրեր դիմելէ նախամեծար կը համարին գումարուիլ տաճարի մը, դպրոցի մը նուիրական յարկին ներքեւ՝ հանդիսատես լինելու իւրեանց եւ Ազգին զաւակաց ուսումնական յաղթանակացն ու պսակելու նոցա քրտնաթոր ճակատները, — հակառակ երգիծանաց մի ծաղրաբան հրապարակագրի, որ կը յանդգնէր հեգնել հայ ժողովուրդեան եռանդն այսօրինակ հանդիսից մասին եւ ծաղրել «ոլոն ոլոն քրտունքն» զոր կը թափեն տիկնայք հանդիսականք:

— Երկու խօսք այդ ծաղրի մասին: Կայ ծաղր որ սուրբ է. այդ այն ծաղրն է որ առողջ հոգիներէ կը բղխի եւ կը յարձակի անբանաւորին, անբնականին, անարդարին, տգեղին, յետադիմականին վրայ. այդ ծաղրն է Արիստոփաններու, Մոլիերներու ծաղրն որ իրօք ողբ մ'է մարդկային ազգի թերութեանց ու թշուառութեանց վրայ. Ալլդերի ծաղրն է այդ զոր Հիւկօ համարժէք կը հռչակէր Յիսուսի ժպիտին: Օրհնեալ է այդ ծաղրը:

Բայց անիծեալ, դիւային, ամպարիշտ ծաղրն է այն որ առարկայ կ'ընէ իրեն ինչ որ սուրբ եւ վեհ է, որ առարկայ կ'ընէ իրեն ժողովրդի մը ըլլածագին ձգտումը դէպ յառաջ, արտոյտին թռիչք դէպ յարեւ: —

Տիկնայք եւ Տեաքք, եթէ կրթասիրական այս եռանդ կրնայ նոր երեւոյթ մը համարուիլ շատ թաղերու համար, այնպէս չէ սակայն խասգիւղի համար, յոր ներսիսեան Աարժարանն, ի բազում ամաց հետէ կանգուն ու բեղուն, խասգիւղացոյն վաղեմի ու անշէջ ուսումնասիրութեան կ'թող կը հանդիսանայ ցարդ: Մանուկ էի, եւ կը կատարուէր մի սոյնպիսի հանգէս այս սրբավայրի մէջ, եւ ներսէս Աարժապետեան, վարդապետ յայնժամ, հրաշունչ ատենաբանութեամբ մը հռչակելով խասգիւղացոց տաճած սէրն առ կրթական հաստատութիւնս, կ'ըսէր թէ երեսուն եւ աւելի տարիներէ հետէ խասգիւղ կը տքնէր դպրոցի համար: Անտի եւ այսր անցան քսան եւ աւելի տարիներ, ապա առաւել քան կէս դար է որ այս թաղ դպրոց ունի եւ չի դադրիր իւր եզական հոգածութեամբն արգիւնաւէտ ընծայելէ զայն Ազգին: Չեմ ուզեր

վերսկսիլ աստ խասգիւղն ներբողն, որ եղած է այնքան անգամներ. չեմ ուղեր յիշեցնել վերստին նորա, բաց ի դպրոցական գործէ, տոհմային ամէն այլ յառաջդիմական շարժման առաջնորդ. հանդիսանալն, անդրանիկ հայ թատրոնի հիմնադիր լինելն, օրինադրական ինդրոց իւր զարգացեալ թաղի ողջամիտ ու եռանդուն մասնակցութիւնը, իւր վարժարանին փառաւոր արդիւնքներն — Աղաթոն, Մողեան, Աւարժապետեան, Արծրունի, Ալթուն-Տիւրրի, Թէլեան, Տէմիրձիպաշեան եւ այլք, — որք այլ եւ այլ ասպարէզներու մէջ բարձրացուցին ու կը բարձրացունեն Ազգին պատիւն, ծառայեցին ու կը ծառայեն հայութեան բարոյական ու մտաւորական բարձրացման, եւ որոց յիշատակն ու անուններն, ինչ որ ալ ըսէ յաջադիտ ապիկարութիւնը, միշտ երախտագէտ սիրով ու յարգանքով պիտի շրջապատէ Ազգը: Տիկնայք եւ Տեարք, այն հին օրերէն ի վեր ուր ոգին յառաջդիմութեան նորարժարժ կը բորբոքէր ի խասգիւղ, ժամանակն ինչ փոփոխութիւններ բերաւ Ազգին մէջ, Պոլսոյ մէջ, այս թաղին մէջ, որ կայանն էր երբեմն պերճաշուք Ամիրայից: Ճոխապանձն խասգիւղ աղքատացաւ տակաւ. թափուր եւ ամայի դարձան հետզհետէ իւր մեծամեծաց ապարանք, դադրեցան իւր հրապարակաց մէջ կառաց դըրդիւնն, եւ երկվարաց ոտից տրոփիւնն, ու խոտ բուսաւ իւր փողոցաց մէջ: Ապուքէն տիրութեան բուռն զգացում մը կը ճնշէ մարդուս սիրտը երբ, զխտակ նորա վաղեմի փառաւորութեան, կուգայ այցել նմա արդ: Փլատակք եւ ամայութիւն կը շրջապատեն զինքն: Եթէ մերթ կ'ոգեւորին իւր փողոցներ, սգատխուր

ոգեւորում մ'է այն. տրամաձայն կը հնչէ իւր զանգակն, յուղարկաւորութեան հանդէս մ'է որ կը կատարուի եւ որ պահ մ'իրենց ծննդավայրի ծոցոյն մէջ կը հաւաքէ խասգիւղի տարաբնակ զաւակներն: Ո՛չ եւս ապրելու կամ ապրողներուն համար, այլ թաղուելու կամ թաղուողներուն համար նորա կուգան հոս: Աւաղ, շատերուն համար այլ եւս միայն շիրմաստան մ'է խասգիւղ:

Սակայն ի մէջ այս անկմանց, ի մէջ այս խաւարմանց կայ բան մ'որ յար կանգուն է ի նմա, կայ բան մ'որ յար վառվուռն է ի նմա: Ինչ որ կանգուն է միշտ՝ իւր դպրոցն է այն. ինչ որ մշտափառ է՝ իւր ուսումնասիրական ոգին է այն: Այժմ, եթէ գերեզմանատուն մ'ունի ուր, աւաղ, հետզհետէ կը ժողովէ ու կ'ամբիփէ իւր կենազրաւ որդիներ, ունի միշտ վարժատուն մը, անշէջ հնոց բարոյական կեանքի, յորմէ դուրս կը հանէ յար մտօք եւ սրտիւ կենսախայտ նոր ոգիներ. եթէ մահուան հանդէսներու համար կը հնչէ իւր զանգակը, բարձրաձայն կը թնդայ նաեւ հրաւէր կարգալու համար այնպիսի հանդէսներու որք նոր կեանքի, երանաւէտ ապագայի աւետիսը կուտան:

Այսպիսի է այն որ կը խմբէ այսօր զմեզ, հանդէս շքեղ, ո՛չ միայն աչաց շրջուցիչ, ականջաց դիւթիչ, այլ եւ ճշմարիտ արդեանց յայտարար: Կը խնդակցիմ ձեզ, ազնիւ հայրենակիցք իմ, այս արդեանց համար որ ակներեւ են, եւ ձեր հետ կուգամ շնորհակալ ըլլալ ձեր վարժարանաց խնամակալ Տիկնանց եւ Տեարց, ձեր ազնիւ խնամակալութեան, ձեր ժրջան հոգաբարձու-

Թեան մանաւանդ, որոյ անձնուէր եւ լուսամիտ գործունէութեան բաժինն, գիտեմ, յոյժ մեծ է ձեր վարժարանաց արդի բարեկարգ եւ յառաջագէմ կացութեան մէջ. — հոգաբարձութիւն ընտիր, կազմեալ բանիբուն եւ փոյթեռանդն երիտասարդներէ, որոց կ'առաջնորդէ իմաստունն Տօբդէօս Գաբամաճեան: Նորա շնորհիւ ձեր զաւակունք բախտն ունին դաստիարակուելու Ուսուցչաց եւ Ուսուցչուհեաց հատընտիր խումբերէ, Ուսուցչաց որոց գլուխն՝ իբրեւ աստղ խորհրդաւոր լուսահեղ՝ կը ճառագայթէ Եղեա Տէմիրճիպաշեան, Ուսուցչուհեաց ղոց մէջ՝ իբրեւ չքնաղ ծաղիկ համեստութեան եւ իմաստութեան՝ կը բուրէ Օրիորդ Սեղբոսեան . . . :

Միայն կը խորհիմ թէ գուցէ իրաւունք չունենամ Ներսիսեան վարժարանը բոլորովին կանգուն եւ կենդանի համարելու, երբ նորա նիւթական շէնքը, երկար ժամանակէ հետէ փտուն ու խարխուլ, վտանգ կ'սպառնայ կործանման, վտանգ մօտալուտ, որպէս կը հաւատտէ Հոգաբարձութեան Տեղեկագիրը, կ'սպառնայ — ո՞վ սոսկալի գաղափար — իւր փլատակաց տակ ձեր փառքին հետ թաղել որ մընաեւ ձեր հոգւոց հատորները, ճմլել ձեր ապագայի յուսոյ ծաղիկներն, եթէ ձեր զաւակները տակաւին ի նմա պահելու դատապարտելի անխոհեմութիւնն ունենաք:

Պետրոս Գուրեանի, այն վաղամեռիկ բանաստեղծին որ «Իւսկիւտարի Սոխակը» անուանուած է, մէկ տաղը մեծ ներգործութիւն ըրած է իմ վրայ. «Իմ մահը», այս է նորա վերնագիրը. նորա մէջ այսպէս կ'երգէ Գուրեան.

«Երբ մահուան պաղ քրտինքը — չեմ յիշեր բառ առ բառ, այլ իմաստը կը զրուցեմ — ծածկէ իմ ճակատս ու սառուցիկ դէմքիս վրայ շեթ առ շեթ կ'աթիւն մօրս արցունքներ, գիտցէք որ դեռ կենդանի եմ:

«Երբ վառին մեռելական տխրալոյս ջահերն ու լուին հանգստեան տրամաձայն շարականներն, գիտցէք որ դեռ կենդանի եմ:

«Երբ սեւ մարդեր՝ դագաղս շալակած՝ դուրս հանեն անէն ու յուղարկաւորք բռնեն եկեղեցւոյն ճամբան, գիտցէք որ դեռ կենդանի եմ:

«Երբ սեւ վճին մէջ դագաղս իջնէ ու հողն ահեղաթունդ իյնայ իմ վրայ, գիտցէք որ դեռ կենդանի եմ:

«Բայց երբ կորնչի անունս անյիշատակ, գիտցէք որ մեռած եմ յայնժամ:»

Այս տաղը կարելի է պատշաճեցնել այս թաղի, վաղուց թափուր իր հին շուքէն, բայց իր դպրոցովը միշտ շէն, եւ նմանողբար ու դիմառնաբար ըսել տալ իրեն.

«Երբ խոյս տայ ճոխութիւնն յինէն ու մարի ճրագն ապարանացս մէջ, գիտցէք որ դեռ կենդանի եմ:

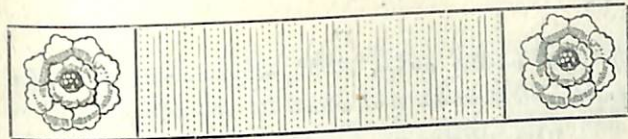
«Երբ լռէ աղմուկն իմ հրապարակաց մէջ, անշքանան փողոցքս ու խիտ առ խիտ կանգնին յիս դէզք փլատակաց, գիտցէք որ դեռ կենդանի եմ, եւ այլն:

«Բայց երբ կործան իյնայ իմ դպրոց, մարի լուսոյս իմ ջահ, գիտցէք, յայնժամ ես կը մեռնիմ:»

Ո՛հ, Խասգիւղցիք, դպրոցը ձեր թաղին կեանքն ու հոգին է, մի թողուք որ կորսնցնէ զանոնք: Վե-

րաշինեցէք Ներսիսեան վարժարանը: Կազմեցէք իսկոյն, որպէս առաջարկեց այժմ Պ. Թնկրեան, մի յանձնախումբ վերաշինութեան եւ ձեռնարկեցէք հանգանակել: Վստահ եմ թէ ամէնքդ աւելին իսկ քան զոր կարողն էք պիտի նուիրէք յօժարափոյթ ի վերականգնումն այն լուսոյ տաճարին որ ձեզ այնքան փառք տուած է, որ ազգին այնքան մարդ տուած է եւ որ կը շարունակէ տալ ձեր ուստերց եւ դստերց կեանք բարոյական: Գուրս ելէք նաեւ խասգիւղէն, դիմեցէք այլուր բնակող խասգիւղացոց ու Ներսիսեան վարժարանի Սանուց, դիմեցէք ամէն Հայու, զի, այո՛, ամէն Հայ երախտապարտ է այս գիւղին, որ իւր մեծանուն ու բազմարդին զաւակաց միջոցաւ օգտակարապէս ծառայած է բովանդակ Ազգին: Սամաթիա իւր եկեղեցւոյն շինութեան համար ձեռնարկեց ընդհանուր հանգանակութեան. մեծագոյն իրաւամբ կարող է խասգիւղ դիմել ընդհանուր Հայ հասարակութեան իւր վարժարանին վերականգնմանն համար, որ լոկ իբրեւ դպրոց իսկ ոչինչ նուազ նուիրական է քան զեկեղեցին, ուր թէպէտ զՎստուած կը պաշտէ մարդ՝ ի նմասակայն կ'ուսանի ճանչել զՎստուած: Վերաշինեցէք խասգիւղն վարժարանը, եղբարք, եւ թող, բարոյապէս եւ նիւթապէս ամուր հիմանց վրայ հաստատուած, շարունակէ ըլլալ անոր կեանքը, տածել անոր հոգին որ կրթութեան ու յառաջդիմութեան համար բարախած է միշտ:

(Երբոքոն, 1886)

7. ԳՍԱՆՆԵՒՀՆԳԱՄԵԱՅ ՅՈՐԵԼԵԱՆ
ԳԱԼՓԱՅՅԵԱՆ ՈՐԲԱՆՈՅԻՆ Ի ԽԱՍԳԻՒԳ

1891

իչ յառաջ օրհնեց եկեղեցին սոյն Հաստատութիւնը:

Արդարեւ օրհնելի, սուրբ ու նուիրական Հաստատութիւն, ուր առանձին հաճութեամբ կը խոնարհի ու կանգ

կ'անու Քարձրելոյն հայեցուածն, եւ առ որ բուռն համակրանօք ու ջերմ ըղձիւք կը դառնան ամէն սիրտք զգայուն: Տուն գթութեան, տուն սիրոյ, ուր քաղցը կը յագենայ, մերկութիւնը կ'զգենու, արքունքը ժպիտի կը փոխուի, ուր հոգին որ կը մտնէ հոն կը գտնէ դրախտ մը փոխանակ մուսլ վճին ուր կը տատանէր, ուր որբը, անգութ ճակատագրի

մը այդ անմեղ զոհը, մտնելով ցրտասարսուռ, կը գտնէ ընտանեկան վառարան մը սիրահուր:

Ո՛րք ըլլալ. ո՛հ, քանի տխուր է որք ըլլալը: — Ո՛րք ըլլալ, չունենալ ո՛չ հայր, ո՛չ մայր, մանուկ ըլլալ, մատաղ տունկ քնքոյշ նորաբոյս եւ չունենալ իւր շուրջը, զինքը պատող, զինքը տածող պահպանող, ընտանեկան յարկին կակուղ ջերմին մթնոլորտը: Ըլլալ տխրո՞ղ, տկար, ամենայնի կարօտ, ապիկար, եւ զրկուած ըլլալ այն երկրային նախանձամութենէն որ քնքոյշ կ'անուանուի. — իւր բունէն խլուած հողմավար տերեւի մը նման, մատնուած ըլլալ՝ անոքիկ փոքրիկ՝ տխուր բախտի մ'ամէն հովերուն, բռնքին ու մըրկին. — իւր անխորշոմ այլ նսեմ ճակտին վրայ չզգալ այլ եւս անկնիւն մայրենի ժպտին որ կը գգուէ ու կը պարարէ զհոգին. — լալ ու չգտնել ապաւէն ծնողական ծոցն այն գորովագութ ուր կը ցամքին արտասուք, եւ ուր թէ չցամքին ալ՝ քաղցր է թափել մեր աչաց ցօղեր, եւ չլսել ձայնն այն սիրահնչուն որ կ'ըսէ քեզ «Մի՛ լար, դաւակոս»: — Ո՛րք ըլլալ, աղքատ որք, «նօթի եմ» գոչել, եւ չունենալ աջ մը խնամոտ՝ պատրաստ կարկառելու քեզ հացը. դողալ մերկ, անպատասպար, ցուրտին, ձմեռին, եւ չտեսնել առնթեր այն էակներն որք իրենց մարմնոյն մէջ իսկ կ'ըզային մսիլդ եւ որք յօժարակամ կը մերկանային, երբ հարկ լինէր, որպէս զի զքեզ ծածկեն, որք պատրաստ էին իրենց մարմինն ալ ծածկոյթ մ'ընելու քեզ. — ու պզտիկ, ու մատաղաշ, դուրսերը մնալ, անտուն, ստիպուիլ գոնէ ի դուռ շրջիլ, պատան մը հաց, կայծ մը կրակ մուրալու համար, անհամարձակ, արտա-

սուագին, անկարեկիր մարդերէ, գուլպայազիբիկ անկօշիկ փափկիկ ոտներն՝ զոր քիչ յառաջ կաղապարեր էր ձեռն Արարչին՝ փողոցաց ցեխին մէջ թաթխուած աղտոտ ու քարերուն վրայ կոշկո՞ծուած արիւնոտ, ու ցուրտէն խածուած խոցոտ, այնպիսի հասակի մը մէջ ուր իւր նմանեաց համար ճուռողիւն մ'է կեանքը, ուր խաղալ, երգել, կայտուողիւն մ'է կեանքը, — հէք թիթեռնիկ տուել միայն կը խնդրէ մարդը, — հէք թիթեռնիկ ոյր երկններանգ թեւեր սեւ գարշահոտ ձիւթի կոյտի մը վրայ են բունուեր կառչեր...: Ճակարկային թշուառութեան ամենէն տխուր, ամենէն աղետալ, ամենէն խուզիչ զոհը է՞ որքը, ընտանեզուրկ մանուկը, եւ ի վեր քան զամենայն աղքատ որքը:

Այսպիսի որբեր էին այն աղջկունք զորս առաջին անգամ Սրբուհի Մայրապետ, 1869ի Յունվարին, այս թաղի ձիւնապատ փողոցներուն մէջ ժողովեց ու պատասպարեց իւր գթառատ ծոցոյն մէջ, մայր ըլլալով յօժարակամ անոնց՝ որոց հայրն ու մայրը գողցած էր գերեզմանը. ու այսպիսիներ էին զորս իւր նախախնամական հովանւոյն տակ ամիտիեց ու խնամեց այս Յարկն Գթութեան, զոր հիմնեց ու զարգացուց անմահ այդ կինն, աղքատ քսակով՝ այլ մեծահարուստ հոգիով, տկար իւր սեռով՝ այլ մեծազօր իւր սիրով:

Շատ գիւրիւն է երկու բառով ըսել «հիմնեց ու զարգացուց», բայց պէտք է երեւակայել անգամ մը թէ յաղթուած դժուարութիւններու ինչ անվերջ շար մը կայ քսան եւ հինգ ամաց այդ ընթացքին մէջ. — մանաւանդ երբ գործիւն, աղքատ, կը գործէ մեղ նման մի ժողովրդեան մէջ,

Այժմ ահա իւր հիմնարկութիւնը, յանուն իւր կոչուած Գալիֆայեան Արքանոցն աղջկանց, որ կը սնէ իւր քսանեւհնգամեայ Յօրեւելանը, որ կը ներկայանայ մեզ չքնաղ ու գերազանցապէս օգտակար աղգային հաստատութիւններէն մին, ու կը ներկայացնէ արդէն անցեալ մ'արդիւնաւէտ, որոյ մէջ հարիւրաւոր որբ աղքատ աղջկունք պատրաստուած, սնած, զգեցած ու մեծցած են, ինչ կ'ըսեմ, իրենց սրտին մեծագոյն պէտքն ալ գոհացուցած են — սիրուած են, ստանալով նաեւ արուեստական կրթութիւն մը, ոչ սակաւք ընտանեկան յարկերու տիրուհիներ դարձած արդէն, իրենք որ ընտանեզուրկ մտած էին յայտուեն, եւ միւսներն ապահոված՝ իրենց արուեստով ու կրթութեամբ՝ պատուաւոր ապագայ վիճակ մը, ամէնքն ալ փրկուած բախտին անգթութենէն, կոյր դիպուածին քմահաճոյքէն, Փիղիքական կամ բարոյական մահուան անդունդներէն: Աւ ներկայն, արժանաւոր յաջորդի մը խնամոց տակ բարգաւաճ, կ'ընծայէ ամէն երաշխիքն անընդհատ յարատեւութեան, յաջող ու մշտատեւ ապագայի, որոյ նիւթական եւ բարոյական եւ ընկերական տարերքն հայթայթելու եւ ապահովելու համար պէտք եղած արիութեան հետ հարկաւոր իմաստութիւնն եւս զուգորդել գիտցաւ երանելի Հիմնադրուհին, կին որ միտքն սրտին չափ զօրաւոր էր կամ կը զօրանար սրտին թելագրութեամբ:

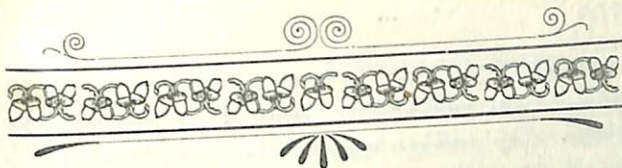
Պէտք չէր որ նա կենդանի ըլլար, հոս, մեր մէջը, վայելէր իւր հաստատութեան այս Յօրեւելին հանդէսը, հիացումը որ կ'արտայայտուի իւր գործոյն շուրջը, պտուղքն իւր ճգանց, իւր փառքը:

Բայց բացակայ է միթէ, մեռած է միթէ: Գուն ուրեք այնքան զգալի ու կերպիւ իւրիք շոջափելի եղած է մարդու մ'իւր գործոց մէջ վայելած անմահութիւնը որքան այս կնոջ, որ մարմինն ալ ահա կը հանգչի նոյն իսկ իւր Հաստատութեան ծոցոյն մէջ: Աստ ամէն ինչ իւր վրայ չի՞ խօսիր. ամէն ինչ չի՞ կրեր հետքն իւր մատանց, իւր ոտից, իւր քրտանց. այս տան մէն մի քարն, մէն մի գամն չի՞ պատմեր իւր յոգնութիւնքն, իւր նահատակութիւնքն: Չի՞ կարծեր մարդ թէ, երբ լուեն ձայներ, ահա պիտի լսէ Մայրապետին անոյշ ձայնը վերէն կամ վարէն, եւ թէ պիտի տեսնէ ահա իւր որբերու յուզիչ շրջանակին մէջ երեւիլն իւր շնորհասփայլ կերպարանին: Ա՛յնքան գործը, մեծ գործերը, զորս կը թողու մարդ իւր ետեւ, տարակուսիլ կուտան նորա ունչացման վրայ, կը շարունակեն նորա կեանքը, կը լինին երաշխիքը նորա անմահութեան:

Օրհնեալ է քո գերեզմանը, սուրբ կին, հանգչէ՛ խաղաղ յետ վաստակալից, արդիւնալից ասպարէզիդ եւ յետ լրման մարգասիրական փասքանաց քո սրտիդ: Երանելի, վսեմ է այդ քունդ մահու, կենսաւէտ քան զկեանս, մեծ կին, քունդ զոր կը նիրհես հոգւոյդ զաւակացն ի մէջ զօր այնքան սիրեցիր, ու պիտի նիրհես ապագայ անթիւ զաւակացդ ալ առնթեր, որբ իրարու պիտի յաջորդեն այն յարկին տակ զօր դու հիմնեցիր եւ որոց վրայ խորհեցաւ նախահոգ սէրդ անսպառ, անհուն, քունդ օրորեալ հեշտացեալ ի ձայն անմեղ որբոցդ մեղեդեաց եւ երախտագէտ օրհնութեանցն Աղգիդ ու Եկեղեցւոյդ որբ պիտի պար-

ծին յաւէտ թէ ծնունդ տուն Սրբունի Մայրապետին:

(“ Կենսագր. Սրբունի Մայրապետի ”, Գ. Մարգարեան)

Գ.

ԿԻՐԱԿՆԵՐՈՒՐ ԽՕՍՔԵՐ

1. ԵԿԵՂԵՑԱՍԻՐՈՒԹԻՒՆ

Կեղեցի երթալ, գէթ կիրակի օրերը, քիչ քիչ ընդհանուր սովորութիւն մ'ըլլալէ կը դադրի մեր մէջ, մասնաւորապէս ի պոլիս: Շատ թաղերու մէջ ունինք հոյակապ եկեղեցիներ, որք էր երբեմն նեղ կուգային հաւատացելոց բազմութեան, բայց որք այսօր կը մնան յաճախ գրեթէ թափուր ամայի: Շատ ատենէ ի վեր է որ պանդուխտք կը կազմեն մեր տաճարաց մէջ աղօթող ժողովրդեան մեծամասնութիւնը. քիչ ատենէն գուցէ իրենք միայն մնան անոնց տէր, գէթ արանց յատուկ տեղերուն:

Իրողութիւն մ'է այս որ արժանի է ուշա-
գրութեան, որուն վրայ հարկ է որ անգրագա-
նանք, մենք ամէնքս որք թերեւս անգիտակցաբար
լքած ենք զմեզ եկեղեցական այս անտարբերու-
թեան հոսանքին: Եկեղեցին արժանի՞ է մեր այս
պաղութեանն իր նկատմամբ, մեր, կ'ըսեմ, ըլլանք
ուսեալ կամ անուս, եւ այս ուժացում չսպառնար
արդեօք բարոյական ու տոհմային զգացումներու
թուլացում մը, անկում մը:

Մ'ընդունիմ որ վերաշինիչ, բարոյացուցիչ,
կենդանացուցիչ սովորութիւն մ'է որ կը կորուս-
նենք տակաւ առ տակաւ, մինչդեռ հետ զհետե
կ'աճին մեր շուրջը բարքերն ազականող, հոգին
պղտիկցնող, բարոյական գիտակցութիւնը մթնցնող
պատճառներ:

Շաբաթն ամբողջ մեր գործին կամ պաշտո-
նին անհատական հոգերովն, մեր եսին կամ բա-
զում այն է որ մեր մարմնոյն պահանջները գոհա-
ցնելու աշխատութեամբ զբաղելէ յետոյ, արժան
չէ որ գէթ կիրակի օրն, որ քրիստոնէից համար
վեհ խոհերու եւ սուրբ զբաղումներու յատկացեալ
օրն է, մեր միտքը վեր բարձրացնենք մարմնոյ ու
աշխարհի իրերէն, ընդլայնենք մեր հոգւոյն հորի-
զոնն, երկրի ձայներէն դարձնենք մեր ականջը ձայ-
ներու որք վերէն, երկինքէն կուգան: Եւ ո՞ր լա-
ւագոյնս կրնանք ընել զայդ եթէ ոչ եկեղեցւոյ մէջ:

Եկեղեցւոյն մէջ տիրող գաղափարն Աստու-
ծոյ գաղափարն է: Եւ այդ գաղափարը գերագոյն
պատճառի մը, առաջին սկզբունքի մը, տիեզերա-
կան բանին, բարձրագոյն արգարութեան, իսկապէս
բարւոյն գաղափարն է: Ո՞ր մտածութիւն աւելի

բարձր է քան զայս, եւ յայն սաւառնիլ ամէն
մաքի համար կազդուրիչ, վեմացուցիչ վերելք
մ'է: Թող ուսմիկ հաւատացեալը իւր մտաց մէջ
թանձրացեալ պատկեր մը կազմէ Գերագոյն Էակին
վրայ ու փիլիսոփայն նկատէ զայն Իմացականու-
թիւն մ'աննիւթ, Զօրութիւն մ'անըմբռնելի ան-
պարագրելի, Հոգին անհուն տիեզերաց. երկուքն
ալ, իրենց մտաւոր զարգացման աստիճանին հա-
մեմատ, կարող են եկեղեցւոյ գմբէթին տակ իրենց
գլուխը խոնարհեցնել այն մեծ գաղափարին առջեւ
եւ իրենց սիրտը բարձրացնել առ նա: Եկեղեցին,
մանաւանդ հայկականն, ներող է այժմ. նա չի
հաւատաքններ մարդոյ խիղճն, ու նորա պաշտո-
նեայն, զրան առջեւ կեցած, որոշ դաւանանքի մը
նեայն, զրան առջեւ կեցած, որոշ դաւանանքի մը
անցագիրը չի պահանջեր ներս մտնողէն: Լայն է
նորա ծոցը, Պրոֆուստի անկողինը չէ. ոչ աւելի
մեծցնելու եւ ոչ աւելի փոքրկացնելու պարտաւոր
է մարդ իւր հաւատքն՝ երբ հոն դիմէ:

Աստուծոյ հաւատալու ամէն ձեւերն ալ լաւ
են, ու չեն կրնար մի ըլլալ քանի որ մտքերը զա-
նազան են, միայն ամէն հոգի պարտի հաւատոյ այդ
նուիրական բոցը տածել պահանջել, ու եկեղեցին
վառարան մ'է հաւատոյ: Արգարեւ չեմ անձկա-
փակեր զեկեղեցին միայն նիւթական տաճարներու
մէջ, բնութիւնն ինքնին տաճար մ'է անհամեմատ
կերպով առաւել վեհավայր քան ձեռագործ եկե-
ղեցիներն, եւ երկրին ամէն կէտերէն կրնայ հոգին
դէպ ուղիղ բարձրանալ առ Աստուած. բայց ան-
ուրանալի է որ մեծ է աղբեցութիւնն զգացման
մը հաւաքական արտայայտութեան: Երբ հարիւ-
րաւոր, հաղարաւոր հաւատացեալք ծունր դրած

են Անհուն Իսկին առջեւ, երբ կրօնական զգացումն անբան հոգիներ միահաղոյն կարապետան հրեղէն բառերով ու հրաթեւ երգերով, մարդ չի կրնար անտարբեր մնալ. ամենէն անտարբեր հոգին կը համակրի անոնց, կը համակուրի նոյն զգացմամբ, որ կը զարթնու մինչ կը նիրհէր թմրեալ սրբտին խորը:

Ու այդ կրօնական զգացում ըսուածն, ինչ որ ալ ըսեն ոմանք ի գիտնոց, ամէն սրտի խորն է, մարդուն հետ ծնած է այն. առաջին մարդն որ խորհեցաւ՝ ունէր զայն, 19րդ դարու մարդն ունի, եւ վերջին մարդը պիտի ունենայ: Տիեզերաց մեծութեան առջեւ մարդուն տկարութեան, բնութեան ահեղ կամ գեղեցիկ տեսարանաց առջեւ մարդուն սոսկումի կամ զմայլման, բարոյական օրէնքին կամ պարտաւորութեան գիտակցութեանն առջեւ գերագոյն Օրէնսգրի մը ու Գատիչի մը ներկայութեան, մահուան առջեւ՝ բարոյական անձնաւորութեան անէացման գաղափարին դէմ խեղճման, վերջապէս՝ մշտանորոգ կենաց առջեւ գոյարար անսպառ զօրութեան մը գոյութեան եւ առ այն պատկառանաց ու սիրոյ զգացումն է, որ, անբաժան մարդէն, յառաջ բերած է ամէն կրօնքներն ու կրօնից եւ փիլիսոփայութեանց եւ բանաստեղծութեան կապող օղակն է եղած: Այս զգացում մարդուն ամենէ ազնուական յատկանիշերէն մին է. զայն տածել սնուցանել՝ մարդուն ազնուականութիւնը պահպանել է. թմրեցնել զայն՝ նուաստացնել է մարդկութիւնը:

Եկեղեցւոյն մէջ մանաւանդ այդ վեհ զգացումը կը գտնէ իւր ճարակը:

Եւ յետոյ, չկայ կրօն առանց բարոյականի. իւրաքանչիւրն ունի իւրն, եւ վեհագոյններէն մին է այն զոր կ'ուսացանէ քրիստոնէական կրօնն: Այդ բարոյականի գերազանց դասագիրքն է Աւետարանը, յորմէ հատուածք կ'ընթերցուին եկեղեցւոյ մէջ ու կը մեկնուին մերթ քարողէն. Մարգարէք ու Առաքեալք ալ իրենց պատկառելի լեզուն ըսելու կ'ընեն անդ՝ տալու համար բարձր բարոյականի մը պատգամներն, որք, վասն զի դարերու մէջէն մեզ կը հասնին, այլապէս վեհ նուիրագործում մը կ'ընծայեն յաւիտենական ճշմարտութեանց: Ու ամէն ինչ որ կը կարգացուի անդ, ամէն ինչ որ կ'երգուի կը շնչէ ոգի մը սիրոյ, խաղաղութեան, խոնարհութեան, ներման, ոգի մ'որ դեռ այնքան կը պակսի մեզ, որով այնքան սոգորուելու պէտք ունինք տակաւին: Հինօրեայ իմաստուելու պէտք ունինք տակաւին: Այնպէս ի գէպ տութեան այդ բարբառք յաճախ այնպէս ի գէպ կը հնչեն մեր այսօրեայ բարուց, կրից, մոլորմանց մէջ որ կարծես դեռ երէկ արտասանուած են, ու յանկարծ կը գրաւեն մտածող հոգին: Ամէն բան իւր եկեղեցւոյն մէջ կը յիշեցնէ մանաւանդ քրիստոնէին նորա Աստուածային հիմնադրին կենաց այլազան երեւոյթները, կեանք մ'որ մուրի մը մէջ կ'սկսի եւ խաչի մը վոյս կ'աւարտի, կեանք մ'որ խոնարհներու սիրոյն նուիրուած է եւ մարդկային խղճայութեան քարոզն է կենդանի: Եկեղեցին ապա դասարան մ'է բարոյականի. գերազանցապէս բարոյական է անոր մթնոլորտը: Անոր մէջ մխրձիլ բարոյապէս առողջարար ու սրբարար է վերին աստիճանաւ: Հաւատացեալ մը լինի մարդ կամ հատիճանաւ: Հաւատացեալ մը լինի մարդ կամ հաւատակորոյս մը, եկեղեցւոյն ազգեցութիւնն ան-

գիմարելի է: Եթէ առաջնոյն համար սիրտիւ,
 հանգուցիչ է այդ ազգեցուծիւն, երկրորդին հա-
 մար խոովիչ է գէթ, եւ հոգւոյն այդ խոովումն
 ալ ընդ երկար մոռցուած այդ ձայներուն առջեւ՝
 միշտ լաւ նշան է: Մշուշներու խորը թաղուած
 նշոյլն պէս բան մը քիչ քիչ երեւան կուգայ կար-
 ծես ու հոգիին մութը կ'սկսի մեղմացնել, գաղա-
 փարներ որոց անուշադիր էր եղած՝ կը յանկու-
 ցանեն ու կը կեցնեն իւր ուշը, բացարձակ անհա-
 ւատութիւնը, ծայրայեղ արմատական յոռետեսու-
 թիւնը, տարակուսանքի կրնայ փոխուիլ նախ, «Ահ,
 անկարելի է, բան մը կայ այս ամենուն մէջ, այս
 ամենուն ետեւ, աստղերուն վերեւ, խղճին վերեւ»,
 եւ օր մ'ալ կրնայ ըլլալ որ գողգոյնուն ծունկերը
 խոնարհին, ու աչքերը բարձրանան, կրօնական
 կամ իմաստասիրական հաւատոյ շող մը իրենց մէջ:
 Եկեղեցին իւր վսեմացուցիչ ազգեցութեամբ, փրո-
 կաւէտ յաղթանակ մը տարած է յայնժամ:

Մի միայն մանկութեան յիշատակներուն
 դառնալ որքան կը յուզէ զմարդ. անմեղութեան,
 միամիտ վստահութեան, թարմ զարմացման, ան-
 խէթ խղճի, անխառն հաւատքի այդ մատաղ օրե-
 րէն զով շունչ մը խնկաբոյր կը փչէ մեր քիչ թէ
 շատ թուումս սրտին վրայ, բարերար սարսուռ մ'ու-
 ցօղ մը սիրուելով, եւ անոնց յիշատակը, կենդա-
 նացած, իտէպիլ մը հանգոյն շինիչ անձուկ մը կը
 գոյացնէ հոգւոյն մէջ: Մանկութեան օրերու այս
 յիշատակն անվրիպելի ու զօրաւոր կերպով կ'ար-
 թընայ եկեղեցւոյ մէջ, մանաւանդ հին բարեպաշ-
 տական սպաւորութեանց ու մեր կորուսած սիրե-
 լեաց նկատմամբ: Այս մասին իմ կրած սպաւորու-

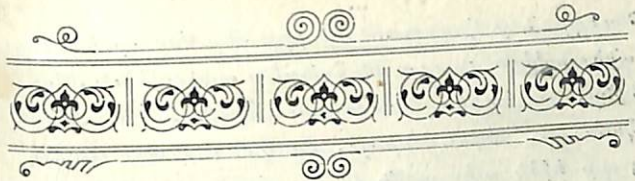
թիւնս՝ կը յուսամ թէ ինձ յատուկ բան մը չէ:
 Եկեղեցւոյ երգերէն խորապէս յուզուած եմ յա-
 ճախ. ի լուր այդ մեղեդեաց, — արտայայտու-
 թիւն զուտ ու ջերմ հաւատոյ Աստուած եւ յան-
 մահութիւն — զոր կ'երգեն մերթ մանուկներու
 հրեշտակային բարբառքն, որոց նման իմն ալ եր-
 բեմն կը բարձրանար դէպ ի գմբէթն տաճարին,
 եւ մերթ քահանայից լուրջ ու բամբ ձայներն,
 ամբողջ մանկութիւնն է որ կը յաննէ, անոյշ ու
 պաշտելի ձայներու եւ դէմքերու երամ մը, իբր
 ծածկուած բոյնէ մը, թռիչ կ'առնու կը թեւածէ
 նուիրական միջոցին մէջ, խառնուելով սրբազան
 երգերուն ու պատկերներուն, եւ մեզ պարուրող
 խորհրդաւոր հմայքն ու սուրբ հրապոյրը կը յա-
 ւելու: Այսպիսի իտէականացեալ, վսեմապէս բա-
 նաստեղծական դարձած միջավայրի մէջ, ժամերով
 ինքզինքս մոռցած մնացած եմ շղթայեալ, կնոջ մը
 պէս լալով: Յետոյ, երբ դուրս ելած եմ եկեղե-
 ցիէն, զգացած եմ որ հոգիս աւելի թեթեւացած է
 ու հեշտ կը թրթռայ ազնիւ զգացումներու տակ:
 Ամենուն կամ գէթ շատերուն համար քիչ շատ
 այսպէս չէ միթէ, ամենուն որք ունեցած են առաւել
 կամ նուազ բարեպաշտ մանկութիւն որք Աստուծոյ
 եւ Յիսուսի անուններուն ու Աւետարանի պատու-
 էրներուն յեղյեղուիլն լսած են իրենց հօր եւ մօր
 շրթներէն, երբ դեռ պատանի էին:

Բայց Հայուն համար միայն այս յիշատակ-
 ները չեն որք կը կենդանանան իւր եկեղեցւոյն մէջ
 ու իւր սիրտն ու երեւակայութիւնը կը մոգեն.
 աւելի հին ու այլապէս նուիրական յիշատակներ կը
 խօսին անդ իւր հոգւոյն: Այդ արարողութեանց ու

սրբասացութեանց լեզուն հին սկեղինիկ լեզու մ'է զոր հայ գրականութեան առաջին մշակները զարգացուցին: Այդ շարականք յաճախ կ'երգեն հայ եկեղեցւոյ յատուկ Սուրբեր ու Սրբուհիներ, հայ եկեղեցւոյ շայրեր ու Զաւակներ, եւ դարերու արձագանգ մը կ'ըմբռնէ ականջն այդ բառից ու եղանակաց մէջ որք հազարաւոր տարի յառաջ ալ կ'երգուէին նոյնութեամբ: Մեր եկեղեցին ազգային է. ամէն առաքինութեանց դասերուն հետ, ինչ որ տոհմային է յիշելու, յարգելու, սիրելու առաքինութիւնն ալ կը սովորի անդ հայր:

Այս, պէտք է երթալ եկեղեցի, գէթ շաբաթը մի անգամ, կիրակի օրերը, պէտք է ենթարկուիլ անոր բարոյարար բարձրացուցիչ ներգործութեան, զբաղեցնել անդ քիչ մ'ատեն մեր հոգին, այնպիսի խոհերով ու յոյզերով որք միշտ, իբրեւ մարդ եւ իբրեւ հայ, աղնիւ հետք մը պիտի թողուն մեր վրայ:

(Հայրենի, 1892, թիւ 131)

2. ՆՈՐԵԿ ՀՈԳԻՆ

Նցեալ կիրակի կնունք կար մեր եկեղեցւոյն մէջ:

Երբ հոգի մը կը մեկնի մեր մէջէն, եկեղեցւոյն զանգակն յաճախ կը ծանուցանէ այս գէպքը ժողովրդեան. ինչու այդ զանգակը լուռ կը մնայ, երբ հոգի մը

կ'իջնէ մեր մէջ, երբ մանուկ մը կը ծնի կամ կուգայ մատուցուիլ եկեղեցւոյն որում իւր ծնողք կը վերաբերին: Խորհրդով եւ գաղտնեօք լի է մահը, հոգւոյն բաժանումն որ կ'երթայ անձանթին մէջ սուղիլ. նուազ խորհրդաւոր ու գաղտնալից է ծը-

նունդը, նոր հոգւոյ մը մուտքը մեր մէջ որ կուգայ անծանօթէն: Գագաղին հանդէպ ապշուածիւն մ'ու- նինք, յաւիտենականութեան հարցն է որ, մթին, կնճռալի, անխուսափելի, կը կանգնի մեր առջեւ: Բայց եթէ դժուարին է մեզ համոզուիլ թէ հոգի մը կ'ոչնչանայ, գիւրի՛ն է հաւատալ թէ հոգի մը ոչնչէն դուրս կուգայ: Հոգւոյն ճակատագրի խըն- գիրն իրաւունք ունի գրաւել մեր ուշն այնքան օր- րանին եղըն որքան գերեզմանին:

Կարծես, մահը միայն կը տեսնէ մարդ, մա- նաւանդ կարգ մը մարդիկ որք տխուր ըլլալ կը սիրեն, տեղատուութեան կը նային ու զանց կ'ընեն մակընթացութիւնն, առանց խորհելու թէ ո՞վ որ երկուքն ի միասին չի տեսներ՝ ոչինչ կը տեսնէ: Եթէ տխրազգեցիկ, դառնալի, ահարկու է մա- հուան տեսիլը, զմայելի է տեսնել նորածին մանուկ մը՝ յոյսն է այն, ուրախութիւնն է որ կը ծագի: Գիշերուան ստուերներէն դուրս ցայտող առաւօ- տուն պէս զուարթարար, կազդուրիչ, ոգետու եւ սխրալի է երեւոյթն այդ փոքրիկ նորեկ էակին. մանաւանդ թէ որչափ ալ փոքր, որչափ ալ դոյզն ու անգոր, զգալու, խորհելու եւ կամելու համար ստեղծուած էակ մ'է այն, բան մը որ մարդ մը պիտի ըլլայ:

Գիտեմ, յուետեան հոս ալ զինսթափ չէ: -- Դու կ'ուրախանաս, կ'ըսէ, բայց ես կը տխրիմ. ահաւասիկ որս մ'ալ մահուան, անյագ ու սեւաւ անդունդին, ահա՛ ճարակ մ'ալ տառապանքին, զգացման եւ խորհրդոյ կարողութիւնները՝ իւր ցաւը զայրացնող ու բազմապատկող աղետալի պար- գեւներ են միայն, ու կամքը «ծարաւ մ'անջնջելի»:

դու կ'ըսես՝ ծնաւ, բայց ես կ'ըսեմ՝ Ահա՛ այս օրէն մեռնիլ սկսաւ:

Ինչ որ ալ ըլլան յուետեան զգացումները կամ վարդապետութիւնք, այս յայտնի է թէ նոքա չեն համաձայն մարդոց ընդհանուրին զգացմանց, որ խնդակցութեան պարագայ մը կը տեսնէ յաջող ծննդաբերութեան մէջ: Ուրախութեան ձայներով կ'ողջունեն նորեկ հոգին, հիացմամբ կը շրջապատեն խանձարրապատ հրեշտակը, ձեռքէ ձեռք կուտան զայն, կը ժպտին անոր, աղու բառերով կը խօսին անոր, ու բարի բախտ, երջանկութիւն, մեծ մարդ ըլլալ կը մտադրեն անոր, որ, խոշոր զարմացած աչքեր բացած, կը նայի արդէն ու կը թուի ժպտիլ արդէն, բացած, կը նայի արդէն ու կը թուի ժպտիլ արդէն, նայուածք ու ժպտ, հոգւոյն այդ լուս բարբառք: Իսկ հայրն ու մայրը վսեմ բան մը կ'զգան իրենց մէջ. իրենք հէք արարածներ, կեանք մ'արտա- գրեցին. թաքուն արարչագործ զօրութեան օժան- ցակ կամ գործիք մ'եղած ըլլալու գիտակցութիւնը վեհ ու սուրբ հպարտութիւն մը կը ներշնչէ իրենց: Ուրիշ էակի մ'որ իրենցմէ բղխեցաւ՝ անանցեցին իրենց կեանքն, իրենց հոգին. ահա՛ վերածնան, ման- կացան նոր էակի մը մէջ որ ուրիշ է եւ որ այն- քան նման է իրենց. անմահութիւնն այլեւս լոկ բառ մը չ'երեւիր իրենց, որչափ եւ թերահաւատ ըլլան, հօրամոյն մայրնմանակ մանկան մէջ անոր շօշափելի մէկ գրաւականը կը տեսնեն: Ծնանելու դժնդակ ցաւերուն, ի լուր մանկիկին առաջին ձայ- նին, կը յաջորդէ անպատմելի ուրախութիւն մ'որ ամէն բան կը մոռցնէ մատաղածին մօրն, եւ հայրն որ իւր կնոջ հետ իւր աղեաց, իւր սրտին երկամբք որ իւր կնոջ հետ իւր աղեաց, իւր սրտին երկամբք կ'երկնէր իւր օրդին՝ անոր հետ ալ անհուն եր-

չանկութեան մը զգացումն ունի յանկարծ: Ո՛չ մի պարագայի մէջ այնչափ յեղակարծ է անցքն ծայրայեղ ցաւէ ու անձկութենէ յանճառ բերկրութիւն, գերեզմանի վճին վրայ տատանագին երեբմանէ ի հեշտագին վայելք ու ի զմայլանս աճեցեալ կենաց, խաւարէն ի լոյս: Այդ երջանիկ ազատումէն, այդ ծնունդէն յետոյ, ծնողաց աչեր, երախտագիտութեան արցունքով լցուած, բնազդաբար կը դառնան դէպ անհուն երկինքն ու կ'զգան ինչ անուն ալ տրուի իրեն՝ կենաց Աղբիւր մը, կենաց Հայր մը, եւ իրենց սիրտք կ'օրհնեն զայն:

Կեանքի այդ տկար դողդոջուն լոյսը, որ իրենց տան մէջ վառիլ սկսաւ, ծնողք պիտի տածեն զայն, պիտի գուրգուրան անոր վրայ, խնամով՝ անսահման անձնութեամբ զգուշանան որ մի գուցէ շիջանի, այլ մեծնայ ու պայծառանայ տակաւ: Ա՛յդքան, ու միշտ այնպէս զգացած են մարդիկ, թէ կեանքը սուրբ պարգեւն է երկնից, գեղեցիկ մէկ պարգեւը, ո՛չ անշուշտ իր հաճոյքներուն համար, որք ո՛չ երբեք զուտ են եւ ո՛չ ամէնքն ազնիւ ու ընտրելի, այլ մանաւանդ վասն զի անոր մէջ լուրջ ու վեհ բան մը կը տեսնեն, բարոյական գեղեցկութիւն մը մանաւանդ, վասն զի ամէն հոգւոյ համար ճակատագիր մը՝ ասպարէզ մը կը նշմարեն, վասն զի կը զգան թէ խորհուրդն ու զգացումն ու կամքը բարոյական օրէնքի մը — բարւոյն օրէնքին — հնազանդելու, լաւագունին ձգտելու պարտականութիւնն ունին, եւ այս պարտքը մեծ արժէք մը կ'ընծայէ կեանքին, վսեմ վախճանի մը միջոց կ'ընէ զայն:

Ու այդ ծննդեամբ իրենց վրայ դրուած նուիրական պարտուց ծանօթութիւնն ունին, առաւել կամ նուազ գիտակցական, եւ փոյթն զայնս կատարելու: Պիտի մեծցնեն զայն, պիտի կրթեն զայն, պիտի պատրաստեն զայն իւր մարդու դերին: Բայց այդ տղան իրենցն է միայն, ընտանիքին համար այդ տղան իրենցն է միայն, ընտանիքը տարրն է ազմիայն ծնաւ: Ո՛չ անշուշտ. ընտանիքը տարրն է ազգին, եկեղեցւոյն, ընկերութեան: Ու ասոնք համերաշխ են միմեանց. ո՛չ ազգ, ո՛չ եկեղեցի, ո՛չ մարդկային ընկերութիւնն առանց ընտանիքներու, եւ ո՛չ ասոնք առանց անոնց: Նորածինն, իւր ծնողաց զաւակն ըլլալէ զատ, զաւակն է նաեւ մարդկային այդ մեծ ընտանիքներուն, որք կ'անուանին ազգ, եկեղեցի, մարդկութիւն, եւ որոց օժանդակութիւնը պիտի վայելին իր ծնողք՝ որչափ ալ ինքնին հարուստ ու կարող ըլլան իր պահպանման ու զարգացման գործոյն մէջ: Աստի, ի հնուց հետէ, մանկան ծնունդէն առաւել կամ նուազ ժամանակ յետոյ, շատ ժողովուրդներու մէջ ընծայման կամ ներածման հանդիսաւոր յուզիչ արարողութիւն մը, որով մանկիկը կ'ողջունուի իբրեւ նորեկ անդամ եւ կ'որդեգրուի այն եկեղեցիէն կամ ազգէն որում կը վերաբերին իւր ծնողք:

Այս է — իրաց խորը նայելով — մեր ազգային եկեղեցւոյն համար ալ, որպէս այլ քրիստոնեայ եկեղեցեաց, կնունքի կամ մկրտութեան տոնեայ, որով Հայ մանուկն, առ մեզ, մարարողութիւնն, որով Հայ մանուկն, անգամայն ազգին ու եկեղեցւոյն կ'անդամակցի: Մարդկային ընկերական կենաց առաջին մէկ քայլն է, երկրորդ ծնունդ մը, հոգեւոր ու բարոյական կենաց մէջ մուտք մը. խորհրդաւոր վայրկեան, —

եւ արդէն որ խորհուրդն Եկեղեցւոյն չունի մի խոր
 նշա ակութիւն: Երախայն « Էաւատք, Յոյս եւ
 Սէր » իւ Խնդրէ, այսինքն այն առաքինութիւններն
 որոց պէտք ունի մարդ ապրելու ու կեանքն օգ-
 տակար գործելու համար, առանց որոց կեանքն
 անձկափակ մթին հորիզոն մ'է, մարդն՝ անվերջ
 տարակոյսներու գիշերոյն ու եսական կրից փո-
 թորկին մէջ երերափոծ, քարէ քար զարնուող,
 իւր նպատակը կորուսած, անդեկ անառագաստ նաւ
 մը: Քահանայն, յանուն հոգեւոր հայրենեաց,
 կ'ընդունի նորընծայն իւր բաղկաց մէջ, կը դրոշմէ
 զայն քրիստոնէին, հայակրօն քրիստոնէին յատ-
 կանիչ դրոշմով, երգելով սրբազան երգեր, ար-
 տասանելով վեհամաստ բառեր, որք կը բացատրեն
 կենաց խորհուրդը, անոր բարոյական լուրջ նպա-
 տակը, յայն գիմելու համար կարեւոր լաւու-
 թիւնքն: Եւ ամէն անգամ որ ծաղկահոտ նուիրա-
 կան իւզը, խորհրդանշան զօրութեան եւ քաղցրու-
 թեան, կը հոսէ երախային զգայարաններէն միոյն
 վրայ, կրօնից պաշտօնէին բերնէն կ'երնեն իմաստուն
 խօսքեր որք կը յայտնեն թէ ինչպէս պէտք է
 սուրբ պահել նոյն զգայարանն արտաքին ապակա-
 նարար գայթակղեցուցիչ տպաւորութիւններէ եւ
 ուղղել զայն դէպ յիրս ճշմարտութեան, արդա-
 րութեան եւ սիրոյ: Երախայն դեռ չէ կարող
 հասկնալ այս ամէնը, նա միայն շուարում ու ճիշեր
 ունի ջուրերու, ձայներու եւ լոյսերու խառն ու
 բուռն զգացողութեանց տակ: Բայց ծնողք ու աղ-
 փականք կը հասկնան, կամ պարտին հասկնալ, եւ
 օր մը պիտի մեկնեն մանկան՝ երբ տակաւ արթննայ
 նորա մէջ բանականութեան աստուածային կարո-

ղութիւնն որով օժտուած է նորա հոգին: Մկրտ-
 տութեան օրը, ծնողք իրենց զաւակը քան զին-
 քեանս զօրեղ ու երկարակեաց հօր մը — Ազգին
 — եւ մօր մը — Եկեղեցւոյ — հովանւոյն տակ
 դրած, բարոյական կեանքի մ'առողջարար ջուրե-
 րուն մէջ մխած, հոգւոյ կաթնտուի մը կենսածոր
 ստինքներուն յանձնած ըլլալու քաղցր ու ապա-
 հովիչ գիտակցութիւնն ունին:

Բայց ազատախօս հոգիւնը կրնայ առարկու-
 թիւն մ'ընել. — կրնա՞նք մենք, մինչ մանուկը
 դեռ ոչ խորհիլ ոչ ընտրել գիտէ, մեղէն իւր տեղն
 անցնիլ, ընտրութիւն ընել անոր համար եկեղեցւոյ
 եւ կրօնի, որոշել այժմէն այն հաւատաւիքը զորս
 պիտի դաւանի, այն բարոյական կանոնքն որոց պիտի
 հետեւի, առանց բռնաբարած ըլլալու անոր հոգւոյն
 ազատութիւնը, եւ նոյն իսկ առանց անմիտ գործ
 մը կատարած ըլլալու, քանի որ օր մ'երբ չափա-
 հաս ըլլայ եւ սկսի նախակապերէ ազատ կերպով
 խորհիլ՝ կրնայ իր միտքը իրեն տրուած կաղապարը
 խորտակել, կրնայ բոլորովին ի բաց մերժել հաւատք
 խորտակել, կրնայ բոլորովին ի բաց մերժել հաւատք
 ու կրօն կամ փոխել իր մանկութեանն ուրիշներու
 հետ: Մկրտութիւնը զայն կ'ընէ մանկան համար,
 ապա իրաւունք չունինք զայն մկրտելու:

Այս առարկութիւն վայրկեան մը խորհր-
 դածութեան առջեւ դիւրաւ կը ցրի: Եթէ իրաւունք
 չունինք որդեգրելու մանուկն եկեղեցւոյ մը որու
 դաւանանքն դեռ չէ կարող հասկնալ ու դատել,
 ապա իրաւունք չունինք նաեւ մեծցնելու զինքը մեր
 անտանեկան ու ընկերական միջավայրին մէջ որ
 ունի իւր բարքեր, իւր սովորութիւններ, իւր ու-
 ղիղ կամ թիւր համոզումներ, իւր պատմութիւնն,

որք ի հարկէ պիտի ներգործեն մանկան վրայ իւր ճիղմ հասակին մէջ եւ անոր բարոյական նկարագիրը կազմելու պիտի նպաստեն իր կամքէն անկախ կերպով: Բայց կրնանք դուրս նետել այդ միջավայրէն. պիտի կորսուէր: Արնանք գէթ միայն իւր ֆիզիքական կեանքը խնամել մինչեւ չափահասութեան տարիքն ու զգուշանալ ցայն վայր բարոյապէս ազդելէ իւր վրայ: Անկարելի. յակամայս մեր ի գործ պիտի դուռի իւր վրայ մեր մտածելու, զգալու, գործելու կերպերուն անխուսափելի ազդեցութիւնը: Մի՞թէ կարելի է բացարձակապէս լուռ մնալ իւր առջեւ ու լուռ կեցնել ուրիշները. եթէ ականջով չսովորէր, աչքովը պիտի սովորէր մեր բարքերը: Մարդս, որպէս ֆիզիքական, նոյնպէս բարոյական միջավայրի մը, մթնոլորտի մը մէջ կը ծնի ու կը կազմուի հարկաւորապէս: Բնութեան օրէնքն է այս: Եւ ինչո՞ւ որդին չառնու հօր կրօնքը, քանի որ կ'առնու նորա արիւնը, նորա լեզուն, նորա քաղաքակրթութիւնը. ինչո՞ւ հայրը չփութայ կանուխէն դնել իւր զաւակն այն ճամբուն մէջ զոր լաւ կը համարի իրեն համար. իսկ եթէ այդ համարումը չունի, լաւ է անկեղծօրէն խղել կապեր որք բոլորովն կորուսած են իրենց իմաստը, եւ ահա հակասութիւնը կը վերնայ:

Ամէն ինչ աւանդութիւն է մարդկութեան մէջ, բնութեան մէջ ալ ամէն ինչ շղթայաւորում մը. այս է զոր «չարունակութեան օրէնք» կ'անուանէ Լայպնից: Մկրտութիւնը, խորհրդանշանով մը, կը հաստատէ ու կը բացատրէ աւանդութեան օրէնքը եւ բարոյական ու իմացական տոհմակցութեան կապը ծնողին ու ծնելոյն, հարց ու որդւոց,

անհատին ու ազգային-կրօնական ամբողջին մէջտեղ: Անցելոյն, ներկային ու ապագային հոգեկան սուրբ գրկախառնութիւնն է այն:

Ողջոյն եւ սէր նորեկ հոգւոյն որ անցեալ կիրակի կնքուեցաւ մեր եկեղեցւոյ աւազանին մէջ:

(Հայրենի, 1892, թիւ 138)

3. ԽԱՂԱՂՈՒԹԻՒՆ

րբ տաճարէն դուրս կ'ել-
նէի, գլխուս մէջ դեռ
կը հնչէր վեմամագոյն
երգը քրիստոնեայ
Եկեղեցւոյ, «Փանօք
ի բարձունս Աստու-
ծոյ, եւ յերկիր խա-
ղաղութիւն, ի մար-
դիկ հաճութիւն...»

Ու չէր այն արձագանգ մը պարզապէս երգեցիկ
մանկանց պարի մը կամ մի քանի քահանայից ձայ-
նին, այլ մեծ, լսյն, խոր, բաղմբրանդ երգի մը որ
ամբողջ ժողովը գեանն է, ուր ամէն հասակ ու դա-
սակ եւ սեռ կը խառնեն իրենց ձայները, ուր կը
լսուին մատաղ հոգիներու զուարթաջինջ աւաչքն,
առոյգ կուրծքերու կենսայորդ շեշտերն, կենսամաշ
ոգւոց քողաղօտ բարբառքն, վշտաբեկ սրտերու
հառաչոտ խաղերն, ամէնքն կաղմելով ամբողջու-
թիւն մը մի քիչ խառնաձայն, այլ եւ չես գիտեր

ինչպիսի ներդաշնակութիւն, որոյ ոչ մի երգահան
գտած է գաղտնիքը, ներդաշնակութիւն մը գերա-
զանցապէս մարդկային, յինքեան բերող համաձայ-
լամէն աստիճաններն մարդկային սրտի ձայնաշա-
րին, երբ զանազան տարիքի ու տրամադրութեան
մէջ կը թրթռայ տեսլականի շնչոյն տակ:

Ամենուրեք ժողովուրդը միաբերան կ'երգէ
այս երգը մեր եկեղեցւոյ մէջ, ու Աղօթագիրքն ալ
այդպէս կը պատուիրէ. եւ այս բան կ'ընէ զայն
ովկիանոս — աղօթք մը, աղօթք մը մթամած ան-
դունդներէ ելնող ու լուսացայտ կատարներէ սլա-
ցող, անձիր տարածութեան մը մէջ դռացող ու
ծաւալող, որ երբ կ'աւարտի անհունութեան մէջ
կարծես կը մարի, ոչ ոչ, անհունութեան մէջ
կարծես կը շարունակուի արձագանգէ յարձա-
կանդ, աշխարհէ յաշխարհ: Ու չպիտի ուզէի եր-
բեք, որքան յառաջդիմութիւն ալ ընէք սրբազան
երաժշտութեան արուեստը մեր մէջ, որ փոխուէր
այդ եղանակը, վեհ, ծանր, տարածուն, որ կը պնդէ
ամէն վանկերուն վըայ, կը խոկայ ամէն բառերուն
վըայ, որ ոգեւից կ'ուռի, կը հարթանայ խաղաղա-
գին, ու մերթ եւս կը խորանայ ներքնաստղ, —
ոչ միայն վասն զի հնութեան նուիրակն դրոշմը
կը կրէ այն, այլ զի եւ կատարեալ է, ըստ իս,
բացատրելու համար համախումբ ժողովուրդեան մը
հոգւոյն հիացումն ու դիմումն առ գերագոյն Իսկն,
իղձքն առ Տեսլականն, ծարաւն Արդարութեան եւ
Սրբութեան, — այսինքն ամէն ինչ որ այդ գերա-
զանց երգին բառերը կ'արտայայտեն իրենց մէջ:

Հրեշտակներն են, ըստ խորհրդաւոր աւան-
դութեան Աւետարանին, որ երգեցին անոր առա-

ջին բառերն — ո՛հ, այն բառերն — երբ իւր
Փրկչին ծնունդն աւետեցին աշխարհի: Ու այդ ա-
ռաջին բառերն համաշխարհական խաղաղութեան,
համահաճ մարդկութեան մ'ի՛նչ երանաւէտ հորի-
զոն կը պարզեն մտաց առջև: Ի՛նչ տեսլական,
ինչպիսի՛ գիրկընդխառնում երկնից ու երկրի, ի՛նչ
դար ոսկեղնիկ որ պիտի ծնէր՝ ըստ հրեշտակային
աւետեաց՝ այդ մեծ ծննդեան հետ . . . :

Այլ ահա՛ իննեւտասն դարեր անցան այդ
աւետալի օրէն յետոյ, ու դեռ ո՛չ ուրեք է կա-
տարեալ խաղաղութիւնը: Տաճարներ կանգնեցան
Յիսուսի անուան, խաչը տիեզերական գործի մը
դարձաւ պաշտաման, մարդոցմէ հարիւրաւոր մի-
լիոններ աշակերտեցան Աւետարանին, եւ դեռ
չկատարուեցաւ այդ խոստումն երկնային: Վէճն ու
կռիւն ընտանեաց մէջ է, ժողովրդոց մէջ է, ի՛նչ
կ'ըսեմ, քրիստոնեայ եկեղեցեաց ընդ մէջ է: Ա-
տելութիւն, նախանձ, չարահամութիւն դեռ կը
տիրեն մարդոց մեծ մասի սրտին. հոս այր ու կին
մահու չափ թշնամի են իրարու, անդին եղբայր
եղբոր դէմ, որդին հօր դէմ կը յառնէ: Գեռ մին
կերակրովք ու ըմպելիօք կը յղիանայ աստ, մինչ
անդին ուրիշ մը աղէքները քաղցէն գալարուն,
ցաւագին կամ մոլեգին ակնարկներ կը նետէ լիա-
ռատ սեղանին: Հոս կաղնեայ թաւապատ արծա-
թազարդ դագաղն մը մէջ կը թաղուի ճոխի մը
դիակը, հոն ցուրտին տակ անտուն անհանդերձ կը
դողդղայ աղքատի մը խեղճուկ մարմինը կենդանի:

Ու պատերազմը, բանակներու ընդհարումն,
ի ձայն փողոյ եւ թմբկի այդ արշաւն ի սպանդ.
ի՛նչ է այդ: Տիեզերական խաղաղութեան աւետու-

մէն այսքան դար յետոյ, դեռ ցայսօր, արիւնային
միջազգային պայքարաց ոգին ատելութիւն ու հեռ-
կը փչէ ժողովրդոց մէջ, դեռ՝ միմեանց մահուն
ծարաւի՛ կը ճակատեցնէ զանոնք դէմ առ դէմ,
դեռ արենաբոյր դալինիք ցանկութեան առարկայ
են ու հպարտութեան առիթ, եւ այս նոյն իսկ քա-
ղաքակրթութեան յառաջապահ եւրոպեան ազգաց
մէջ: Խաղաղութիւնն իրենց մէջ առաւել կամ
նուազ տեւական զինադուլ մը կը համարուի դեռ
— խաղաղութիւն սպառազէն: Գիտութեան յա-
ռաջդիմութիւնք կը ծառայեն իրենց կատարելա-
գործելու սպանման, աւերման անօթներ: Ու երբ
չատ սպաննած, շատ այրած, շատ արցունք հոսե-
ցուցած, շատ մայրեր անղաւակած, շատ կիներ այ-
րիացուցած, շատ մանուկներ որբացուցած ու շատ
դաշտեր կոխտած չորցուցած են, յաղթական փա-
ռագոյ զէ Կէօմներ ունին առ «բանակաց Աս-
տուածն» վերասլացիկ, որպէս 1631ին Գիլլի՛
Մակոտէպուրկի արիւնով ու կրակով կարմիր աւե-
րակաց վրայ — տարօրինակ ծիրանի փառաց —
յետ քառասուն հազար կեանքեր մահու եւ չորս
հազար տուններ բոցերու մատնելու:

※

Այս ամէնն ի՛նչ կ'ապացուցանէ. — թէ
մարդն անընդունակ է ընկերային համակրութեանց,
էակ մը եսամոլ, ռեսրիմ իւր նմանին, ատելու
էակ մը ստեղծուած մանաւանդ քան սիրելու: Կան
համար ստեղծուած մանաւանդ քան սիրելու: Կան
արդարեւ մարդիկ որք այսպէս կը խորհին, ու
իմաստասէրներ ալ: Անգղեացի շոպպս «մարդը
մարդուն գայլ» կը կոչէ. Լա Ռօշֆուքօ մարդոց
12

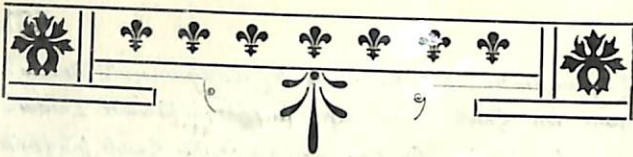
տենչ քան հաշտութեան, այս ցոյց կուտայ թէ գեռ մարդոց մեծ մասին սրտին մէջ մտութ ու մանչող եսութիւնն է առաւելակշիռ: Բայց տակաւ պիտի յաղթուի այն, սիրով դաստիարակուի, բարեխառնուի, քաղցրանայ: Աղնուագունին անձուկն ունի մարդկութիւնը. բարոյական տեսլական մը կը ձգէ զինքն անդու՛ չարագունից վրայ իսկ ի գործ դնելով իւր հրապոյր: Հետզհետէ բարձրագոյն բարոյականութիւն մը քարոզեցին կրօնքներն ու փիլիսոփայութիւնք: Մովսէսի օրէնքը սէրն արեւնակցին կը սահմանէր. Յիսուս վերցուց ցանկը, եւ ո՛չ միայն պատուիրեց նմանեաց սէրն առհասարակ՝ երբ մնասակար չեն մեզ, այլ եւ երբ մեր ատեցողքն են, մեր թշնամիքն: Ի Հնդկաստան Բրահմանութիւնը ժողովրդեան զանազան դասուց անհաւասարութիւնը կը քարոզէր նոյն իսկ Բրահմայէ՛ հաստատեալ. Բրահմայք նորա բերնէն ելած էին, պատերազմիկք՝ նորա բազկէն, արուեստաւորք՝ նորա երանէն, գերիք՝ նորա ոտքէն. Բուդդա անխտրութիւն ու սէր ուսոյց: Արիստոտէլ կ'արդարացնէ գերութիւնը. Մտոյիկեանք կ'ըսեն. «Մարդը նուիրական բան է մարդուն համար»: «Գերիներ, կ'աղաղակէ Սենեկա, ըսէ մանաւանդ մարդեր, ըսէ ընկերներ, ըսէ գերեկիցներ:» Ջենոնով +ոդ+ը (cité) կ'ընդլայնուէր Ժորժ-Լեոն: Կրօնային ու իմաստասիրական այս տակաւ զարգացուն տեսլականք մարդկային բարուց աստիճանական բարւոքման արգիւնքն ու պատճառքն եղած են միանգամայն: Չարիքներու տեսարանին առջեւ, ո՛չ, կարելի չէ սակայն անտես ընել իրացեալ բարիքն, որոյ գուժարը պիտի երթայ անշուշտ աճելով: — Պա-

տերազմունք, թէ եւ առաւել մարդասպան, նուազած են համեմատաբար. խաղաղութեան Համաժողովք կը գումարին. գործաւորին հացի խնդիրն ընդհանուր ուշադրութիւն կը գրաւէ. աղքատսնամ, հիւանդախնամ, որբախնամ հաստատութեանց թիւը կ'առաւելու, ու պարելով ալ կը խորհինք անանկին ու տգիտին վրայ:

Այո՛, մարդկութիւնն իղձն ունի խաղաղութեան ու եղբայրութեան դարուն, որոյ ծագումն ի զուր չերգուեցաւ երկնից մէջ՝ երբ Փրկիչը կը ծնէր: Քանի որ ծնեալը մեծնայ առաւել, այսինքն Յիսուսի վարդապետութեան ոգին, որ գութ ու ներողութիւն է համակ, առ այն պիտի բարձրանայ գամ քան զգամ սիրակարօտ մարդկութիւնը:

Ահա էր ժողովուրդը, միահամուռ, մեղամաղձոտ այլ յուսավառ, կ'երգէ վսեմագոյն երգը. «Փա՛ռք ի բարձունս Աստուծոյ, եւ յերկիր խաղաղութիւն, ի մարդիկ հաճութիւն...»

(Տպուած Յ. Գուրգենի «Պատկեր աշխարհիկ գրականութեան» մէջ, Հատոր Ա., էջ 96—103, տարի 1893):

4. ՈՒՍԵԱԼ ԿԻՆ Ը

(ԱՌ. Գ. Գ. Զ.)

Ա.

նչ, « Ուսեալ կին մը կին ըլլալէ կը դադրի » ձեր աչքին : Բայց իրաւ կ'ըսէք. ձեր բանականութեան վճիռն է այս, եւ կ'ուզէիք որ ամէն մարդ այսպէս խորհէր : Կը զարմանամ ու չհաւատալս կուգայ : Բայց այսպէս արձանագրած էք ամբողջ տառերով փետրը-

վար 1 շաբաթ աւուր Հայրենեւի մէջ, եւ այս ոգին ու սկզբունքը կը յայտնէ ծայրէ ի ծայր ձեր յօդուած, որ, հետեւեալ օրը, կիրակի, մի քանի բարեկամաց հետ մեր խօսակցութեան ու քննութեան առարկայ եղաւ :

Չպիտի զարմանայի անշուշտ, երբ զայս ըսողը յիսուն եւ հինգ — վաթսուն տարեկան մարդ

մ'ըլլար, իր տղայութեան մինչեւ Սաղմոս ու Նարեկ կարգալէ յետոյ՝ տասն կամ տասներկու տարուան հասակին մէջ՝ ընթացաւ, լաւ եւս, ընթացաւ մեկնած թաղին « դպրատուն » էն, իբրեւ աշկերտ մտնելու համար տպածոյ կտաւի վաճառական կամ ոսկերիչ վարպետի մը քով, ցարդ հաղիւ կարող իր ստորագրութիւնը դնելու, գանկն յետագեմ՝ գաղափարներով խռկուած ու նախապաշարմանց խաւարով մթնցած, որ, թէպէտ ժամանակին յառաջդիմական ոգւոյն դէմ գլուխ օրրելով ու անէծք կարգալով հանդերձ՝ իր վերջին մանչ զաւակները դպրոց դրած ի հարկէ — պատուիրելով խտիւ միայն տաճկերէնի, գաղիերէնի ու տոմարակալութեան աշխատիլ, վասն զի սոքա կարեւոր են այժմ դրամ շահելու համար, — զգուշութեամբ սակայն հեռի պահած լինէր իւր աղջկունքն որ եւ է կըրթութեան, համոզեալ թէ կարգալ գրելն անօգուտ է իրենց, մանաւանդ թէ վրասակար երեսնուն քօղը պատուելու եւ աչուրնին բանալու միայն ծառայող :

Չպիտի զարմանայի նոյնպէս, եթէ ըսողը նորահաս երիտասարդ մ'ըլլար, քիչ մը հայերէն ու գաղիերէն ուսած, այլ առանց լուրջ սկզբանց մեկնած վարժարանէն, որ, զբոյսական վայելից տենչացող, իր փոքր արժանիքին վրայ հպարտ, եւ իր թարմ հասակին վրայ վստահ, թեթեւ թուոցիկ, երեկոյթէ երեկոյթ արշաւէր կին ու զուարճութիւն որոնելու, ամէն մէկ քայլին սրտեր հրդեհելու տարփուհիներ ստեղծել երագելով, եւ օր մը յանկարծ վեհամիտ կնոջ մը, բարձրախոհ աղջկան մ'առջեւ իր սնամէջ գոռողութեան օգապարիկը

պայթած եւ ինքնզինքն անոնց նուաստացուցիչ ար-
համարհանքին ենթարկուած տեսնէր:

Բայց դուք ծերութեան դռներն ափ առնող
հնօրեայ ու հնամիտ մարդ մը չէք, ոչ ալ նորա-
հաս երիտասարդ մը, կենաց թեթեւ կողմերը, ար-
տաքին հաճելի երեւոյթները միայն տեսնող ու
փնտռող: Ու քիչեր կան ձեզ նման բազմաձիւղ
հմտութիւն ստացած. մէկէ աւելի վկայականներ
ունիք ձեր գրպանին մէջ. լեզուագէտ, քանակա-
գէտ, իրաւագէտ, գրագէտ, վկայագիր ու հրապա-
րակագիր էք. մէկ բառով, զարգացեալ նոր մըտ-
քերէն մին էք դուք:

Ի՞նչ է ուրեմն այս հակասութիւնը. նոր մար-
դեր հի՛նը քարոզեն, լուսաւոր մարդեր խաւարին
ընկերութիւնը տենչան, յառաջդիմութեան գոր-
ծիչներ յետագիմութիւն թելադրեն: Յայս վայր
մեր սրտին բոլոր իղձերովն ուսումը կը կօչէինք մեր
եղբարց ու քերց, մեր ուստերց ու դատերց համար.
լուսատարած ընկերութիւններ կը հիմնէինք, երկու
սեռի համար դպրոցներ կը հաստատէինք, եւ այս
կրթական շարժման մէջ Ազգին յոյսն իր լուրջ ու
զարգացեալ երիտասարդութեան վրայ էր, որ ար-
դարեւ կ'աշխատէր անձնուէր: Հիմայ ի՛նչ է այս յե-
ղաջու՛մ, այս ցանկութիւն, այս հիացում տգիտու-
թեան: Լսուեցաւ որ մրցանակաբաշխի հանդիսի մը
մէջ գրագէտ մը կ'երդուրնցնէր աշակերտները թո-
ղու՛լ գիրք ու գրիչ ու նախընտրել ըլլալ բեռնակիր:
Օրիորդաց վարժարանի մը տարեկան մէկ հանդիսին
մէջ ալ կարգացուեցաւ այն նշանաւոր, այն տար-
օրէն "Աւելի ճառն", որ մարմնոյն իրաւունքներն
հաստատելու ատեն զանց կ'ընէր հոգւոյն իրաւունք-

ներն, որ, աւելը գովելու, ի՞նչ կ'ըսեմ, աստուա-
ծացնելու համար, քրիստոս կ'անարգէր, ու կնոջ իբրեւ
խտէալ կուտար թեւերն ու սրունքները մերկ կինը,
որ աւելը ոտքին տակ, ձեռքը կուշտին, կը շիէ, կը
սրբէ, կը փայլեցնէ տախտակը: Ուրիշ մը կ'արձակէ
սա վճիռը: "Ե... տգէտ, մեծ գրագէտ մը պիտի
ըլլար": Եւ ահա՛ այսօր ուրիշ գրագէտ մ'ալ, տա-
ղանդաւոր, սրամիտ, կուգայ ըսել հրապարակաւ,
"Ճշմարիտ կինը՝ տգէտ, ոչ ուսեալ կինն է:"

Գիտութիւնը մեզ ի՞նչ խոստում ըրած էր
զոր չպահեց, կամ թէ բնաւ ունեցանք իսկ գի-
տութիւնը, կրթութիւնը, բառին բուն նշանակու-
թեամբ. մեր նոր սերունդք հազիւ անոր այբուբէնը
կը թոթովեն: Ե՛րբ յղիացանք լուսաւորութեամբ
որ գէթ յագուրդը ոմանց համար արդարացնէ
զգուանքն անոր դէմ, թէ եւ գիտնալու տենչը, որ
մարդկային հոգւոյն բարձրագոյն յօժարութիւն-
ներէն է, մարմնական ախորժակաց պէս յագուրդ ու
յափրացում չի ճանչեր. անվերջ անշէջ է այն,
միշտ նոր հաճոյքներով ալ բեղուն: Թերեւս նորա-
գոյն մտքերէն ըլլալու մէկ թէութիւնն ըլլայ այս,
կարծուելով թէ ո՛վ որ հասարակաց պէս խորհի,
հասարակաց մտօք դատէ, նա չէ արդէ ֆրո՛մ մը, հզօր
ինքնատիպ ուղեղ մը, թէ ընդհանուրէն իբրեւ լաւ
ճանչցուած իրաց դէմ դժգոհ յոռետես ոգի մը
կարեւոր պայմանն է գերազանց, սովորական մա-
կարդակէն վեր՝ խորիմաց իմացականութիւն մը նկա-
տուելու: Բայց ո՛չ, դուք այս տկարութիւնները
չունիք եւ կը դատապարտէք ալ զանոնք. դուք
գիտէք թէ ողջմտութիւնը պարտի գրագիտաց ա-
ռաջին յատկանիշն ըլլալ մանաւանդ անոնց ո՛րք

ժողովրդեան առաջնորդելու եւ անոր վրայ ներգործելու յաւակնութիւնն ունին: Անտաքակոյս, դուք ձեր անկեղծ զգացումը կը յայտնէք առանց կանխակալ որ եւ է նպատակի. ուրեմն հարկ է խորհիլ:

Բ.

Ֆիլիսթին հարցումն եղաւ ձեր յօդուածին շարժառիթ. «Թէ ինչո՞ւ էրիկ մարդիկ չեն ամուսնանար շատ ուսեալ աղջկանց հետ», այս էր խրնդիրը: Բայց նախ դիտեցէք թէ դաղնական թերթը կ'առաջարկէ բացատրութիւն տալ բանի մը զոր իրողութիւն կը համարի, իսկ դուք խրատ մը կուտաք աւելի, ուղղութիւն մը կը գծէք. եւ յետոյ, ոչ միայն չէք ուզեր որ արք շատ ուսեալ կանանց հետ ամուսնանան, այլ եւ նոյն իսկ պարզապէս ուսեալ աղջկանց հետ, ինչ որ բաւական տարբեր բան է: Բարիդի թերթին հարցման պատասխանելէ յառաջ ալ նախ պէտք էր դիտել թէ ինչ որ նա իբրեւ իրողութիւն մը կուտայ մեզ՝ արդարեւ իրողութիւն մ'է: Երբեմն ոչ ապացուցեալ բան մ'այսպէս՝ հարցման ձեւով իբրեւ ստոյգ հանրածանօթ ինչ գրուելով ու միայն պատճառն հարցուելով՝ կ'ուզեն նախապաշարել միտքերը: «Ինչո՞ւ համար մեռած ձուկ մը ջրով լեցուն գաւաթի մը մէջ դրուելով՝ բան մը չաւելցնէր գաւաթին ծանրութեան վրայ», այս հարցումը կ'ըլար ժամանակաւ ընկերութեան մը մէջ, ու լուրջ մարդիկ կ'սկսէին իրենց միտքը չարչարել մեկնելու համար այս կարծեցեալ երեւոյթը, առանց մտաբերելու խորհիլ նախ թէ մեկնելին համաձայն է իրականութեան: Նոյնպէս հոս. — բոլոր իրենց մտքին բարձրութեամբ ու

զարգացմամբ մեծ կիները — հեղինակ կիները — զորս կը ճանչեմ գրականութեան պատմութենէն՝ ամուսնացել սլ են ամենամեծ մասամբ. ահա տիկնայք Սէվինեէ, Խէնդընոն, Սդալ, Սուէչին, Սբու Պիլլըր, Ժօրժ Ժան, Պլէսինկըն, Գոլլըր, Օլէմբ Օտուաւ, Ատան, Գառօ, Գառմէն Սիլվա, Էւայն. կրնանք այս անուանց վրայ յաւելուլ մի քանիներ ալ մեր ազգէն: Խնդիրը կրնար հասկանալի ըլլալ՝ եթէ Ֆիլիսթին հարցնէր թէ ինչո՞ւ մտաւոր այս ինչ եթէ Ֆիլիսթին հարցնէր թէ ինչո՞ւ մտաւոր այս ինչ ուսեալ աղջկանց հետ: Թողունք որ մեզ հետ կրնայ բնաւ վերաբերութիւն չունենալ այս խնդիր, գեթ առ այժմ, քանի որ շատ ուսեալ աղջիկներ հազուադէպ երեւոյթներ են միայն մեր մէջ, որ մեր աղջկանց քիչ շատ բարձր կրթութիւն աւանդելու համար մի միակ ազգային հաստատութիւն իսկ չունինք:

Ձեր յարուցածը տարբեր խնդիր է, մեր հասակին աւելի յարմար. դուք ուսման չափին հետ գործ չունիք. շատ կամ քիչ, ուսեալ կիներ ձեզ համար կին մը չէ. ու կը բաղձաք, կը պահանջէք իսկ որ «գիտութիւնը, ուսումը չեղծանեն այդ վերջին դադարը մեր երազներուն, ու զայն գեղեցկագոյն ընծայելու ջանքով իր բնական վայելութենէն ու շնորհէն չմերկացնեն»:

Եւ կարծէք ուրեմն որ ուսմամբ կիներ կը կորսնցնեն իր շնորհը. բայց այդ շնորհը, զոր «գեղեցիկ քան զգեղեցկութիւն» կոչեցին, իմացականութեան ցոլքը չէ՞ մանաւանդ դէմքին վրայ, շարժումներին, խօսուածքին մէջ, բոլոր անձին վրայ: Ուսումը, զարգացնելով իմացականութիւնը, ազ-

5. ՈՒՍԵԱԼ ԿԻՆՐ

(ԱՌ. Գ. Գ. Զ.)

Գ.

Նրա զգեստի մը վայելուչ
 Տանգրիճուսն ու ցոյց
 դուռած ոտքի սիրուն
 պճեղ, մը դիտել,
 կ'երեւի թէ այս է ինչ
 որ կը փախաբիք գըտ-
 նել ձեր «երազներու
 վերջին դադար» ին մէջ:
 Համեստ, այլ աղետալի
 բաղձանք: Չէք խօսիր բնաւ կնոջ կոչման ու պաշ-
 տօնին վրայ, իբրեւ ամուսին եւ իբրեւ մայր, եւ
 չէք հաստատեր թէ տգէտ կինը լաւագոյնս պիտի
 կատարէ զայնս. կամ արդեօք երկրորդական ու
 զանցառելի բան մը կը համարիք զանոնք: Բայց,
 ի՞նչ կ'ըսեմ, կ'ակնարկէք այդ պարտքերն, եւ կը
 գտնէք որ ուսեալ կինն անհոգ պիտի լինի տան կա-
 ու վարութեան, թէ առանց հսկողութեան պիտի

Թողու սպասուէր դե սպասուհի, թէ պիտի ամենայ
 անձամբ մաքրել իր մանկիկն որ պիտի լինի շողի-
 քոտ ու խնլտ, եւ Գոթային ձեռքը պիտի թողու
 զայն. իսկ է թէ Գոթայ չունենար, վասն զի անշուշտ
 չե՞ն թաղրուիր թէ ամէն ուսումնական աղջիկ ան-
 պատճառ հարուստ մարդու հետ ամուսնացած
 պիտի լինի, եթէ երբեք, հակառակ ձեր ցոյց տուած
 արգելիչ պատճառներուն, ամուսին մը գտնելու
 բախտին արժանի ըլլար, անտարակոյս այն ատեն
 ալ իւր զաւակը փողոց պիտի նետէր: Այսպէս խօ-
 սելու համար, հարկ է տարօրինակ գաղափար մը
 կազմած ըլլալ դաստիարակութեան աղղեցութեան
 վրայ, իբրեւ թէ անոր նպատակը չլինէր բնու-
 թեան մեզ տուած կարողութիւնները զարգացնել,
 մարդկային սրտին աղին յօժարութիւնները զօ-
 րացնել, ընտանեկան ու ընկերական պարտաւորու-
 թիւնքն ուսուցանել եւ բանականութիւն ու կամք
 անոնց կատարման միշտ ուշագիւր ու հզօրակա-
 տրամագիւր վիճակի մը մէջ դնել, այլ ընդհակա-
 ուակն՝ մարդը հրէշ մը դարձնել, մէկիկ մէկիկ
 խեղդել անոր ծոցին մէջ ամէն բնական զգացում՝
 կենդանի թողլով միայն հետաքրքրութեան չոր
 ու սպարդիւն ոգի մը: Ա՛րքան կը սխալէք, ու ձեր
 հերքումը նոյն իսկ ձեր վրայ չէ՞ք տեսներ: Եթէ
 ստոյգ ըլլար այդ, նոյն ատեն մարդասիրական ոգի
 մը պարտէր իսկոյն փակումը վճռել ամէն վարժա-
 րանաց, արական թէ իգական սեռի: Կրնա՞ք առար-
 կել թէ դաստիարակութեան ներգործութիւնը
 տարբեր է երկու սեռերուն վրայ, բարերար արա-
 կանին համար, այլ իգականին՝ փնասակար, քանդիչ:
 Կրնա՞ք խօսիլ լոկ կնոջ յատուկ կոչման անհամա-

պատասխան դաստիարակութեան մ'անպատեհու-
թեանց վրայ, ապա թէ ոչ՝ պաշտօնաւոր դաս-
տիարակութիւն մը միշտ, թէ այր եւ թէ կին,
զմարդ իւր դերին, իւր կոչման յանկադոյն, կարու-
ղագոյն ընելու միայն կը ծառայէ:

Թերեւս դուք, այդ տողերը գրելու ատեն,
կը խորհէիք Մոլիէրի Գլխուն կանային ու Ծաղրելի
Կանային վրայ, ու, ո՞ր գիտէ, (թէ եւ կը տա-
րակուսիմ թէ գտնուին) ձեր աչքին առջեւ ունէիք
մի քանի հազուագիւտ հայ նախանձորդուհիներ
Ֆիլամէնդին ու Առամանտին, Գաթոսին ու Մատթիոն,
առտնին պարտուց զանցառու, գեղեցկախօսութեան
ու գրական նորութեանց սիրամոլ, որոց հանդէպ,
զայրագին, մարմաջ զգացած էք Քոհիզարին դերն
ստանձնելու եւ, անոր նման, իւրեանց սեռին հա-
մար բաւական գիտուն հռչակելու զկանայս,

“Երբ տաբատը բաճկոնէն
Չանազանել կարող են:”¹

Սակայն գիտէք անշուշտ որ, կանանց կրթութեան
մասին, Քոհիզալ չէր որ կ'անձնաւորէր Մոլիէրի
կարծիքը: Այդ կարծիքը կը բացատրուէր Գլխ-
դանտոի խօսքին մէջ.

“Ա՛րնդունիմ որ կ'ինն ունենայ
Լոյսեր ամէն բանի վրայ:”²

Ու Մոլիէր կը ներկայացնէր իբրեւ տիպար իւր

¹ „Quand la capacité de son esprit se hausse —
A connaître un pourpoint d'avec un haut-de-chausse.“ (Les
Femmes savantes, Acte II, Sc. 7.)

² „Je consens qu'une femme ait des clartés de tout.“
(Ibid. Acte I, Sc. 2.)

երեւակայած կնոջ շանրիէզի անձը, լուսամիտ ու
ողջամիտ, գորովասիրտ ու համեստ:

Ծայրայեղութիւնները չգիտենք, ակտուոր
բացառութեանց շնայիք, որք, եթէ գտնուին, ան-
շուշտ արգիւնք են թերի ու յոռի դաստիարակու-
թեան: Պարսաւելին այն կ'ինն է որ ուսնի հանդէս
ընելու համար իւր գիտութեան, սնապարծութեան
համար նորա մէջ, եւ որ ինք-
առիթ մը գտնելու համար նորա մէջ, եւ որ ինք-
զինք վեր կամ դուրս համարելով իւր սեռէն՝ ան-
դունէ նմա յատուկ պարտքն ու պատշաճութիւնքն:
Բայց անհետեւ յաւակնութիւնք, ուսուցիկ ցու-
ցամոլութիւն ամէն սեռի համար ծաղրելի թերու-
թիւններ են: Ու չի կրնար ըսուիլ թէ անոնք բնա-
կան հետեւութիւնքն են ուսման: Ուսումը որչափ
կատարեալ է եւ իմաստութեամբ աւանդեալ,
կատարեալ է եւ իմաստութեամբ աւանդեալ,
այնքան ուսեալն համեստ է եւ գիտակ իւր վիճակին
պահանջներուն: Անմիտ պարծենկոտութիւն մը
տգիտութեան մանաւանդ յատուկ է, կամ անկա-
տար կրթութեան: Աղջիկ մ'որ իւր սեռին յան-
կագոյն կրթութիւնն ստացած է՝ ուսած պարտի
ընել նաեւ առտնին տնտեսութիւնն, եւ նա չէ որ
զանց պիտի ընէ տան կառավարութեան խնամքը.
ընդհակառակն, առաւել գիտակցութեամբ, լուսա-
միտ հոգածութեամբ պիտի կատարէ այդ մասին
իւր պարտքեր: Նա, մանաւանդ, զերծ արմար
ամօթէ, սիրայօժար՝ ի հարկին պիտի իջնէ խոհա-
նոց, լուացարան, անձամբ աշխատելու կամ հսկելու
համար: Աստահ եղիք, նորա զաւակունք աւելի
պիտի փայլին մաքրութեամբ քան անուսին: Ո՛չ
ապաքէն ուսումը կը կրթէ ճաշակը, եւ անմաքրու-
թիւնը չի կրնար հաշտ ըլլալ ճաշակին հետ: Մա-

քրութիւնը քաղաքակրթութեան նշանն է, արտա-
քին փայլն արժանապատուութեան զգացման որ
կրթութեան հետ կը զօրանայ: — Ապաստուողաց
հետ ուսեալ կանանց վարմունքն չպիտի ըլլայ ան-
շուշտ բիրտ ու բռնական, ամէն վայրկեան զգացնող
այդ խեղճերուն իրենց վիճակին ստորնութիւնը:
որպէս է սովորաբար տգէտ կանանցն իրենց ծա-
ռայից նկատմամբ, այլ լին փափկութեամբ, քաղ-
ցրութեամբ, մարդասէր զգացմամբ. բայց այս չի
նշանակեր բացակայութիւն հսկողութեան, իրենց
հսկողութիւնը պիտի լինի աւելի արթուն, աւելի
մտացի, եւ, կարգ մը տխմար տիրուհեաց պէս,
անոնց չարամիտ ծաղրերուն ու նենգամիտ հնարք-
ներուն արգահատելի զոհերը չպիտի լինին:

Գ.

Բայց ասոնց մէջ միայն կը կայանան կնոջմէ
մը, կենաց ընկերուհիէ մը, մանկանց առաջին դաս-
տիարակուհիէ մը պահանջեալ պայմանք: Գուր
չատ բան կ'անտեսէք, որպէս զին հարկ չունենաք
հաստատելու թէ այդ ամէն պայմանքն անուս կինը
կը գոհացնէ մանաւանդ քան ուսեալը: Ա՛հ, կարի
դժուար պիտի լինէր ձեզ այդ փաստաբանութիւն:

Նախ կ'ուզէք որ հայ աղջիկը սէր ներշնչէ
մեր երիտասարդաց որք օր քան զօր աւելի ուսեալ
կը մեկնին ու պիտի մեկնին վարժարաններէ: Ա՛հ
ապաքէն երկու սեռի հոգիներուն մէջ ձեր վարդա-
պետութեամբ անջրպետը կ'ընդլայնէք, զիրենք
կ'օտարացնէք միմեանց, ու չէք թողուր որ երկուքին
մէջ հասարակաց բան, հասարակաց լեզու մ'ըլայ:

Երբ միոյն խմացական աշխարհը բողբոջին տարբեր
ու վեր է միւսի մաքի հօրիզոնէն, պատանին ու
կոյսը չեն կարող զերար հասկնալ, զերար սիրել:
Համարումը ճշմարիտ սիրոյ մէկ պայմանն է. կրնաք
պահանջել որ մշակեալ ոգի մը բողբոջին խոպան
հոգւոյ մ'անկեղծօրէն համակրի. երբ անոր թանձր
տգիտութեան վրայ ծիծաղել մտքէն՝ չպիտի յարգէ
զայն, եւ ալ ինչ որ ըլլայ իր սէրը, հոգիներու
գիրկընդխառնում մը չէ այն: Հապա ի՞նչպէս զար-
գացեալ մարդն իւր տգէտ կնոջ ամենօրեայ կենա-
կցութեան մէջ հաճոյք պիտի գտնէ: Ա՛րչափ ալ
մարմնոյն խունկ ընծայէք, պէտք է խոստովանիք
թէ մարդս հոգի մ'է մանաւանդ, եւ հոգւոյ հա-
ճոյք, մտաց հեշտութիւն կը խնդրէ առաւել: Մեր
երազները, իրենց երկար թափառուէն յետոյ,
պիտի կրնային գոհութեամբ դադար առնուլ այդ-
պիտի մութ կայանի մը մէջ: Ա՛հ, ինչ որ ալ ըսէք,
ընկերուհի մը գտած չպիտի լինիք. այդ ստուերը
միշտ պիտի խուսափի ձեզմէ. ձեր հոգին միայնու-
թեան, ամսյութեան մէջ պիտի ապրի: Գրքի մ'ի-
մաստներուն, քերթողի մը մէկ պատկերին, իմաս-
տասերի մը մէկ տեսութեան վրայ ոչ երբեք պիտի
միացնեն ձեր հոգիք իւրեանց հայեցումքը: Բնու-
թեան վրայ իսկ չպիտի կրնաք նայիլ իմիասին. այդ
ինչ ձեւին, գոյնին կամ շարժումին մէջ նա նիւթը
միայն պիտի տեսնէ, մինչ դու գաղափարին պիտի
յառիս: Այսպէս, իրարու քով բայց իրեարս պիտի
միշտ պիտի լինիք. մարմինք առ իրեարս պիտի
ձգտին, բայց հոգիք պիտի վանն զերար, եւ երբ
մարմինը չունի հոգւոյն մըլումը, բարոյական էակ
մը չկայ հոն: Գիտէք անշուշտ թէ ինչ եղաւ հե-

տեւաբն Տին Յունաստանի մէջ մէկ կողմանէ արանց լուսաւորութեան եւ միւս կողմանէ պարկեշտ կանանց ուսումը զանալու սովորութեան: Համերական տարից, Եւքիղեան ողբերգութեանց, Սոկրատեան վարդապետութեանց հիւթովը սնած այդ մարդիկ, չեղէնք, թափուր կը թողուն իրենց ընտանեկան յարկերը ուր չէր կարելի իրենց մտաւոր հաճոյք եւ զբօս գտնել իրենց տգէտ կանանց քով ու կերթային շեթայիրներուն, աղատաբարոյ՝ անպարկեշտ այլ իմացական բարձր մշակման ու տաղանդի տէր կիներուն, որպիսի էին Ասպասիա, Փրիւնէ, Լայիս, եւ այլք: Եթէ այրն այսպէս, կինն ալ, որ առ մեղ չէ բանտուած, որպէս էր յԱթէնս, իւր կարգին կրնայ փորձուիլ փնտուել իւր հաւասարն հոգւով, ճշմարիտ հոգեհոգի մը, մանաւանդ թէ տգիտութեամբն այնքան աղօտ է իւր խղճին գիտակցութիւնն ամուսնական հաւատարմութեան պարտուց վրայ, եւ միամիտ դիւրորս զո՛՛՛ մը սատանին դարանակարութեանց: Զգուշացէք առանց ողջ սկըզբանց, առանց լուրջ կրթութեան թողլէ կնոջ միտքը. իւր դիւրավառ երեւակայութիւնը, իւր դիւրագրգիռ կրքերը պիտի մնային առանց ընդգիմադիր ու կանոնաւորիչ զօրութեան, որ լուսաւորեալ բանականութիւն մը միայն կրնայ ըլլալ: Իմացական աղնիւ հետաքրքրութիւններէ ու տեսիլներէ թափուր գանկը, որ վերջապէս չիկրնոր անզբաղ մնալ, աւելի դիւրաւ պիտի գրաւէին ապառողջ խորհուրդներ, պատկերներ: Շատ մի վստահիք «կոյս անտառներուն». կացնի անծանօթ, խօլապէս աճած, զերարեալ խառնամառն ձկնկերը մթութիւն կը պահեն իրենց տակ. հոն գազանք

գրած են իրենց դագարը, հոն աւաղակներն իրենց որջը, ու անել են լարիւրինթոսի պէս:

Մանկան քիթը սրբելը չի բաւեր միայն, գիտէք. անոր միտքն ալ, սիրտն ալ, ու զանոնք մանաւանդ, պէտք է սրբել գիտնալ: Քիթը շատ դիւրին է, բայց միտք: Կինն առաջին դաստիարակուհին է մանկան. իւր մօր քով պիտի անցունէ իւր առաջին տարիները, անոր գաղափարաց՝ անոր զգացմանց խմորովը պիտի զանգուի անոր մատղաշ հոգին. զօրաւոր դեր մը պիտի ունենայ մայրն անոր նկարագրին կազմութեան մէջ, ու այդ հզօր ազնկարագրին կազմութեան մէջ, ու այդ հզօր ազնկարագրին մոլոր կեանքին վրայ պիտի տարածուի: Ղեցութիւն բոլոր կեանքին վրայ պիտի տարածուի: Նոյն իսկ, մանկան բարւոյն համար, չի պահանջուի որ ուսման, կրթութեան ալ նախատարբքը մայրն աւանդէ իւր զաւկին, չստիպուելու համար կանոնաւոր բաժնել զայն իրմէ ու յանձնել օտար ձեռքերու: Անուս կինը, իւր անտաշ հոգիով, իւր խաւար իմացականութեամբ, իւր նախապաշարուած ներով, պիտի կարենա՞ մանկան համար բարեբար գործել իւր ազդեցութիւնը ու առաջին վարժուցէ՞ւյ դերը կատարել անոր քով: Պիտի կարենայ իմաստուն կերպով պատասխանել այն անվերջ հարցումներուն զոր մանկան նօթի ու անյագ հետաքրքրութիւնը պիտի ուղղէ նմա ի մէն մի վայրկեան, թէ ոչ՝ նախահոգ բնութեան այդ բարեգէպ պարգեւը տղուն համար աղետալի կարողութիւն մը պիտի դարձնէ նախապաշարուածներ, թիւր ու վնասակար համոզումներ իւրացնելու: Տգէտ կինը կը ճանչէ՞ մանկան հոգին, գիտէ՞ իսկ բնաւ թէ ի՞նչ է հոգին ու իւր կարողութիւններ, եւ ի՞նչ բաներ նպատաւոր կամ աննպատ

նոցա ներդաշնակ զարգացման: Պիտի կրնայ դու-
 շակել, տեսնել մանկան բնազդու մեները, բնական
 յօժարութիւնքն եւ, ուշիմ գորովանօք գոհացում
 տալով անոնց, երջանիկ ընել զայն. թէ ոչ որպէս
 կը տեսնենք տգէտ մարց վըայ, բռնաւոր անբա-
 նաւոր կամքի մը քմահաճոյից եւ իւր գիւրու-
 թեանց պիտի ուզէ հպատակեցնել հէք մատաղ
 հոգին: Եթէ կարող է քիթը կամ ուրիշ մէկ
 կողմը սրբել, անծանօթ է իրեն սակայն մարմնոյն
 կազմութիւնը: Պիտի ուզէք որ, « փողոց ելած ատեն
 իր ոտքին սիրուն պճեղը ցոյց տալ » կարենալու
 համար, զանց ըրած ըլլայ ուսնիլ ըստ բաւականին
 բնախօսութեան եւ առողջապահութեան օրէնքներն
 որք անհրաժեշտ են ամէն անոնց որք կեանք մ'ու-
 նին, մանաւանդ նորաբոյս փախուկ կեանք մը,
 իրենց ափին մէջ՝ զայն պահպանելու եւ զարգա-
 ցնելու արարչական պաշտօնով, եւ իւր բնաշնորհ
 տգիտութեան մէջ վտանգէ, շատ անգամ ընդ
 միշտ, մանկան առողջութիւնը, երբեմն եւ կեանքը:
 Արդարեւ իմաստուն եւ մարդասիրական փոխա-
 նակութիւն: Մի ըսէք թէ հայրն, որոյ ուսման
 դէմ բարեբախտաբար առարկութիւն չունիք . . .
 գէթ տակաւին, պիտի հսկէ ու հրահանգէ իւր
 կինը այս մասին. պիտի հրահանգէ, ուրեմն պիտի
 սովորի կինը. լաւագոյն չէր որ սովորած ըլլար կան-
 խաւ. բայց հիմնապէս տգէտ կին մը ամուսնոյն
 անցողակի զրուցուած մի քանի խօսքերէն կրնայ
 որոշ բան մ'ուսնիլ եւ գիտակցաբար գործադրել
 նորա կամ բժշկին պատուէրները: Եւ եթէ հարկ
 է կամ կը բաւէ — թէ եւ չեմ ընդունիր — որ
 երկուքէն մին միայն գիտնայ այդ բաները, այն

ատեն լաւագոյն պիտի ըլլար հօր տգիտութիւնը
 քան մօր, որոյ ծոցին մէջ է մասնաւորապէս, որոյ
 ուղղակի խնամոց ենթարկուած է այդ տկար էակը:

Ե .

Ո՞վ պիտի իշխէ տան մէջ, այժմ թէ կինը,
 կը վախնաք որ եթէ « երկուքն ալ զարգացման մի
 եւ նոյն աստիճանին վըայ գտնուին », ընտանեաց
 մէջ « ամենօրեայ ընկերութեան գոյութիւնէն ան-
 մէջ » ամենօրեայ ընկերութեան ու կուսակցութեան
 կշիռ ազդեցութեամբ « կտրող նետող հեղինակու-
 թիւն մը » չպիտի գտնուի, եւ այսին պիտի ծագի
 անհրաժեշտ պէտք մը երբորդի մը միջամտու-
 թեան, իրաւարարի մը գրեթէ մշտադէպ ներկայ-
 ութեան. ու կնոջ տգիտութեան առաւելութիւն-
 ները ջատագովելով, կը պահանջէք անշուշտ որ
 իշխանութիւնը, իբրեւ մտաւոր գերազանցութեան
 յատուկ իրաւունք, միայն եւ միայն մնայ այր մար-
 դուն, ինչ որ հաւանաբար առնական անձնաւորու-
 թիւնը գոհացնելու առաւելութիւնն ալ ունի
 յաչս ձեր:

Սա ճշմարիտ է թէ երկու զարգացեալ
 մտքերու մէջ աւելի զիւրաւ կրնայ համաձայնու-
 թիւն գոյանալ, վասն զի երկուքն ալ աւելի յար-
 մար են ըմբռնելու բանաւորն ու օգտակարը, եւ ի
 հարկին կրթեալն է որ գիտէ հարկաւոր զինողու-
 թիւնն ընել քան անկրթը, որ անխորհուրդ կրքե-
 ղէն կ'առաջնորդուի յաւէտ քան բանականութենէ,
 եւ որոյ միտքը, երբ խորհի, իւր անձուկ սահմանին
 մէջ, ահոնելի յամառութիւն մ'ունի: Ար կարծես
 թէ կը համակերպի, երբ, չկրնալով խօսքով գլուխ

եղնել, կը լուէ. ոչ, պիտի տեսնես որ նա նորէ՞ իւր գիտցածը պիտի ընէ, նթէ ոչ յայտնապէս. գէթ գաղտնի միջոցներով, երեւոյթները փրկելով, խաբելով իր ամուսինը: Վէճերն ու կռիւները ապա, գոնէ համեմատաբար, սակաւագէտ են ուսեալ ամուսնացելոց մէջ, որով եւ ըստ ձեզ ասոնցմէ ծնունդ առնող պէտքն մի երրորդի միջամտութեան՝ նուազ կարեւոր նոցա համար: Իշխանութիւնն ինքնին բաժնուած է ու բաժնուած պարտի ըլլալ ընտանեաց մէջ, պարտաւորութիւնք բաժնուած ըլլալով երկուքին մէջ՝ ըստ տարբերութեան բնական տրամագրութեանց: Պարտքն իրաւունք կ'ենթադրէ անշուշտ: Ամուսինք փոխադարձաբար պարտին յարգել միմեանց ձեռնհասութիւնն իւրաքանչիւրին յատուկ սահմանին համար, տան ներքին կառավարութեան ու զաւակաց խնամակալութեան մասին այրն պատկառ կալով կնոջ կարողութեան ու իրաւանց, եւ սա՝ ընտանեաց ներկային ու ապագային ապահովութեան, պատուոյն ու պաշտպանութեան մասին՝ առն հեղինակութեան: Ընտանեկան կառավարութիւնն ընկերհաշտական է մանաւանդ քան միապետական, փոխադարձ յարգանաց, զիջողութեանց, համերաշխ գործողութեան վրայ հիմնուած: Եթէ այրը տէրն է տան, կինն ալ «իւր» է անոր. այս անուններն կը կրէին ամուլք արիական ընտանեաց մէջ քրիստոնէութենէ հաղարւոր տարիներ յառաջ: Չէք կարող կնոջ իշխանութեան բաժինը խլել իւր ձեռքէն առանց զինքը գերութեան աստիճանի վերածելու եւ խղելու իրօք կապն ամուսնութեան, որ ազատակամ միութիւնն է երկու ազատ հոգեաց, եւ ոչ տիրոջ

եւ ստրկի միութիւն: Սէրն անշուշտ էական պայմանն է ամուսնական կենաց ներդաշնակութեան. այն է որ փոխադարձ զիջողութիւնն ու հնազանդութիւնը կը քաղցրացնէ, հաճոյք մը կը դարձնէ. իսկ, այդպիսի բռնական դրութեան տակ, ուր կը մնայ սէրը, գերիին սէրն առ իւր տէրն, հեգնական չէ՞ սա. սէր առ նա որ կը կոխտէ կամքդ, առ նա որ կը գգուէ մարմինդ ու կ'անգոսնէ հոգիդ. սէրն անոր զոր չի յարգեր մարդ, որոյ հոգին կ'ուրանայ մարդ. . . . : Եւ այդ կալանաւոր հոգեղն իրրեւ մութ պահապան, տգիտութիւնը կը գնէք անոր քով: Շատ տրամաբան էք, ի բաց մերժելով անկէ լոյսը, ուսումնն ու գիրքը, հոգիներու այդ ազատագրիչները: Միայն թէ պէտք է խոստովանիլ որ, ինչ ալ ընենք, իւր ազդեցութենէն չպիտի խուսափինք. իւր տգիտութիւնն ու ընկերական ստոր կացութիւնն զմեզ չպիտի ազատեն իսպառ իւր իշխանութենէն, միայն աղետալի պիտի ընեն զայն: Նուաստացուցէք զինքն որքան որ կարող էք. ինքն ալ, իրրեւ ամուսին, իբրեւ մայր, մեր կենաց ճակատագրին վրայ իւր անվճեպ ներդրութեամբ, կատարելի վրայ իւր անվճեպ ներդրութեամբ, պիտի մեզ հետ իւր գիրկընդխառն կեանքով, պիտի նուաստացնէ զմեզ իւր կարգին. եւ այս պիտի ըլլայ իւր վրէժխնդրութիւնը, զոր ի գործ պիտի գնէ իւր մարմնոյն մէջ բնաբոյս արդեամբ: մը կուրութեամբ ու անարգել արդեամբ: Ի վերջոյ, այս ամէն նկատողութիւններէ վեր բան մը կայ. այն է թէ կինն ալ հոգի մ'ունի, հոգի մ'է, բարոյական էակ մը, այն մը, հետեւաբար վախճան մ'իւրքնին եւ ոչ միջոց մը, որպէս քանդ կը սահմանէ մարդկային անձը, եւ իբր այն՝ իրաւ-

ուն ն ունի իւր զարգացման, իւր կատարելագործման, իրաւունք զոր չեն կարող ջնջել որեւէ նկատմունք: Եթէ կ'ընդունինք որ ուսումը կը զարգացնէ բանականութիւնը, որ բանականութիւնը սնորհկային հոգւոյն գերագոյն յատկանիշն է, չենք կարող գիտութիւնը զլանալ կնոջ՝ առանց բռնաբարելու անոր հոգւոյն ամենէն սուրբ մէկ իրաւունքը, — եւ կամ հարկ է որ, միջին դարու վարդապետաց ոմանց պէս, կնոջ հոգի մ'ունենալուն վրայ ձեր տարակոյսն հռչակէք բացարձակապէս: Ամեն հոգի իրաւունք ունի իւր վախճանին դիմելու՝ իւր կարողութեանց անարգել լիաթիթի զարգացմամբ. չօգնել այդ ձգտումին, խափանել զայն՝ ոճիր է բարոյական օրինաց առջեւ, որուն ամէնքս հպատակ ենք: Մենք ո՞վ ենք, մենք ի՞նչ իրաւունք ունինք, այս կամ այն, մանաւանդ թէ առնական ճաշակի, հաճոյքի կամ անձնասիրութեան նկատումներով, տգիտութեան դատապարտել իմացականութիւնը որ լոյսի կը տենչայ բնութեամբ, սարկութեան՝ կամքը որ անձնիշխան կ'ուզէ ըլլալ, պարտուց աղօտ ու սխալօտ զբացման մը՝ խիղճը որ ուղեցոյց մը կը փնտռէ:

(Հայրենի, 1892, թիւ 145 եւ 152)

Պ.
Հ Բ Ը Թ Ե Յ Տ Ի Խ Ս Ս Գ Ե Բ Է Բ
(Պ Ա Մ Բ Ա Ն Ս Ա Վ Ա Ն Թ)

1. Ա Ռ Ա Գ Ե Լ Ա Լ Թ Ո Ւ Ն ՝ Տ Ի Ի Բ Բ Ի
1886

նչ ցաւ, երբ գոյժ ընթացաւ յանկարծ թէ դժնդակ հիւանդութեամբ կը տառապի հանուրց սիրելի Առաքել Էֆէնտի Ալթուն-Տիւրքի: Ի՞նչ ջերմ մաղթանքներ պացան յերկինս սրտից խորերէն մի այնքան պատուական կեանքի երկարաձգումն խնդրելու համար ի նմանէ որ տէրն է կենաց եւ մահու: Սակայն, աւանդ գաղտնիք անթափանց որոյ առջեւ մարդ էակն ստիպուած է խոնարհեցնել իւր ճակատն, վճատ

ու ապշեալ, յաճախ ամենէն միահամուռ ու ամենէն սրտագին մաղթանքներ ի զուր կը բաղեմն երկնից կամարին, եւ, մինչ կ'աճին կ'ուռճանան ընդունայն էութիւններ, ծաղկալից պողալից կեանքեր կ'ընձուին տարածամ... : Հիւանդութեան դուժին յաջորդեց շանթահարիչ բոժն թէ ոչ եւս է Առաքել Ալթուն-Տիւրրի :

Բայքէ, ինչ որ ներկայն էր կենսաւէտ, արդիւնաւէտ, լազմայոյս եւ բազմահրապոյր՝ եղաւ անցեալ մի տխրայուշ : Եւ մեք, ներկայացուցիչքս Միացեալ Ընկերութեանց Հայոց, մեր յառաջիկայ նիստը պիտի գումարենք առանց ցանկալի նախագահութեանն Առաքել Ալթուն-Տիւրրիի : Չպիտի տեսնենք զնա բազմած ի բեմ, լուրջ եւ զուարթ միանգամայն. չպիտի տեսնենք նորա ժպտին՝ իբրեւ ծիածան մը հաշտութեան՝ ծածանիլն մեր առեւտրական պայքարներու փոթորկաց վերեւ. չպիտի լսենք նորա ձայնն, անոյշ իբրեւ գգուանք մը, որ հնչէ մեր մէջ իբրեւ հրաւէր մ'ի սէր եւ ի միաբանութիւն. ու նա չպիտի առաջնորդէ մեր վաստակոց, եւ արտասուալից պիտի գոչենք « Ո՛ւր է նա » :

Բայց դեռ քանի՞ն արտասուք կուգան ու պիտի գան թրջել գերեզմանն որ կը խլէ զայն ի մէջ : Ահա՛ իւր հարազատք, ամենքն ալ արժանաւոր զաւակք մի բարեյիշատակ անդուգական հօր, կողքան ի նմա իւրեանց անդրանիկն, անդրանիկ ծննդեամբ եւ արժանեօք : Ահա՛ այս գերազանձ թաղն, Խասգիւղ, որ կ'արտասուէ իւր ամենէն շքնաղ փառքերէն միոյն թառամիլն, կ'արտասուէ կորուստն այն գերընտիր անձնաւորութեան որոյ քրտունք իւր երկսեռ մանկաւոյն կրթութեան

դաշտն ոռոգած էին անդուլ, եւ որոյ բարերար ձեռնն ոչ երբեք դագրած էր կարկառելէ առ աղքատս իւր : Եւ Ազգն ողջոյն սուգ չառնա՛ր այսօր իւր յառաջգրմութեան կարի լուրջ այլ եւ կարի անձնուէր սասարններէն միոյն մահուան համար :

Ո՛հ, արտասուք ամենուրեք եւ արտասուք ամենուս կը հոսին մեր մէջ եւ կը ծովանան : Մահուան ճակատագրականութիւնը կը խառնուի ընկերային ճակատագրականութեան եւ կը կնձուտէ զայն առաւել : Մի առ մի կը թօթափին աստեղք մեր երկրակէտ : Մի կը լուրջ կը պեղուին գերեզմանք վաղաբաց, ուր կ'իյնան յոյսք մեր եւ զորութիւնք : Արթնութեան իրարու ետեւէ Ազգութն, Արժուանի, Արժանագետեան եւ Ալթուն-Տիւրրի... :

Գէթ ապրէին սոքա մի լաւագոյն աշխարհի մէջ անտի շարունակելու համար հսկել մեր վերայ, Ազգին վերայ զոր սիրեցին : Մահուան ստուերներուն կը յաջորդէ՞ անմահութեան արշալոյսն, հոգին կը շարունակէ՞ ապրիլ երբ այսպէս մեր աչաց առջեւ ի հող կը վերածի իւր պատեան... : Յուսամք, սպասեմք զայս, եղբարք, այն Աստուծմէ որ անմահութեան տենչը դրաւ մարդոյ սրտին մէջ, եւ որ չպիտի ուղէ կորուսնել այն հոգիներն որք իւր մատին դրոշմը կը կրեն եւ որք յարածամ առ ինքն բարձրացան :

Իսկ, այս աշխարհի մէջ, չդադրինք օրհնութիւն եւ անխաճանք նուիրելէ այն շիրմաց յորոց կը սիրուի բոլր մի առաքիլի կենաց, այն շիրմաց որք պատմութեան ծովու եղջը կը կանգնին իբրեւ փառոս յորմէ կը ցոլանայ աղնիւ սկզբունքներու վրէկաւէտ եւ առաջնորդող լոյսն :

Մի այսպիսի գերեզման է այն լոր այժմ
կնք ցինք: Եւ ես յետ այլոց, յանուն Տնօրէն Ժո-
ղովոյ Հայոց Միացեալ Ընկերութեանց, կուգամ
արտասուագին ձօնել ողջոյն իօրին յարգանաց եւ
երախտագիտութեան առ այն որ եղաւ և արեւ
Ալթուն-Տիւրրի:

(Երկրաշնորհ, 1886, Մայիս)

2. ԳԱԼՈՒՍ ՏԷՄԻՐՃԻՊԱՇԵԱՆ

1887

(ԱՌ ԳԱՐԵԳԻՆ ԷՓ. ՏԷՄԻՐՃԻՊԱՇԵԱՆ)

Ուղէի մտիթարել զձեզ ձեր
վշտին մէջ, բայց կ'զգամ
թէ չեմ կարող: Աւաղ,
որ սիրտ յաշխարհի չէ
վշտացեալ, որ սիրտ չէ
ծակուած մահուան ա-
նագորոյն նետերէն, եւ
ինչպէս ցաւակիրը կըր-
նայ սիւտիանք տալ ու-
րիշն: Եւ ի նշըսել կարելն է մոռցնել այն դառն
կորուստը զոր ըրիք. կարելն է երբեք մոռնալ զայն
որ ձեր գրկերէն կը բաժնուի ու կ'երթայ գրկել
սեւ հողը. կարելն է երբեք ընուլ սրտին մէջ սի-
րելոյն կորստեամբ գործուած պարապը, բուժել
վէրքն որ կը բացուի անդ մահուան ձեռքով եւ որ
պիտի արիւնի յաւէտ: Աւաղ, գիտեմ զայս բաղ-
մապատիկ փորձերով, ես որ վեցամեայ որբ մնացած

եմ ի հօրէ, որ քսանեւմիամեայ պատանի կորուսի մայրս, եւ յը սիրոյ առաջին պտ: զն կորզեցին վաղ ստուերք գերեզմանին: Արնամ՝ զձեզ մխթարել ձեր եղբօր կորստեանն համար:

Այո՛, ազնիւ բարեկամ, սոսկալէ է մտածել թէ ոչ եւս է անդ, քովդ, շուրջդ, այն պաշտելի էակն զոր կը կոչէիր միովն ի սիրելագոյն անուանց որք կը հնչուին երկնից տակ, յը վրայ կը գուր- գուրայիր որպէս աչացդ բբին վրայ, յը սէրն մին էր կենացդ սնունդը կազմող տարրերէն, որոյ եր- ջանկութեան անձնուիրիւ մին էր հոգւոյդ վայե- լումներէն ու գոյութեանդ պայմաններէն, եւ թէ ոչ եւս պիտի նայի քեզ, ժպտի քեզ, խօսի քեզ, ոչ եւս պիտի պտտի առջեւդ, երկնից արեւուն տակ, ընտանեկան յարկին տակ, լոյսին մէջ, օդին մէջ, ծաղկանց ու դալարեաց վրայ, այլ թէ հոն է, մութ վշին մէջ, անզգայ, անկենդան, հեռի սիրելիներէ, ձիւնին տակ, անձրեւին տակ, խճին ու աւազին մէջ, այն քնքոյշ մարմինը զոր կը պաշ- տէիր, զոր ամէն փափկութիւններով կը շրջապա- տէիր...: Ար մտածես թէ ինչ եղաւ այն հոգին որ այդ փարելի մարմինը կը շնչաւորէր, որ այդ աչե- րուն մէջ կը ժպտէր, որ այդ գանկին մէջ կը խոր- հէր, որ զքեզ կը սիրէր, որ չքնաղ ձրիւք կը զար- դարուէր, որ յոյսեր ու փափաքներ կը տածէր յին- քեան, յոյս ու փափաք, երազ ու մոխիր ամենայն:

Ո՛հ, գէթ մնայր մեզ մեր հարց հաւատքն, որով սորա ցուրտ ու սեւ հոգէն յերկին կը վեր- ցնէին իրենց աչերն, հոգւոյն աչեր, եւ անդ, լու- սեղէն ամպերու մէջ, լուսաղբեաց լուսաժպտ կը նշմարէին փախտեայ հոգին, եւ Սիրտանքը՝ իբրեւ

նշոյլ ստուերաց մէջ՝ կ'իջնէր իրենց սրտին մէջ. — րայց բոլոր այդ մխթարիչ ու հոգեզմայլ տեսիլ- ներուն վրայ քող մը ձգեց գիտութիւնը, թանձր քող մը՝ որոյ վրայ նկարուած կը մնայ, անջինջ, ժանտատեսիլ մահն, ահեղ գերանդին ի ձեռին ու դժոխային ծիծաղ մ'իւր կմախային այտից վրայ:

Այս է ձեր հոգւոյն վիճակը, գիտեմ. կ'զգածմ աղջամուղջը որ կը ընու զայն: Ի նշպէս կրնամ ըսել թէ Սրբեցէք ձեր արտասուքը. ոչ միայն դուք կ'ողբաք հէք Գալուստը, այլ եւ ամէն անոնք որք կը ճանչէին զինքը, աղնուաբարոյ, բարեհամբոյր, բարեկիրթ, ուսեալ, տաղանդաւոր, բանաստեղծ Գալուստը, Տէմիրճիպաշեան ծաղկաւէտ գերդաս- տանին ընտիր շառաւիղներէն մին: Իւր անակնկալ մահը սարսեցուց ամէն հոգիներ. ամէն մարդ զգաց իրը խուրձ մը որ կը ցնդէր կը մարէր դատարկու- թեան մէջ. յոյսերն էին անոնք զորս ամէն զինք ճանչցող կը կարգար իւր ճակտին վրայ: Հայ երի- տասարդն վշտակից եղաւ ձեզ, զն ինքն ալ կը կո- րուսնէր եղբայր մը, աջակից մը, եւ ծերունիք որք կ'ընկերանային իւր դագաղին՝ ընկճեալ էին հա- րուածին տակ, հաղորդ ձեր թշուառ շօր եւ Մօր դառնակսկիծ ցաւոյն:

Կուլաք, կուլանք, կուլանք. այսպէս կ'անցնի մարդկային կեանքը. վիշտն անհրաժեշտ պայմանն է անոր, վասն զն նաեւ անհրաժեշտ պայմանն է սիրոյն որ կ'արտագրէ կեանքը: Այրելու համար ի սէր կը դիմենք, կը կազմենք սիրոյ կապեր, — ծնո- ղաց, որդւոյ, եղբօր եւ քեռ, ամուսնոյ քաղցր հան- գոյցներով կը միանանք, այլ եւ այնքան առաւել զգայուն, այնքան առաւել վերաւորելի կը գործեմք

մէջ սրտերը: Իսկ առանց սիրոյ Հնա՞ր է ապրիլ. —
 ոչ. առանց վշտի կայ սէր. — ոչ. կը տեսնէք թէ
 չէ՞ Հնար դուրս ելնել այս երկաթի շողան. կէն:

Միայն միտիթարութիւն մը կէ: այն է՝ երբ
 կը տառապինք՝ պատահել վշտակից հոգիներու որք
 իրենց արտօսըը խառնեն մերինին. ինչ որ կայ ամե-
 նէն ահարկու՝ է լալ ամայութեան մէջ, գուցէ:
 Հաղարաւոր ոգիներ ողբակից ունիք ձեզ որք ձեզ
 հետ արտասուեցին ու կ'արտասուեն ձեր վաղա-
 մեռիկ եղբօր դամբանին վրայ: Թո՞ղ միտիթարու-
 թիւն մ'ըլլայ այս ձեզ:

Ի մէջ բիւրաւորաց սգակից է ձեզ եւ տըրտ-
 մութեամբ կը համբուրէ ձեր ճակատը

Ձեզ համակրող ու զՁեզ սիրող

Ռ. Յ. Պ.

(Երկրագործ, 1887, Նոյեմբեր)

Յ. ԵՂԻԱԶԱՐ ՄՈՒՐԱՏԵԱՆ

1891

Դեարք, անշան որ չէր այն
 որոյ դագաղին շուրջը
 ժողովելու դժբախտու-
 թիւնն ունինք այսօր:
 Նա մին էր ազգային
 ուսուցչական մարմնոյն
 կարողագոյն անդամ-
 ներէն: Նա խորհող
 մ'էր, նա գրող մ'էր:

Եղիազար Մուրատեան, Ս. Փրկչեան ճեմա-
 րանի պանդուխտ Սան եւ մին անդրանիկներէն այն
 աշակերտաց որք անմոռանալի Ստեփան Փափա-
 ղեանին տաք շունչին տակ հրահանգուեցան կա-
 նուխ, շուրջ երեսուն տարիներ յառաջ — մտած
 էր ուսուցչական ասպարիզի մէջ, իբրեւ դասախօս
 հայ եւ ֆրանսերէն լեզուաց ու գրագիտութեան:

Այդ ասպարիզի մէջ շուտով նա ստացաւ պատիւ ու համբաւ, եւ մայրաքաղաքիս ազգային նշանաւոր վարժարաններէն բազումք բացուեցան իւր առջեւ՝ իրեն խնամոց յանձնելով իւրեանց բարձրադաս կարգաց գրական ու լեզուադիտական կրթութիւնը: Ընդ երկար նա դասախօսեց Գուղկունձուքի, Օրթագիւղի, Իսկիւտարի եւ Բերայի վարժարանաց մէջ երկսեռ ուսանողաց, որոցմէ ելան շատեր՝ նշանաւոր այսօր իրենց կարողութեամբն Հայ ու Գաղիական գրագիտութեանց մէջ: Հիմնեց նա նաեւ անկախ վարժարան Երևանի տար եւ ի Բերա եւ վարեց մի քանի տարիներ:

Սովորական ուսուցիչ մը չէր, ետեղակալ, անյառաջդէմ, հնուց բացուած բաղմակոյ ճամբայներէ քալող, աւանդամուլ. ոչ, ընդհակառակն իւր հմտութիւնը զարգացուցած էր նա շարունակ: Ուսուցման մէջ նա կը ներկայացնէր վերանորոգման, կատարելագործութեան ոգին, վկայ են իւր դասագրքեր: Հին ճարտասանութեան դէմ կը կանգնէր իւր Գրգիտութիւնն, Շաբաշի աւանդական քերականութեան տեղ կը դնէր հայացեալ Լատար, աշխարհաբարի ուսման համար կ'ընծայէր Ուսուցչին եւ Ուսանողին Ծառիկն արգի հայ գրականութեան: Հետամուտ էր իւր արուեստի տեսականին, տեղեակ մանկավարժական սկզբանց՝ որոց կը վկայեն իւր դասագրոց հմտալից յառաջաբանք: Իւր սիրելագոյն ընթերցումներէն մին էր Սթենսէրի Գաստիարակութեան գիրքն: Ստրկական հաւաքիչ մը, ընդօրինակող մը չէր իւր դասագրոց հեղինակութեան մէջ. իւր Հաւաքածոյքն իսկ, իւր Ծառիկներն ինքնաբոյր բան մ'ունին, անձնական տիպ մը,

յատու զորով մը զոր կուտար անոնց՝ իւրուրոյն ծանօթութեամբ: ու բացատրութեամբ:

Այո, քննադատ մ'էր, ու խիստ քննադատ մը, եւ իբրեւ գրող՝ այս եղած է մանաւանդ իւր պաշտօն: Իբրեւ գրական քննադատ, նա ունէր գրականական ճոխ հմտութիւն ազգային եւ օտարազգի մատենագրութեան եւ կիրթ ճաշակ՝ կարող ընտրելու գեղեցիկն ու տգեղը, օգտակարն ու անպիտանը: — Քննադատ մ'էր նաեւ ազգային կենաց շրջանակին մէջ, եւ անաշու, անողբ, մինչեւ դուրս իսկ վազել երբեմն այն սահմաններէն զորս կը գծեն առ մեզ քննադատին առջեւ ընկերային պատշաճութիւնք ու նախապաշարմունք, եւ այսու շատ անգամ յինքն գրաւեց նա հոգաբարձութեանց զայրոյթն ու ատելութիւնը, եւ հակառակ իւր անվիճելի կարողութեան՝ կորոյս յաճախ իւր դասախօսական բեմեր, մատնուելով, մանաւանդ վերջին տարիներս, կարօտութեան իսկ: — Բայց իւր Պարսկալիան նախնայներէն մի քանիք պիտի մնան միշտ վկայ իւր անկողմնակալ, արդարասէր, անկախ ու սէպ ոգւոյն, որպէս եւ օրինակ հզօր, սրամիտ, յստակամիտ, կորովալից քննադատութեան:

Գիտեմք, իւր քննասէր խուզարկու ոգին այնպիսի նիւթ մը եւս ընտրեց որ կը պահանջէ խոր հմտութիւն պատմական աղբերց եւ որ սակաւուց եւեթ մատչելի է: Եղիազար Մուրատեան Իզմիրեանց կտակի Յանձնաժողովոյն մատուց պատմական քննական գործ մը, մեր պատմութեան ամենէն շայեկան ժամանակներէն եւ դէմքերէն միոյն վրայ, գործ որ ձեռնհաս քննչի մը — Մարկոս Աղաբէկեանի — հաւանութեանն էր արժանացած, եւ

զոր մամլոյ յանձնելու փափաքն, աւսղ, չկարողացաւ գոհացնել ի կենդանութեան:

Եղևազար Մուրատեանի մէջ կար քերթող մը. իւր գրական կենաց առաջին շրջանին մէջ նա գրած էր խանդոտ քերթուածներ, որք Պէշիքթաշլեանի եւ Օտեանի ուշադրութիւնն ու համակրանքը ձգած էին երիտասարդ, գրեթէ պատանի գրագիտին վրայ. եւ միշտ իւր արձակն ունեցաւ փայլ մը քերթողական, թռիչ մ'երեւակայութեան: Տակաւ Մուրատեան հակեցաւ յիմաստասիրութիւն, նա մանաւանդ յիմաստասիրութիւն բնութեան, գործարանաւոր եւ անգործարան նիւթոյն: Տարվին եւ Պիւլինէր եղան վերջին սիրելագոյն ուսուցիչքն այս ուսուցչին որ, ամէն լաւ ուսուցչաց պէս, սիրեց ցվերջ ըլլալ միանգամայն ուսանող մը: Նիւթապաշտ մ'եղաւ նա դժբախտաբար, մտածութիւն եւ զգացում վերագրելով նիւթոյն, — թերեւս համաստուածեան մը՝ տիեզերաց մէջ տեսնելով միանգամայն զայն որ կը շարժի եւ զայն որ կը շարժէ: Այլ անկեղծ համոզումներ միշտ յարգելի չէն որքան եւ ուղղափառ չիին կամ չերեւին անոնք: Ինչ որ ալ լինի, Եղևազար Մուրատեան խորհող մ'եղաւ, իմաստասէր միտք մը: Իւր առօրեայ գործէն յաճախ վեր կ'առնուր իւր մտածութիւնը եւ կ'ուղղէր զայն յաբիտենութեան խորոց մէջ, ձգնելով իւր մտաց լուսով թափանցել խաւարն որ կը ծածկէ սկիզբն ու վախճանը, — տկար ճիգ, լոյս աղօտ, բայց որ կը յայտնէ մեծ մտքերը, ազնուական՝ բարձր ոգիները . . . :

Կարող եւ յառաջդիմական ուսուցիչ, դասագիր, քննադատ, քերթող-իմաստասէր, ահա

ինչ որ եղաւ Եղևազար Մուրատեան: Եղաւ եւ հայր ընտանեաց, ունեցաւ մի ուստր եւ մի դուստր, մանչն ըրաւ ընտիր գերմանագէտ մը, աղջիկն՝ ընտիր դաշնակահար-արուեստագէտ: Ընտանեկան, տոհմային, դասախօսական եւ գրական ասպարէզներու մէջ աշխատեցաւ անդուլ, արտագրեց, լաւագոյնն իրականացնելու տենչն ունեցաւ, արդիւնալից կեանք մ'ապրեցաւ: Այսինքն — շատ քիչ — պտուղն իւր ճգանց, անողք հիւանդութիւնն — կը շարժարէր զինքն երկար տարիներէ ի վեր. աղկը շարժարէր զինքն երկար տանջանքն յաւելցոց այդ շարքատութիւնն իւր տանջանքն յաւելցոց այդ շարքատութիւնն իւր անկեղծութիւնն ալ, ծայրայեղ շարանաց վրայ. իւր անկեղծութիւնն ալ, ծայրայեղ գիւրագրգուութեամբ, մեծաւ մասամբ արգիւնք իւր հիւանդութեան, որում յաճախ կուտար բուռն բացատրութիւն, իւր մասն ունեցաւ իւր դժբախտութեանց մէջ: Իւր աղջկան նորածին փառքն ու անոր դաշնակին նուագն եղան իւր տառապալից վերջին նեղ օրերուն միակ սփոփն: Այժմ ալ չի կրեր. իւր հոգին զերծ է մարմնոյ շղթայներէն ու պէտքերէն. զերծ նաեւ նիւթոյն կեղեւէն, պայուսաւոր կը տեսնէ այժմ գաղտնիքն էութեան, որ անհանգիստ կ'ընէր զինքն. մարմնոյ եւ մտքի տանջանքն դադրեցան իւր համար. կը հանգչի վաստակեալն. օրհնեալ ըլլայ իւր յիշատակն: — Այլ խորհիւք այն էակներուն վրայ զորս կը թողու իւր ետեւ, որք գեռ պէտք ունէին իրեն եւ որք արժանի են մեր գթոյն ու պաշտպանութեան:

(Արեւելեան Մամուլ, Սեպտ. 1891)

րերար մօր անդարմանելի կորուստն: Ո՛չ, անդաւակ չի մեռնիր Տիկին Զուռդ. ո՛չ ոք քան զինքն աւելի եղաւ մայր. ո՛չ ոք ծնունդ տուաւ առ սուել հոգիներու քան ինքն:

Զուրկ ի ծոցածին որդւոց, ըսաւ Տիկին Նեկտար. « Լաւ ուրեմն, կը լինիմ ես մայր ազգին աղջկանց թշուառ, եւ եթէ չկարողացայ կեանք տալ մարմնոյ, կեանք կուտամ հոգւոյ, եւ խաւարի մէջ ծնգելու դատապարտեալ նորաբոյս իմացականութիւններ կը ծնուցանեմ ի լոյս մտաւոր կենաց »: Եւ գործակցութեամբ իւր եւ այլ լուսասէր Տիկնանց եւ Օրիորդաց ոմանց հիմնեցաւ Ազգանուէր Հայուհեաց ընկերութիւն: Այդ հիմնարկութեան առաջին օրերէն, այդ ազգօգուտ ընկերութիւն եղաւ իւր երազոց, իւր ըզձից, իւր խնամոց սիրելագոյն առարկայն. նորա արդիւնք էին իւր ուրախութիւնն, նորա փայլն՝ իւր փառասիրութիւնն: Իւր վերջին մտածութիւն, իւր ցաւոց մահճին մէջ, կը թափառէր դարձեալ այն դաշտաց վրայ ուր անգէտ կը պտտի հայ աղջիկն, եւ զորս երանութեան ծաղկամբ կարող է զարդարել՝ երբ կը թուութիւնը նորա խաւար հոգւոյն մէջ վառէ ճշմարտին, Գեղեցկին եւ Բարւոյն եռակի ճառագայթը: Յգլերջին կէտ իւր կենաց, կը թափանայ մեծ ընկերութեան պահպանողին եւ հզօրագոյն նեցուկը մնաց:

Մեծ կին մ'եղաւ, այո՛, Ասպետուհին Տիկին Զուռդ. ո՛չ վասնզի ասպետուհի մ'էր նա եւ զի ճօխապանծ սրահից եւ իշխանական շրջանակաց մէջ փայլած էր շնորհազարդ նազելաշուք, այլ վասն զի չէր գիտեր հպարտանալ ու գոհանալ սին փառաց տիտղոսներով, այլ վասն զի այնքան

աղախինն էր իւր տան որքան անոր տիրուհին, եւ զի հեշտ էր իրեն սրահէն անցնիլ ի խոհանոցն, առանց երբ: ք նուաստացեալ զգալու ինքզինք: Բայց մանաւանդ մեծ եղաւ նա իբրեւ հանրային գործիչ կին. եւ սուղիւ արժանի է այս տիտղոսին այն եռանդուն՝ անխոնջ՝ անձնուէր գործուներութեամբ զոր ցոյց տուաւ աղքատիկ Հայ աղջկներու կրթութեան մեծ եւ սուրբ եւ բազմաբազուն գործին մէջ, եւ որով հանապաղ իւր ընկերակցաց համար եղաւ առարկայ հիացման եւ օրինակ խրախուսիչ: Մեծ հոգիներու անկ է հասկնալ մեծ գործերը եւ յարիլ անոնց, զհետ պնդիլ անոնց վսեմ յամառութեամբ: Տիկին Զուռդ ունեցաւ զայդ յամառութիւն, եւ իւր օրինակ համոզեց թերեհաւատները, ոգի ներշնչեց անտարբերներու, եւ եղաւ մեծագոյնն այն ոյժերէ որք ամրապնդեցին հիմունքն Ազգանուէր Հայուհեաց ընկերութեան եւ ընծայեցին զայն տակաւ առաւել արդիւնաւոր: Մեծ օրինակ մը կը կտակէ նա Հայ իգական սեռին, օրինակ որ պիտի ուսուցանէ միշտ ապագայ Հայ տիկնանց թէ կինը հանրային գործունէութեան շրջանակի մէջ ալ կարող է փառաւոր դեր մ'ստանձնել եւ մղում տալ ուղղակի ազգային յամառութեան գործոյն:

Ո՛չ, զիսրդ կը բորբոքէր զինքն այս տենչ, եւ ինչպէս չէր գիտեր յետոնահանջել դժուարութեանց առջեւ: Ահա՛, վսեմ մուրացիկ, առ ոչինչ գրելով ձիւնն ու քամին սաստկաշունչ, ո՛չ միայն աստ ի զոլիս, այլ եւ յԵգիպտոս, ի Բարիզ եւ ամէն տեղ ուր վարէին զինքն իւր կենաց պարամէն տեղ ուր վարէին զինքն իւր կենաց պարագայներ, կը շրջի նա դռնէ ի դուռ նպաստ հաւա-

քերու կամ տոմսեր զետեղելու յօգուտ հայ ազ-
 ջլիներու ձրի դաստիարակութեան. եւ փոյթ չէ որ
 անարգութի յոմանց, փոյթ չէ որ ստիպուի պաղա-
 տիլ բազմաթախանձ, բան է որ ոսկի մը խլէ ան-
 տարբեր հարուստէն որ ի լոյս փոխարկի մնայլ
 իմացականութիւններու մէջ: Եւ, երբ շէ չիւ մա-
 նաւանդ իւր ճգանց եւ վաստակոց, կատարեալ է
 յաջողութիւնն այն պարահանդիսի որում իւր նպա-
 տակ կ'ընծայէ սրբութիւն՝ քանի՛ն երջանիկ է նա,
 ինչպէս գեղեցկացեր է առաւել Տիկին Նեկտար.
 հոգւոյն երանութիւն գեմբին վըայ կը ցոլայ, եւ
 ժպիտ կը սփռէ իւր շուրջ այնքան շատ, այնքան
 սրտագին որքան կ'զգայ թէ մէն մի ժպտին ար-
 ցունք մը կը սրբուի, ճաճանչ մը կը վառի:

Եւ ահա՛ ամէն այդ աչեր՝ որոց արցունքը
 սիրեց սրբել եւ որոց ետեւէն նայող մութ հոգ-
 ւոյն մէջ կայծ մ'ուզեց դնել, կ'արտասուեն այսօր
 այս սգատխուր դագաղի վըայ: — Ո՛հ, օրհնեալ
 դագաղ զոր կ'օծեն արտասուք այնքան անմեղ
 էակաց. օրհնեալ դագաղ զոր՝ իբրեւ ամպ երկ-
 նային՝ կը պատէ խուկն այն աղօթից զոր կը ծխէ
 բարերարեալ հոգիներու բուրվառը մշտավառ: Եւ
 այս հոգիք էին ամէն կարգէ. Տիկին Ասպետուհին
 զգայուն էր ամէն տեսակ գթութեանց հաճոյքին.
 ոչ միայն սգիտին լոյս ուզեց տալ, այլ եւ ամէն
 առթիւ իւր գթած աջն կարկառեցաւ յօգնութիւն
 տառապելոց, եւ ազգային բազում սրբատեղիք
 վայելցին յաճախ իւր բարեպաշտ հոգւոյն նը-
 էրներ: Ո՛հ, արժանապէս կրեց իւր կուրծքի վըայ
 Գթութեան (Շէֆագաթ) այն շքանշանն որով
 վեհափառ Սուլթան Համիտ Բ. Խան հաճեցաւ

գնահատել իւր վեհ սրտին ազնուագութ զգա-
 ցումներն:

Այսպէս, իբրեւ Լուսոյ, Սիրոյ եւ Հաւատոյ
 երկնափայլ աստի մը եւ իբրեւ մայր մ'ամէն անոնց
 որոց՝ ըստ բանի քերթողին՝ մտու եղած էր բնու-
 թիւն, անցնէր դու այս երկրէն, ո՛ր բարեգործ մեծ-
 անձն Տիկին, թողով լուսահետ անջնջ շաւիղ քո
 ետեւէն, եւ անհուն վշտի եւ սիրոյ ցոյցերով շըջա-
 պատեալ, որոց մէջ կուգամ արտամագին խառնել
 այս բանքն հրաժեշտի իբրեւ Ազգանուէր քերցր
 անմխիթար սգոյն ու շնորհապարտ հոգւոյն տկար
 արձագանգ, կ'երթաս հանգստել յետին բնակա-
 րանիդ մէջ զոր Ազգի մը երախտագիտութիւնը
 պիտի գործէ նուիրական: Երբ գերեզմանի գեճ՝
 խաւարին մէջ, աւանդ, լուծանի հասակդ գրգասուն,
 հոգիդ, քեզ երանի, մշտագեղ պիտի շողայ իտէ-
 ականի աշխարհին մէջ յոր յառէիր միշտ եւ յոր
 պիտի յառին ցանդ հոգիք ազնուականք:

Իսկ դու, ո՛ր Հայոց ժողովուրդ, ըսէ՛ արտա-
 սուագին առ Անհուն Էակն. «Դու, որ ի քեզ
 կ'ընկղմես տարածամ այս շքնաղ ոգին ու կը մա-
 րես այս ճառագայթն մեր երկնքին յորմէ լոյս եւ
 սէր կը ցօղէին Հայոց թշուառ զաւակներուն վըայ,
 դու ըսէ՛ որ Տիկին Զուրի նման աստղեր չպա-
 կասին մեր գլխոց վերեւ եւ Հաւատ եւ Սէր մար-
 մնանան միշտ առ մեզ նմանօրինակ շնաշխարհիկ
 ոգեաց մէջ:»

(Արեւել, 22 Փետրուար 1890)

Վ Ր Ի Պ Ա Կ Բ

Էջ	տող	սխալ	ուղղւ
17	1	Նուման նրափետուք	Նման նորափետուք
21	27	Հասանքի	Հոսանքի
25	25	Իրթորկին մէջ, ձեռք առնուէլ նաւին	Նուրն մէջ, ձեռք առնուէլ
89	1	չպակտեցաւ	չպակտեցան

Յ Ա Ն Կ Ն Ի Ի Թ Ո Յ

	Էջ
Չօն	Գ
Յուցակ անդամոց Յանձն. Յօր. Պէրպէրեան վարժ.	Դ
Նամակ շեղենակին առ Ամեն. Ս. Պատրիարք Հայրն	Ե
Պատասխան Ամեն. Ս. Պատրիարք Հօր	Է

Ա. ՎԵՐՋԻՆ ԽՕՍՔԵՐ

1. Երջանկութիւն	1
2. Հաւատք, Յոյս եւ Սէր	9
3. Տեսլականք	17
4. Ճշմարիտ յաջողութիւնք	29
5. Անձնագոհութիւն	41
6. Կենաց նպատակք	49
7. Փորձք	55
8. Հոգեպաշտութիւն եւ Նիւթապաշտութիւն	68
9. Ապրիք	84
10. Աշխիւ կեանքք	92

Բ. ՀԱՆԴԻՍԱԿԱՆ ԽՕՍՔԵՐ

1. Դատարարակին վարձքք	105
2. Ժամանակք	111
3. Գրուատեաց ետին	119
4. Բարձրագոյն կրթութիւն իգական սեռի	127
5. Համազգեաց վարժարան	135
6. Սրբական տօն ի Խառզիւղ	141
7. Քսանեւհնդամեայ Յօրելեան Գալֆայեան Որբանոցին ի Խառզիւղ	149

Գ. ԿԻՐԱԿՆԱՒՈՒՐ ԽՕՍՔԵՐ	Էջ
1. Եկեղեցասիրութիւն	157
2. Նորեկ հոգին	165
3. Խաղաղութիւն	174
4. Ուսեալ կինը	182
5. Ուսեալ կինը (շար.)	190

Գ. ՀՐԱԺԵՇՏԻ ԽՕՍՔԵՐ	
1. Առաքել Աթոռն-Տիւրքի	203
2. Գալուստ Տէմիրճիպաշեան	209
3. Եղիազար Մուրատեան	211
4. Տիկին Նեկտար Զունդ Ապետուհի	216

Ռ. Յ. ՊԵՐՊԵՐՆԵՆԻ ԱՇԽԱՏՈՒԹԻՒՆՆԵՐԸ

ԱՄՔՆԵԻ Բանի Հասարակելոյ Ուրոտ (սպառած):

ԱՌԱՋԻՆ ՏԵՐԵԻՔ. Բեքլու-աթի, Սահ Սոկրատայ,
Ղարուտ, այլ է- այլ (սպառած):

ԵՐԿՈՒ ԲԱՆԱՍՏՈՒԹԻՒՆՔ. Ա. Թաշու-արու-նի-ն է-
Գու-ն, Բ. Գեղեցեկն է- Գեղարու-եարտ: Գ-ին
5 դահեկան:

ԺՈՂՈՎՐԳԻՆԵՆ ԶՐՈՍՆԵՐՆԵՐԸ, Բանախոսու-նի-ն: Գ-ին
4 դահեկան:

ԳՐԱՄ, Տնտեսաբնական Բանախոսու-նի-ն: Գ-ին 3 դա-
հեկան:

ԿԷՑԹԻԻ Հեքման է- Գորոնի-ն, վեպ յինն երգս, պատ-
կերազարդ: Գ-ին 10 դահեկան:

ՀԱՄԱՐՈՏ ՔԱՂ. ՏՆՏԵՍՈՒԹԻՒՆ: Գ-ին 7 1/2 դահեկան:

ԱՌԱՋԻՆ ԳԻՐՔ Գաղեարեղէն է Հայ Բարգի. (սպառած):

ՄԱՐԳԻԿ ԵՒ ԻՐՔ, Կընական է- Գամբանական հարու-
Գ-ին 12 դահեկան:

ԳԼՍՏԻԵՐԵԿԻ ՄԸ ԽՕՍՔԵՐԸ: Գ-ին 3 Ֆո անք: